

Militaire Spectator

MAANDBLAD

waarin opgenomen de officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht

UITGAVE:

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Secretaris: R. A. C. Bertholee
Donkslagen 22, 4823 KE Breda

Ledenadministratie:
K. Doormanlaan 274, 2283 BB Rijswijk

HOOFDREDACTEUR:

T. de Kruijf

generaal-majoor der genie
p/a Inst. Defensie Leergangen MPC 16Y
Postbus 20701, 2500 ES Den Haag
Telefoon (015) 15 27 00

ADJ.-HOOFDREDACTEUR:

A. C. L. Adema

commodore Koninklijke luchtmacht

REDACTEUREN:

ir. J. W. van Bemmel

kolonel van de technische staf

J. M. J. Bosch

kolonel der cavalerie

drs. P. H. Kamphuis

hoofd Sectie Militaire Geschiedenis KL

F. H. Meulman

luitenant-kolonel Koninklijke luchtmacht

drs. G. J. C. Roozendaal

brigade-generaal van de militair psychologische en sociologische dienst

BUREAU-REDACTIE/PRODUKTIE:

Brasserskade 227a, 2289 PA Rijswijk
Telefoon (015) 15 27 67

ABONNEMENTEN:

f 40,-, buitenland f 50,- per jaar
Losse nummers f 4,-

ADVERTENTIES:

Giethoorn-NND

Postbus 41, 7940 AA Meppel

Telefoon (05220) 6 66 66

I.s.m. CET Reclame & Publiciteit

Rogge 19, 5521 RX Eersel

Commerciële zaken: A. H. C. Thijssen

Telefoon (04970) 1 67 89

NADRUK VERBODEN

Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en de Koninklijke luchtmacht **2**

Editoriaal:
Naar een doelmatiger defensieorganisatie **3**

drs. W.H. Lutgert en drs. R. de Winter:
Nederland en de Duitse Nachtjacht. Van jager tot prooi (2) **5**

K.A. Gijsbers:
Combined Joint Task Forces. Waarom de Nederlandse krijgsmacht ook „joint” moet worden **18**

W.A. Huijssoon:
United Nations Transitional Authority in Cambodja (2) **27**

H. Starink en M. van Meurs:
Automatisering: van kostenpost tot verantwoorde investering **38**

drs. C.J.C.G. Widdershoven:
Het oostelijk Middellandse-Zeegebied in vizier NAVO? **43**

Meningen van anderen:
Militair geneeskundige zorg, een integrale zorg **48**

Antwoord op meningen van anderen:
Militair geneeskundige zorg, een integrale zorg **51**

Boeken **52**

OFFICIËLE MEDEDELINGEN

KONINKLIJKE LANDMACHT
KONINKLIJKE LUCHTMACHT

Mededelingen van de Koninklijke land- macht en de Koninklijke luchtmacht

KL-order (DEBKL) XX.X/1. KL-orders en KL-mededelingen (920902).

KL-order (DOKL) 86/14. Aanvragen voor het verkrijgen, het wijzigen of het opheffen van telecommunicatievoorzieningen (920917).

KL-order (DMKL-Afd Munitie) 15/14. Melden en onderzoeken van ongevallen met munitie en/of explosieve stoffen (921105).

KL-order 23.29/1. Inspecteur Militaire Muziek Krijgsmacht. Regeling beheer militaire tamboerkorpsen (930113).

KL-med. 55.3/259. Variabele regelingen en gegevens voor militaire deelname aan de internationale Vierdaagse Afstandmarsen te Nijmegen 1993 (930311).

KL-order (BLS) 91.1/2. Traditiecommissie Koninklijke landmacht (930701).

KL-order (BLS) 15.6. Lijst van te nemen maatregelen ingeval van een calamiteit (930923).

KL-med. 53.84. Onderscheidingsteken voor langdurige dienst als officier (931101).

Mededelingen van het Commando Opleidingen Koninklijke landmacht

Verschenen en opgenomen in VS 2-2506, index van voor de KL van kracht zijnde boekwerken.

KL-order (DPKL) 51.2/200. Opkomstdata, bevorderingsdata

Einde van de Officiële mededelingen van de Koninklijke landmacht en Koninklijke luchtmacht

Mededelingen van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

Verzoek aan de leden van de KVBK

Wij verzoeken onze leden bericht van adreswijziging niet te sturen aan de secretaris van onze vereniging, maar aan:

Ledenadministratie KVBK

Karel Doormanlaan 274

2283 BB Rijswijk.

alsmede data groot verlof en klein verlof in afwachting van groot verlof voor dienstplichtigen der Koninklijke landmacht (910123).

KL-order (Ministeriële regeling) 86/14.

Telecommunicatie-aangelegenheden Koninklijke landmacht; niet van toepassing in tijd van oorlog.

IK 5-135. Fascines (groot).

IK 5-195. Infanterie pionier luchtmobiel.

VS 5-145. Mijnenlegpeloton.

VS 5-192. Geniegroep luchtmobiel.

VS 6-252, 4e druk. Bediening enkele stuk 155 mm, mech, M 109 A2/90.

VS 7-600, Het infanterieschietkamp en de legerplaats harskamp, 10e druk zal verschijnen januari 1995. De stafkaart van de 9e druk blijft voorlopig van kracht.

IK 9-53, 3e dr. Instructiekaart voor de commandant van een bergingsvoertuig (-eenheid).

VS 17-130. Leidraad Traditie Cavalerie (2e druk).

VS 17-154. Het tirailleurpeloton van het verkenningeskadron.

IK 55-1, 4e dr. Handleiding voor de chauffeur t.b.v. het vervoer van bepaalde gevaarlijke stoffen.

VS 55-05. (2e druk) Vervoers- en verkeersleiding.

VS 55-30. (4e druk) Verplaatsingen.

Mededelingen van het Commando Verbindingen Koninklijke landmacht

VS 11-40/1. Lijnverbindingen (2e dr.) Gebruik van glasvezelkabel en het Mercedes lijnwerkersvoertuig.

VS 11-6/1. Subject Indicator Code (2e wijz). Vertaling van de APP-3. SICs worden gebruikt bij het verzenden van berichten via o.a. Berdis, Abdis en MTS.

In voorbereiding:

Een nieuwe uitgave van **VS 11-30** De veldpostdienst. Hierin wordt opgenomen de veldpostregeling in vreedstijd onder bijzondere omstandigheden en in oorlogstijd. Tvs wordt de taak van de (hoofd)factor beschreven onder intrekking van VS 11-31.

I.v.m. Vlotats wordt het Message Transfer System (MTS) ingevoerd. Diverse voorschriften zullen worden aangepast, waaronder **VS 11-18**.

Mededelingen

Abusievelijk is in het verslag van de Algemene Leden Vergadering 1994 niet de juiste samenstelling van de kascontrolecommissie opgenomen voor het lopende verenigingsjaar. In de commissie hebben zitting genomen:

- Kolonel b.d. Mr. E.L. Gonzalves, en
- Dhr. drs. C.F. van Waaij.

De aandacht wordt erop gevestigd, dat de officieren, die maandelijks van Rijkswege de „Militaire Spectator” ontvangen, bij wijziging van hun adres, dit dienen bekend te maken aan de administratie van de eenheid waarbij zij in onderhoud zijn.

Naar een doelmatiger defensieorganisatie

Op grond van het regeerakkoord, dat in de zomer van 1994 werd overeengekomen, kondigde de regering bij haar aantreden bezuinigingen op vele beleidsterreinen aan. Ondanks de kortingen sinds 1989, nader uitgewerkt in de Defensienota, zal ook Defensie weer een aanzienlijke bijdrage moeten leveren. Zou mede op grond van deze nota's het defensiebudget tussen 1989 en 1998 cumulatief reeds met 20% verminderen, met de nu opgelegde bezuinigingen zal dit percentage stijgen tot 26,7. De jaarlijkse defensie-uitgaven zullen in 1998 ruim 1170 miljoen gulden lager zijn dan in de Prioriteitennota was voorzien.

In de zogenaamde „Novemberbrief”, die het hierboven vermelde opschrift mee heeft gekregen, geven de bewindslieden aan, hoe zij bezuinigingen menen te kunnen realiseren. In zowel de regeringsverklaring (d.d. 31-08-94) als in de brief is echter als basisvoorwaarde gesteld, dat een verantwoorde uitvoering van de Prioriteitennota mogelijk moet blijven. Dit betekent – aldus de minister bij de presentatie van de brief – dat de operationele capaciteit en kwaliteit van de krijgsmacht behouden blijft. Zoals de aanhef van de brief aangeeft, zullen bezuinigingen worden gezocht in een vergroting van de doelmatigheid. Daartoe is in

middels een voorlopig onderzoek uitgevoerd in een drietal sporen. Op grond van dit onderzoek worden vooral besparingsmogelijkheden onderkend in het eerste spoor, t.w. op de „overhead” (staven) en de ondersteuning (verzorging en opleiding). Ook in het tweede spoor, dat gericht is op internationale samenwerking en afstemming, zijn vermoedelijk besparingen mogelijk, maar dit zal dan pas na verloop van tijd kunnen worden gerealiseerd. Slechts indien eerste twee sporen onvoldoende opbrengen, zal dit consequenties hebben voor het derde spoor. Dit spoor heeft betrekking op het vertragen van investeringen en op het nemen van structurele maatregelen. Dergelijke maatregelen zullen vrijwel zeker van invloed zijn op de gevechtskracht van de krijgsmacht en tot gevolg hebben, dat – aldus de minister – niet meer aan de basisvoorwaarde wordt voldaan.

Het onderzoek in spoor 1 en 2 heeft geleid tot de veronderstelling, dat aan het einde van dit decennium ongeveer f 450 miljoen structureel kan worden bezuinigd.

Internationale samenwerking is een zaak van lange adem en moet nog worden onderzocht. De eventueel in dat spoor te behalen bezuinigingen zijn daarom nog niet gekwantificeerd. Het genoemde bedrag zal dus geheel in spoor 1 gevonden moeten worden.

Omdat in spoor 1 niet op zeer korte termijn besparingen tot de gewenste omvang mogelijk zijn, is besloten in spoor 3 enige materieelinvesteringen uit te stellen. Deze investeringen zullen alsnog worden gedaan, zoudra in spoor 1 de veronderstelde bezuinigingen mogelijk blijken.

In tegenstelling tot de Defensienota 1991 en de Prioriteitennota is nu geen sprake van wijzigingen in de internationale veiligheidssituatie, die de voorgenomen vermindering van de defensie-uitgaven zouden kunnen verklaren. De huidige vermindering van het Defensiebudget is uitsluitend veroorzaakt door de noodzaak te bezuinigen op de overheidsuitgaven. Een zekere kwalitatieve compensatie, zoals destijds in de Defensienota 1974 werd beoogd, is nu niet aan de orde. De reeds enige keren gememoreerde basisvoorwaarde is het maximum, dat aan Defensie werd toegezegd. Daarbij is echter niet vermeld, wat als verantwoord zal gelden. De bewindslieden van Defensie hebben met de „Novemberbrief” getracht hier inhoud aan te geven en de schade, die de nieuwe bezuinigingen veroorzaken, zoveel mogelijk te beperken. Schertsend is dit

ook wel aangeduid met „reparatie van het regeerakkoord”.

Een verbetering van de doelmatigheid en meer internationale samenwerking zou het merendeel van de bezuinigingen moeten opleveren. Reeds eerder zijn beleidsvoornemens aangekondigd, die beoogden de doelmatigheid te verbeteren (o.a. in de Defensienota 1984 en de Prioriteitennota). De nu voorgenumen verbetering van de doelmatigheid lijkt dus voorbij te gaan aan de eerdere pogingen en de daarbij behaalde resultaten. Echter tot dusver was het verbeteren van de doelmatigheid voornamelijk een aangelegenheid van de afzonderlijke krijgsmacht delen. De huidige bewindslieden beogen nu de muren tussen de krijgsmacht delen te slechten en op elk gebied waar dit mogelijk is, gelijksoortige activiteiten te bundelen. Het lijkt aannemelijk, dat mede als gevolg van de sterke verkleining van de krijgsmacht delen, een dergelijke samenvoeging van activiteiten tot een grotere efficiëncy kan leiden. Ondanks de ongetwijfeld goede wil van de betreffende bevelhebbers om aan een dergelijke verbetering mee te werken, moet bedacht worden, dat hier vele belangen in het geding zijn. Bovendien raken zij de autonomie van de krijgsmacht delen. Als geen maatregelen worden genomen, is de kans op langdurig touwtrekken tussen de krijgsmacht delen niet denkbeeldig. Resultaat gericht werken vereist hier een centraal gestuurde aanpak. Daarbij zal moeten worden geaccepteerd, dat dit (tijdelijk) ten koste kan gaan van de hiervoor genoemde autonomie.

Deze doelmatigheidsoperatie zal – zo is gesteld – waarschijnlijk leiden tot een daling van het personeelsbestand met 4000. Dit is boven de reeds eerder aangekondigde verminderingen van ongeveer dezelfde omvang. Ervan uitgaande dat het militaire personeel geplaatst op vredesfunctie in het algemeen tevens een functie in de oorlogsorganisatie heeft, lijkt het niet te boud te veronderstellen, dat het burgerpersoneel het meest zal worden getroffen. Een indicatie daarover in de brief zou zeker niet hebben misstaan.

Over de internationale samenwerking, waarop spoor 2 zich richt, zijn in de brief alleen enige reeds in uitvoering genomen activiteiten vermeld. Nieuwe mogelijkheden zijn niet concreet aangegeven en dienen in feite nog geheel te worden onderzocht. Het is zeer de vraag of in dit spoor omvangrijke bezuinigingen

mogelijk zijn. Eerdere beleidsvoornemens (uit 1974) internationaal tot (operationele) samenwerking te komen, hebben weinig resultaten opgeleverd. Wellicht is op het gebied van opleiding en ondersteuning meer te bereiken.

Ook hier lijkt een groot optimisme niet op zijn plaats, want bij internationale samenwerking hebben de erbij betrokken landen hun eigen belangen en intenties, die niet altijd dezelfde zullen zijn als de Nederlandse. Daarnaast zal, als overeenkomsten mogelijk blijken, een aantal vermoedelijk betrekking hebben op onderwerpen, die ook in spoor 1 worden onderzocht en daar dus reeds als besparing zijn geboekt. De bewindslieden kiezen dan ook voor een realistische benadering, als zij stellen dat spoor 2 op korte termijn geen besparingen zal opleveren en zelfs (tijdelijk) meerkosten met zich zal brengen. Enige scepsis over het toch nog bereiken van resultaten in dit spoor lijkt echter op zijn plaats.

Tot definitieve maatregelen in spoor 3 is tot dusver niet besloten. Gelet op de nauwe relatie tussen m.n. spoor 1 en 3 moeten de bezuinigingsmogelijkheden in spoor 1 zo spoedig mogelijk worden vastgesteld en resultaten opleveren. Mits dit gelukt, kan worden voorkomen, dat het uitstel van de realisatie van enige materieelprojecten tot afstel zal leiden.

Het geraamde bedrag aan bezuinigingen van f 450 miljoen is duidelijk minder dan in het regeerakkoord aan Defensie is opgelegd. Ondanks enige andere maatregelen van structurele aard, die niet van invloed zijn op de gevechtskracht, blijft er uiteindelijk een „gat” van f 250 miljoen per jaar. De bewindslieden hebben, om dat op te lossen, hun hoop gevestigd op de herijking van het buitenlandse beleid dat in de loop van 1995 zou moeten plaats vinden. Zij verwachten in dat verband een toewijzing van gelden aan Defensie, waardoor het „gat” kan worden gedicht. Ondanks alle welwillende opmerkingen en commentaren is het de vraag of inderdaad het genoemde bedrag ter beschikking zal komen. Ook is geen toezegging verkregen dat Defensie verschoond zal blijven van verdere bezuinigingen in deze regeerperiode. Op financieel gebied is de kou dus nog niet uit de lucht, maar hopelijk geldt hier: komt tijd komt raad.

Dit geldt echter niet voor de activiteiten in spoor 1. Hier is haast geboden.

Nederland en de Duitse Nachtjacht

Van Jager tot Prooi

(Deel 2*)

„Sie sind ja großenwahnsinnig, Sie wollen wohl die ganze Luftwaffe haben, setzen Sie sich doch gleich auf meinen Stuhl!”

H.W. GÖRING tot J. KAMMHUBER, mei 1943

De organisatie en inzet van de *Nachtjagd* zoals deze zich in de periode 1940-1941 had ontwikkeld, diende, na de terugtrekking van de zoeklichten naar objecten rond de grotere Duitse steden in het voorjaar van 1942, noodgedwongen op een andere leest te worden geschoeid. Met het verdwijnen van de verlichte gordel van *Scheinwerfer* langs de Duitse-Nederlandse grens – er bleef slechts één regiment zoeklichten achter voor experimentele doeleinden in de omgeving van Venlo – moest de *Helle Nachtjagd* grotendeels worden gestaakt. De door Hitler zelf afgekondigde terugtrekking stootte op ernstige bezwaren bij *Kommandierender General des XII. Fliegerkorps*, Josef Kammhuber, de grondlegger van het Duitse nachtjachtwapen. Kammhubers heftige protesten vanuit zijn hoofdkwartier in Zeist tegen het besluit brachten echter geen wijziging in het standpunt van de *Führer*, zodat de *Kammhuberlinie* in het voorjaar van '42 van zijn zoeklichten werd beroofd.

Himmelbett-Verfahren

De Duitse luchtverdediging moest vanaf dat moment praktisch volledig omschakelen naar de *Dunkle Nachtjagd*. Dit was een systeem dat reeds vóór de terugtrekking van de zoeklichten onder andere werd gepraktiseerd in een aantal *Dunkelnachtjagdgebiete* rond het IJsselmeer en langs de Nederlandse kust. Kammhuber ging er overigens niet toe over de opstelling van radar- en radio-apparatuur in de oude stellingen van de *Helle Nachtjagd* ingrijpend te wijzigen. De complete luchtverdedigingsinfrastructuur minus de zoeklichten bleef intact. In

* Het eerste deel is gepubliceerd in MS 163(1994)(12)

de loop van '42 kwam op basis van deze infrastructuur geleidelijk het zogenaamde *Himmelbett-Verfahren* (hemelbed-methode) tot ontwikkeling. Dit was een geavanceerder radargeleid onderscheppingssysteem, gericht tegen nachtelijke sorties van geallieerde bommenwerpers. De codenaam *Himmelbett* verwees naar het uiteindelijke doel van het systeem: het creëren van een beschermend baldakijn over het gehele *Reich* tegen nachtelijke indringers. Door middel van een steeds in omvang groeiend netwerk van aan elkaar gelieerde *Himmelbetträume* zou de *Kammhuberlinie* zowel in de breedte als in de diepte fors worden versterkt. Uiteindelijk zouden zo alle onbeschermden „gaten” in het luchtruim boven Duitsland kunnen worden gedicht.

De afzonderlijke *Himmelbetträume* werden doorgaans op identieke wijze georganiseerd en ingericht. Normaliter beschikte een *Himmelbett*-station over één *Freya Rundtsicht-Radargerät* dat het luchtruim rondom het desbetreffende station afzocht op de aanwezigheid van vijandelijke vliegtuigen. Voorts werd gebruik gemaakt van twee *Würzburg-Riese* grondradarapparaten, waarvan er één, de *Roter Riese*, werd ingezet om een vijandelijk toestel binnen het *Himmelbettraum* te peilen, terwijl de ander, de *Grüner Riese*, de positie van de eigen nachtjager vaststelde. In het *Himmelbettraum* bevonden zich naast deze grondradarapparatuur één à twee radiobakens (zenders die door de nachtjagers in het desbetreffende *Raum* als oriëntatiepunt werden gebruikt) en een lichtbaken (eveneens gebruikt als oriëntatiepunt). Het zenuwcentrum van een *Himmelbettraum* bevond zich in het gevechtsleidingscentrum van het station. In de operatiekamer was een belangrijke plaats ingeruimd voor de *Seeburg-Tisch*, waarop de doorgegeven radarwaarden van de beide *Würzburgs-Riese* werden geprojecteerd. Aan de hand van deze gegevens kon de *Jägerleitoffizier* vanuit het station middels een kortegolf-radioverbinding de *Bordfunker* in de

nachtjager koersinstructies verstrekken. De nachtjager werd op die manier vanaf de grond zo dicht mogelijk bij zijn doel gebracht.

Boordradar

Ofschoon het systeem in een latere fase aanzienlijk effectiever zou werken, viel een *Himmelbett*-interceptie aanvankelijk te typeren als „eine ziemliche Glücksache”. Er kleefden nogal wat nadelen aan het systeem, hetgeen zeker ook verband hield met het (nog) ontbreken van boordradarapparatuur. Zonder boordradar – naar later bleek één van de meest essentiële elementen bij *Nachtjagd*-onderscheppingen – waren de kansen op een succesvolle interceptie nog sterk afhankelijk van de weersgesteldheid. In donkere, maanloze nachten of bij slecht zicht als gevolg van mist, neerslag of dichte bewolking waren die kansen vrij gering.

Kammhuber had reeds in de herfst van 1940 aangedrongen op de ontwikkeling van een *Bordsuchgerät auf Funkmeßbasis*, waarmee onafhankelijk van het weer en de zoeklichten zou kunnen worden geopereerd. Zo'n „radar-oog” aan boord van de nachtjager zou – met een bereik van drie à vier kilometer – een cruciale schakel vormen tussen de instructies van het *Himmelbett*-station op de grond en de uiteindelijke visuele waarneming van de vijandelijke bommenwerper door de nachtjagerpilot. Voordat een dergelijk systeem op grote schaal voor de nachtjagers beschikbaar kwam, ging veel kostbare tijd verloren. Dit kwam mede doordat Göring het belang van Kammhubers verzoek niet wilde inzien en geen prioriteit wenste te geven aan de ontwikkeling en produktie van boordradarapparatuur. Pas in de tweede helft van juli '41 besloot Hitler de vervaardiging van deze apparatuur „mit höchster Dringlichkeit” ter hand te laten nemen.

Vanaf het begin van de oorlog was er bij de firma Telefunken geëxperimenteerd met een elektrische hoogtemeter. In het project, dat *Lichtenstein B* was gedoopt, zag het *Reichsluftfahrtministerium* aanvankelijk geen brood. Toen echter duidelijk werd dat er behoefte bestond aan geschikte boordradarapparatuur, slaagden de Duitse technici erin om hun hoogtemeter te transformeren tot een boordradar, de *Lichtenstein B/C*. Nadat in de zomer van 1941 de apparatuur te Rechlin door testvliegers was beproefd, vertrok het *Truppenversuchskommando* vergezeld door een technische staf van Telefunken

Afb. 1 In de zwaarbewapende neussectie van deze Dornier Do-217 bevindt zich de opvallende peilantenne van de Lichtenstein B/C boordradar.

naar de *Fliegerhorst* Leeuwarden, waar op dat moment de *II. Gruppe* van het eerste *Nachtjagdgeschwader* was gestationeerd. Aldaar zou de boordradarapparatuur voor de eerste maal in de operationele praktijk worden getoetst.

Lichtenstein op Leeuwarden

Op Leeuwarden bestonden bij de jachtvliegers grote twijfels over de bruikbaarheid van de nieuwe apparatuur, door hen aanvankelijk betiteld als *neumodischen Kram*. Vooral de omstandigheid dat de *Lichtenstein* deels bestond uit een op de neus van het toestel gemonteerde peilantenne, was veel *Nachtjagd*-vliegers een doorn in het oog. Deze vertakte antenne, die op spottende wijs werd aangeduid als *Drahtverhau* (prikkeldraadversperring), verstoorde immers de stroomlijn van het vliegtuig en zorgde bij de Messerschmitt Bf-110 voor een snelheidsverlies van ongeveer 40 km per uur. Voorts zou de apparatuur moeilijkheden veroorzaken bij het trimmen, het zou het vliegtuig koplaspig maken en het zou de *Bordfunker*, die de boordradar moest bedienen, ernstig overbelasten, mede gezien de mogelijkheid van tegenstrijdige instructies (grond- versus boordradargegevens).

Vanaf Leeuwarden werd de *Lichtenstein*-apparatuur verder uitgetest door Oberleutnant Ludwig Becker, een „aas” die uiteindelijk 44 overwinningen wist te behalen. Becker, door zijn technische achtergrond en vroegere experimenten *der Nachtjagdprofessor* genoemd, had al eerder het eerste erkende *Dunkelnachtjagdabschuß* op zijn conto laten bijschrijven. In de nacht van 9 augustus 1941

zou hij bovendien de eerste overwinning met behulp van de *Lichtenstein B/C* boeken. Door middel van koersinstructies van het grondradarpeilstation *Löwe* bij het Groningse Marum was Beckers vliegtuig op het spoor van een vijandelijk toestel gezet en op een afstand van ongeveer twee kilometer had zijn *Bordfuncker*, Feldwebel Josef Staub, de tegenstander, een Britse Vickers Wellington van 301 Squadron, duidelijk kunnen waarnemen op zijn *Lichtenstein*-afleesapparatuur. Becker kon via de gegevens van de boordradar door Staub naar zijn doel worden „gepraat” en na het maken van visueel contact de bommenwerper neerschieten. Op dezelfde wijze slaagde Becker erin voor eind september '41 nog eens vijf Britse bommenwerpers uit te schakelen. Hij toonde aldus in een tijdsperiode van nauwelijks twee maanden aan dat het werken met de *Lichtenstein*-boordradar in de praktijk wel degelijk vruchten kon afwerpen.

Evenals een andere succesvolle nachtjachtvlieger, Oberleutnant Egmont Prinz zur Lippe-Weißenfeld (51 *Luftsiege*), experimenteerde Becker rond deze tijd met de zogeheten *von hinten unten*-tactiek. Becker kon dankzij de gebruikmaking van zijn *Lichtenstein*-apparatuur deze interceptietactiek vervolmaken. De tactiek kwam er op neer dat de aanvlieghoogte van de nachtjager lager lag dan de hoogte van het aan te vallen doel. De vlieghoogte van de vijand werd zo exact mogelijk vastgesteld aan de hand van de door de boordradar geleverde gegevens. Nadat er visueel contact met de tegenstander was gemaakt, manoeuvreerde de nachtjager zich in een positie ongeveer 50 meter onder de vijandelijke bommenwerper. Vervolgens werd de snelheid van de jager aangepast aan die van de prooi. Indien deze manoeuvre goed werd uitgevoerd was de nachtjager nauwelijks kwetsbaar voor het vuur dat de staartschutter vanuit de bommenwerper kon afgeven. De nachtjager gaf tenslotte de *coup de grace* door stijl op te trekken, waarbij hij iets aan snelheid inboette en zo in een ideale positie kwam om de onbeschermd onderkant van de tegenstander van voor tot achter met een salvo te bestrijken. Aldus werd de bommenwerper bij de *von hinten unten*-aanval gedwongen door het volledige schootsveld van de nachtjager heen te vliegen.

De hierboven beschreven onderscheppingstactiek zou na het op grote schaal beschikbaar komen van de *Lichtenstein*-apparatuur in de gehele *Nachtjagd* gangbaar worden. Ten tijde van Beckers eerste

Lichtenstein-successen vanaf Leeuwarden was de scepsis onder de collega-*Nachtjagd*-bemanningen ten aanzien van de nieuwe apparatuur echter nog geenszins weggenomen. Mede als gevolg van het langzaam op gang komen van de productie – bepaalde kinderziektes moesten nog worden verholpen – duurde het tot februari '42 voordat de apparatuur mondjasmaat kon worden geleverd. Vanaf dat moment konden de meest ervaren bemanningen vertrouwd raken met de boordradar en raakten zij enthousiast over de mogelijkheden van de *Lichtenstein B/C*. Het zou echter nog tot eind 1942 duren voordat vrijwel alle toestellen van de *Nachtjagd* van boordradar waren voorzien. De invoering van het systeem in combinatie met de in dezelfde periode geïntroduceerde *von hinten unten*-onderscheppingstactiek legden de basis voor een sterke stijging van het aantal succesvolle *Himmelbett*-intercepties. In 1942 bedroeg het aantal *Nachtjagd*-overwinningen boven het *Reich* en het Westelijk bezette gebied 687, ten opzichte van 421 in 1941. Ook in 1943 en 1944 zou het aantal *Nachtjagd*-overwinningen sterk toenemen. Door toedoen van de *Reichsluftverteidigung* steeg het verliespercentage aan Britse bommenwerpers van 2,5% begin '42 tot 4,5% eind '42.

Harris en Bomber Command

Inmiddels was er aan de overzijde van het Kanaal een aantal nieuwe ontwikkelingen in gang gezet, waarmee Kammlhuber en zijn *Nachtjagd*-organisatie in de loop van 1942 werden geconfronteerd. Medio februari '42 nam het Britse oorlogskabinet het besluit de strategische bombardementscampagne tegen het Derde Rijk voorlopig voor de duur van een half jaar te intensiveren. Het offensief zou zich systematisch richten op sterk geïndustrialiseerde industrieën, waarbij naast aanvallen op industriële en maritieme doelen planmatig voorbereide, grootschalige tapijtbombardementen op woonwijken in Duitse steden zouden worden uitgevoerd. Hoofddoel van dit bombardementsoffensief, dat met een onderbreking in het voorjaar van '44 tot het einde van de oorlog werd gecontinueerd, was het breken van het moreel van de Duitse burgerbevolking, in het bijzonder dat van de industriearbeiders.

Dit beleid, vastgelegd in *Directive No 22*, zou vanaf 23 februari 1942 worden vormgegeven en

uitgevoerd door *Commander-in-Chief of Bomber Command*, Air Marshal Sir Arthur T. Harris. In de persoon van Harris kreeg *Bomber Command* een bevelhebber, die zich volledig kon vinden in de *bombing policy* die de Britse regering ruim een week voor zijn aantreden had vastgesteld. Harris – hij werd in de pers reeds snel met de bijnaam „*Bomber*” Harris aangeduid – was ervan overtuigd dat een campagne zuiver geënt op precisiebombardementen achterhaald en niet doeltreffend was. Gedurende de rest van de oorlog bleef hij zich ondubbelzinnig inzetten voor de voortzetting van een strategisch offensief gestoeld op tapijtbombardementen (*area bombing*), welke primair dienden te worden uitgevoerd op woongebieden in Duitse industrie centra. Harris was stellig van mening dat *Bomber Command* het ware *war-winning weapon* zou zijn, indien het potentieel aan bommenwerpers – liefst exclusief – op bovengeschetste wijze zou worden ingezet. In dat verband stelde hij telkensmale dat er meer middelen beschikbaar moesten komen om het strategische offensief tegen Duitsland krachtiger ter hand te kunnen nemen.

Een deel van de toestellen van *Bomber Command* kreeg in de loop van '42 de beschikking over enkele nieuwe technische hulpmiddelen. Eén van deze hulpmiddelen was *Gee*, een systeem dat werd gebruikt voor navigatiedoeleinden en *blind-bombing* (accuraat bombarderen, zelfs indien het doel niet zichtbaar was). Ofschoon de totale omvang van de Britse bommenwerpervloot in deze periode nauwelijks groei vertoonde, was er wel sprake van een kwalitatieve sprong voorwaarts. De verouderde

Afb. 2 De Avro Lancaster, de meest bekende Britse bommenwerper uit de Tweede Wereldoorlog, kon een enorme bommenlast vervoeren en was door zijn plafond van bijna 7½ km minder kwetsbaar dan andere viermotorige bommenwerpers.

tweemotorige Blenheims, Whitleys, Hampdens en Manchesters werden in 1942 uitgefaseerd en vervangen door nieuwe generaties viermotorige zware bommenwerpers. Daarvan zouden de Handley Page Halifax en vooral de Avro Lancaster uitgroeien tot de ruggegraat van *Bomber Command*. De *heavies*, zoals de viermotorige bommenwerpers werden genoemd, waren niet alleen zwaarder bewapend tegen luchtaanvallen, doch tevens in staat een grotere bommenlast te vervoeren.

Een andere wind

De gegevens, die de Britten inmiddels over het functioneren van het Duitse luchtverdedigingssysteem hadden vergaard, leerden dat eigen verliezen konden worden beperkt door grote aantallen, echelonsgewijs opererende, bommenwerpers in een zo kort mogelijk tijdsbestek een massale, op één doel geconcentreerde aanval te laten uitvoeren. Deze nieuwe tactiek volgens het *principle of concentration in time and space* zou kort na het aantreden van Harris voor de eerste maal worden toegepast. In de nacht van 28 op 29 maart 1942 werd met een raid op de havenstad Lübeck voor de eerste maal duidelijk aangetoond dat er bij *Bomber Command* een andere wind was gaan waaien. Een vloot van 234 bommenwerpers voerde die nacht een geconcentreerde aanval uit met ruim 300 ton brand- en brisantbommen. De resultaten waren vernietigend. Deze zogenaamde *fireraising raid* legde de halve stad in as; duizenden gebouwen brandden uit, er vielen meer dan 300 doden en bijna 800 gewonden. Een maand later, tussen 24 en 27 april '42, werd Rostock vier dagen achtereenvolgend door soortgelijke aanvallen geteisterd. De aanpak die de geallieerden hierbij kozen, kwam nagenoeg overeen met die welke was toegepast bij de aanval op Lübeck, zij het dat een deel van de ingezette bommenwerpers naast de tapijtbombardementen op de binnenstad ook een precisiebombardement uitvoerde op de Heinkel-vliegtuigfabrieken ten zuiden van de stad. De aan de stad Rostock en de Heinkel-fabrieken toegebrachte schade was evenals in Lübeck zeer groot. Ofschoon de effectiviteit van de nieuwe tactiek hiermee wel was aangetoond, wilde Harris een nog sprekender succes behalen door één van de grote Duitse steden met zo veel mogelijk bommenwerpers tegelijk aan te vallen. Harris wenste bovendien de critici van *Bomber Command* definitief de mond

te snoeren. De kritiek op de doeltreffendheid van de operaties was toegenomen sedert de verschijning van het Rapport-Butt in augustus '41. Het rapport stelde dat slechts een klein percentage van de afgeworpen bommenlast metterdaad doel trof. Dat *Bomber Command* wel degelijk grote doeltreffende operaties kon uitvoeren, werd aangetoond door de zogenaamde *thousand-bomber raids*.

In de nacht van 30 mei '42 stegen vanaf meer dan 50 vliegvelden 1.047 Britse bommenwerpers op voor een geconcentreerde aanval op Keulen. De schaal waarop deze eerste *thousand-bomber raid* werd uitgevoerd, was nog nimmer vertoond. Onder de codenaam *Millenium I* zette Harris niet alleen al zijn *front-line squadrons* in, tevens werden alle reserves en opleidingseenheden – zelfs die van de *Royal Navy* – bijeengebracht om in de aanval te participeren. Hierdoor kreeg de operatie het karakter van een waagstuk. De enorme luchtmada passeerde de Nederlandse kust ten zuiden van Rotterdam en vloog met Eindhoven en Mönchengladbach als goed herkenbare oriëntatiepunten naar Keulen. Binnen anderhalf uur werd 1.455 ton bommen op Keulen afgeworpen, waarvan tweederde bestond uit brandbommen. De verwoestingen die aan de stad werden toegebracht, waren tot op dat moment ongekend: circa 240 hectare, waaronder de gehele binnenstad, werd compleet vernietigd. De verwoeste oppervlakte was bijna even groot als het gebied dat tot op dat moment door alle eerdere aanvallen van *Bomber Command* was vernietigd. Behalve de bijna 500 doden en 5.000 gewonden waren er meer dan 45.000 burgers „ausgebombt” en daarmee dakloos geworden. Het was de eerste keer in de oorlog dat *Bomber Command* door middel van een bijzonder riskante operatie een groot succes wist te behalen. Bevelhebber Harris had daarmee een belangrijk, zelfs doorslaggevend argument tot zijn beschikking gekregen om de continuering van het strategisch offensief veilig te stellen. De operatie tegen Keulen zorgde ervoor dat de leiding van *Bomber Command* kon voorkomen dat haar krachten zouden worden versnipperd door inzet op andere fronten. Bovendien stonden de claims voor personele en materiële uitbreiding van het wapen thans minder ter discussie. Na de eerste *thousand-bomber raid* volgden er in 1942 nog twee van dergelijke aanvallen, één op Essen (1-2 juni) en één op Bremen (25-26 juni). De raid op Essen was door de industriële smog boven het Ruhrgebied weinig suc-

Afb. 3 Een operationele Würzburg-radar in de duinen. Deze door Telefunken geproduceerde grondradar was een onmisbare schakel in het Himmelbett-systeem.

cesvol, terwijl bij de grote aanval op Bremen ondanks het slechte zicht grote schade kon worden toegebracht aan delen van de stad en aan de Focke-Wulf-vliegtuigfabriek.

Himmelbett overstroomd

In hoeverre had de Duitse luchtverdediging en in het bijzonder de *Nachtjagd* tijdens de massale aanvallen afbreuk weten te doen aan de omvang van de Britse bommenwerperformaties? De verliezen van *Bomber Command* bij de vijf bovengenoemde aanvallen waren respectievelijk: Lübeck 13 toestellen (5,5%), Rostock 12 toestellen (2,2%), Keulen 41 toestellen (3,9%), Essen 45 toestellen (4%) en Bremen 49 toestellen (5,4%). Voor de Britten waren deze cijfers alles bij elkaar acceptabel en niet sterk afwijkend van de verliespercentages die zij vooraf hadden verwacht.

De massale aanvallen van *Bomber Command* zetten de *Reichsluftverteidigung* ernstig onder druk. Afgemeten naar het stijgend aantal succesvolle intercepties leek het *Himmelbett*-systeem in principe naar behoren te functioneren. De meeste Britse toestellen gingen *en route* door toedoen van de nachtjagers in één van de *Himmelbetträume* verloren. Veel van de in Nederland opererende *Himmelbettstellungen* als *Salzhering* (Den Helder), *Eisbär* (Gaasterland), *Seeadler* (Diemen), *Rotkehlchen* (Gouda) en *Hamster* (Domburg) zouden bekend worden door hun aandeel in een fors aantal onderscheppingen. Zo ook het op Terschelling actieve station *Tiger*, dat in de loop van de oorlog maar liefst 150 zogeheten *Abschufßbeteiligungen* kon claimen.

De grootschaligheid van de Britse aanvallen had echter tegelijkertijd de beperkingen van het Duitse luchtverdedigingssysteem duidelijk blootgelegd. Bij het uitvoeren van massale, geconcentreerde aanvallen groepeerden de Britten hun bommenwerpers reeds vòòrdat zij het vijandelijk luchtruim binnenvlogen tot één grote, compacte formatie. Zo ontstond de zogeheten *bomber stream*, die op weg naar het aanvalsdoel slechts enkele sectoren van het door de Duitsers verdedigde gebied behoefde te doorkruisen. Gevolg van deze tactiek was dat het *Himmelbett*-systeem in de desbetreffende sectoren volledig werd verzadigd, terwijl op hetzelfde moment de meeste nachtjagers in de overige *Himmelbetträume* werkloos moesten blijven. De fundamentele zwakte van het plaatsgebonden Duitse systeem was immers dat per *Himmelbett*-station slechts één nachtjager naar de – soms zo talrijke – doelen in zijn *Raum* kon worden gedirigeerd. Weliswaar kon men nog de twee nachtjagers uit de aangrenzende en elkaar deels overlappende *Himmelbetträume* op het doel afsturen, maar dit impliceerde dat deze beide aangrenzende *Räume* dan onbezet bleven. Indien een nachtjager wegens een of andere oorzaak uitviel, duurde het enige tijd voordat een reservetoestel in het onderscheppingsgebied arriveerde. Er was lang verzet tegen de optie om een tweede nachtjager binnen het *Raum* op het radiobaken te laten vliegen. Men verwachtte dat het grondpersoneel van het *Himmelbett*-station de beide eigen toestellen dan door elkaar zou halen. Dit laatste hield verband met het feit dat de stations nog niet beschikten over een systeem waarmee het verschil tussen een eigen en een vijandelijk toestel kon worden vastgesteld (*Freund-Feind-Kennung*). Daarom moest de nachtjager na elke inzet terugvliegen naar zijn radiobaken; een andere mogelijkheid om het eigen toestel op de grond te identificeren was nog niet voorhanden. Toepassing van de *bomber stream*-tactiek vanaf het voorjaar van 1942 zorgde er dus voor dat de Duitse luchtverdediging plaatselijk werd overspoeld en slechts weinig nachtjagers op de bommenwerpers kon afsturen. Zelfs bij aanvallen op het Ruhrgebied, gesitueerd achter het maximaal verdedigde Nederlandse *Vorfeld*, konden in het gunstigste geval niet meer dan circa 20 nachtjagers via het *Himmelbett*-systeem naar de vijand worden geleid. Door de tekortkomingen van het systeem konden de Duitsers onvoldoende afbreuk doen aan de vij-

andelijke luchtvloot. Het plaatsgebonden, relatief starre systeem bleek zodoende slechts beperkt toepasbaar indien de vijand in staat was een groot aantal bommenwerpers in één massale formatie naar een geselecteerd aanvalsdoel te leiden.

Een orthodox antwoord

Kammhubers antwoord op deze verontrustende situatie was in feite tamelijk orthodox: behalve de algehele invoering van boordradarapparatuur bij de nachtjagers, bepleitte hij meer van hetzelfde. Kortom, een uitbreiding van het steeds dichter wordend netwerk van *Himmelbettstellungen* in het gehele *Vorfeld*. Voorts moest zijn organisatie in de diepte, dus over het *Reich* zelf, worden uitgebreid. Dan zouden volgens Kammhubers visie uiteindelijk alle vijandelijke aanvliegroutes kunnen worden aangepakt en alle belangrijke potentiële doelgebieden adequaat worden beschermd. De *bomber stream* zou in een dergelijke situatie gedurende de gehele heen- en terugreis „*pausenlos bekämpft*” kunnen worden. Met het oog op de verbetering van de *Nachtjagd* stelde Kammhuber een zeer ambitieus programma op, waarin ondermeer werd aangedrongen op de levering van 600 *Würzburgs-Riese* voor september '42, een toename van de personeelsomvang tot 150.000 personen en een uitbreiding van de nachtjagervloot tot acht *Geschwader* met 24 *Gruppen*. Dat laatste impliceerde een sterkte van een kleine 1.000 nachtjagers!

Daar Kammhubers verlangens door de leiding van de *Luftwaffe* als overdreven en zelfs utopisch werden beoordeeld, kreeg de *Nachtjagd* lang niet al het gevraagde. Ondanks de „rem” die Göring op de groei van het nachtjachtwapen zette, wist Kammhuber zijn organisatie in 1942 en de eerste helft van 1943 toch stevig uit te bouwen. Het grondpersoneel, dat in augustus '42 in 96 *Nachtjagdstellungen* werkzaam was, omvatte zo'n 30.000 mannen en vrouwen. Begin '43 was deze sterkte opgelopen tot 40.000 personen: 26.000 *Luftnachrichtenhelfern* en 14.000 *Luftnachrichtenhelferinnen*. Ook het aantal vliegende eenheden groeide in deze periode: medio '42 beschikte het *XII. Fliegerkorps* over 406 nachtjagers, welke waren verdeeld over vier *Geschwader* en tien *Nachtjagdgruppen*. Ruim een jaar later bestond de organisatie uit 831 vliegtuigen, verdeeld over zes *Einsatz-* en één *Schulgeschwader*, tezamen opgebouwd uit 22 *Gruppen*.

Afb. 4 In 1942 behaalde de Nachtjagd jaar duizendste overwinning. Kammhuber (uiterst links) geflankeerd door enkele nachtjachtazens neemt een parade af. Tweede van rechts Ludwig Becker, bijgenaamd „der Nachtjagdprofessor”.

Ook in Nederland werd ernst gemaakt met de uitbouw van de luchtverdedigingsorganisatie. Belangrijk was de totstandkoming van de reeds in het eerste artikel genoemde proef-commandocentrale in Schaarsbergen bij Deelen, alwaar aanvankelijk de staf van *1. Nachtjagddivision*, later *1. Jagddivision*, was gevestigd. De naamswijziging in *1. Jagddivision* hield verband met de organisatorische samenwerking tussen de dag- en nachtjagers, welke vanaf begin mei '41 van de grond was gekomen. De ervaringen die men in Schaarsbergen had opgedaan, vormden de basis voor de bouw van een gevechtsleidingsbunker, die in de herfst van 1943 gereed kwam. De Duitsers gaven dit kolossale betonnen bouwwerk van 60 meter lang, 40 meter breed en 16 meter hoog, de naam *Großraumgefechtsstand Diogenes*. Vanaf 15 oktober '43 werd het domicilie van de *3. Jagddivision*, die vanaf 11 november onder leiding zou komen te staan van Oberst Walter Grabmann.

Grabmanns bunker groeide uit tot het centrale zenuwcentrum voor de luchtverdediging boven Nederland, Noord-België en het Ruhrgebied. In knooppunt *Diogenes* kwamen alle verbindingen bijeen van de samenwerkende *Fliegerhorsten*, de luchtafweer en de diverse grondstations. Met behulp van de binnengekomen informatie waren de Duitsers in Schaarsbergen in staat zich een zo volledig mogelijk beeld te vormen van de gebeurtenissen in de lucht. In de grote donkere zaal in het midden van de bunker bevond zich een twaalf meter hoge en negen meter brede matglazen kaart van het operatiegebied. Aan weerszijden van deze kaart stonden trapsgewijs enorme tribunes opgesteld, die

waren gevuld met personeel, dat middels schijnwerpertjes met ultraviolet licht de laatste gegevens op de kaart kon projecteren. In de ruimte, die wel wat weg had van een amfitheater of collegezaal, heerste een drukte als in een bijenkorf. Adolf Galland, *General der Jagdflieger*, typeerde de bunkers van de *Großraumgefechtsstand*-klasse daarom treffend als „*Gefechtsopernhäuser*”. De inzet van zowel dag- als nachtjagereenheden zou tot september '44 vanuit *Diogenes* worden gedirigeerd.

De gestadige groei van de nachtjachtorganisatie in combinatie met de kleinere schaal waarop de Britten hun bombardementscampagne na de drie *thousand-bomber raids* moesten voortzetten, zorgde voor stijgende verliespercentages aan Britse zijde. In de zomermaanden van 1942 was het verliespercentage gestegen tot 5,6% en op 10 september kon Kammhuber trots melden dat zijn *XII. Fliegerkorps* de duizendste succesvolle interceptie had uitgevoerd. Het bedoelde percentage impliceerde, zeker als het langere tijd zou worden behaald, een ernstige bedreiging voor de continuïteit van het offensief van *Bomber Command*. Het was een cijfer dat, in de woorden van Harris, „*would put a stop to any considerable expansion of the Command*”.

Een wankle balans

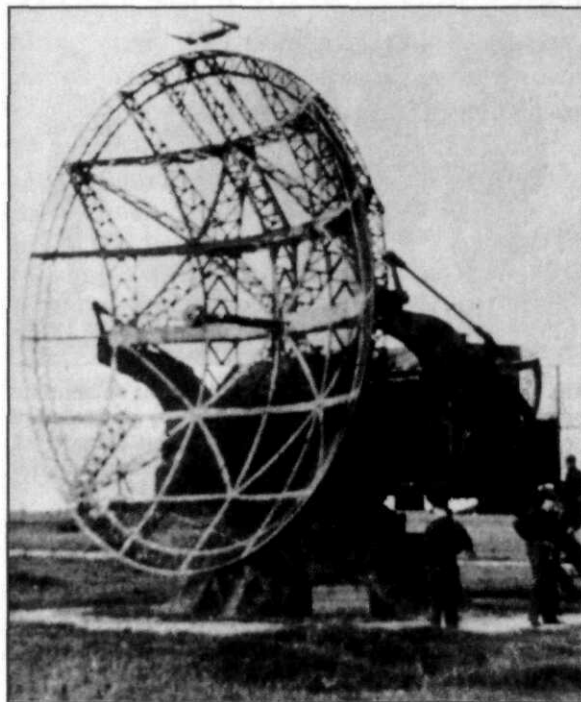
Ofschoon de balans voor wat betreft de voortzetting van de strategische bombardementscampagne in 1942 dus nog niet definitief in het voordeel van *Bomber Command* was doorgeslagen, was het perspectief voor de Britten toch niet ongunstig. De uitbreiding van hun bommenwerpervloot met kwalitatief betere, zware bommenwerpers stond immers op stapel. De Verenigde Staten, die uiteindelijk op 11 december 1941 met het Derde Rijk in oorlog kwamen, streken in de loop van '42 met hun moderne luchtstrijdkrachten in Groot-Brittannië neer. Na het bombardement op Wilhelmshaven van 27 januari 1943 – de eerste Amerikaanse aanval op Duits grondgebied – zou de *Eight Army Air Force* in een steeds toenemende omvang boven Duitsland actief zijn.

Alhoewel de stijgende aantallen Duitse onderscheppingen aanleiding gaven tot enig optimisme, bestonden er zwakke plekken in het Duitse luchtverdedigingsstelsel. Ondanks de omvangrijke door Kammhuber doorgevoerde versterkingen en verbeteringen bleef de beperkte inzetbaarheid tegen

grote geconcentreerde formaties bommenwerpers de achilleshiel van het sterk plaatsgebonden Duitse luchtverdedigingssysteem. De bestaande Duitse vliegtuigtypen werden weliswaar continu verbeterd en uitgerust met nieuwe hulpmiddelen en bewapening, doch verouderden onmiskenbaar ten opzichte van het vliegtuigenarsenaal van de geallieerde opponenten. Daar kwam bij dat Hitler krampachtig bleef vasthouden aan het primaat van het offensief. Geheel in lijn met het adagium „de aanval is de beste verdediging”, werden de beschikbare middelen van de *Luftwaffe* voornamelijk ingezet in het mediterrane strijdtoneel en aan het Oostfront.

Window

In de eerste helft van 1943 waren de verliescijfers van *Bomber Command* nog steeds verontrustend. De permanente verfijning en uitbreiding van Kamhubers luchtverdedigingsorganisatie eisten hun tol en deden Harris besluiten een troef uit te spelen die hij al ruim een jaar achter de hand had gehouden. Een Britse luchtvloot, bijna 800 bommenwerpers groot, voerde in de nacht van 24 op 25 juli een zware aanval uit op Hamburg. Op weg naar het doelgebied wierpen de Britten voor het eerst strookjes zilverpapier uit om de Duitse radarsystemen te storen. Deze strookjes, die de codenaam *Window* kregen, hadden een lengte van 30 cm, een breedte van 1,5 cm en werden verpakt in bundels van 2.000 stuks. Deze bundels werden, zodra de Britten binnen het bereik van de Duitse radar kwamen, met regelmatige tussenpozen uitgeworpen en vielen in wolken uiteen. Omdat deze wolken zilverpapier de vijandelijke radarsignalen reflecteerden – er werden alleen al bij deze *raid* in totaal meer dan 90 miljoen strookjes verstrooid – raakten apparaten als de *Würzburg*, de *Würzburg-Riese* en de *Lichtenstein B/C* volledig onbruikbaar. Het effect van *Window* was derhalve dat het compleet in verwarring gebrachte Duitse grondpersoneel en de *Nachtjagd*-bemanningen niet meer in staat waren om met behulp van de radarapparatuur vijandelijke bommenwerpers te onderscheiden. Door *Window* – de Duitsers noemden het radarstoringmiddel *Düppel* – werden de aansturing van de zoeklichten, de vuurleiding van het FLAK, de gevechtsleiding vanuit de grondstations en de boordradar in de nachtjager grondig verstoord. Het *Himmelbett*-systeem, dat medio '43 qua orga-

Afb. 5 De imposante Würzburg-Riese grondradar bleef tot het einde van de oorlog van betekenis voor de Duitse luchtverdediging.

nisatie en middelen op zijn hoogtepunt stond, werd in één klap buiten spel gezet. De chaos op de grond en in de lucht was compleet. De ingezette nachtjager-bemanningen waren genoodzaakt de intercepties geheel op eigen kracht uit te voeren. De Britten verloren tijdens deze grote aanval op Hamburg slechts twaalf bommenwerpers (ongeveer 1,5%), terwijl bij eerdere aanvallen op de zwaar verdedigde havenstad gemiddeld 6% van de toestellen verloren was gegaan. De aanval van 24 op 25 juli kreeg een vervolg: de geallieerden voerden onder de codenaam *Gomorra* tot 3 augustus een serie zware bombardementen uit, die meer dan de helft van de oude Hanzestad verwoestte. Door een samenloop van omstandigheden ontstonden er vuurstormen welke een waar inferno teweeg brachten en naar schatting meer dan 40.000 slachtoffers eisten.

Door de verwoesting van Hamburg kwam de *Luftwaffe*-leiding tot de conclusie dat de verdediging van de *Heimat* thans absolute prioriteit diende te krijgen. Tegelijkertijd moest worden omgezien naar nieuwe tactieken, daar het *Himmelbett*-systeem niet meer in staat bleek een adequate bescherming te bieden. Hitler was echter een andere mening toegedaan. Terwijl Hamburg in brand stond,

schreeuwde hij woedend tot één van zijn *Luftwaffe*-adjudanten:

Terror bricht man durch Terror! Alles andere ist Quatsch. Aufhören wird der Engländer nur, wenn seine Städte kaputtgehen, ganz klar. Den Krieg gewinnen kann ich nur dadurch, daß ich beim Gegner mehr verichte als der Gegner bei uns... Das ist zu allen Zeiten so gewesen und ist in der Luft genauso. Sonst werden bei uns die Menschen verrückt. Sonst verlieren sie mit der Zeit das ganze Vertrauen zur Luftwaffe. Es ist sowieso zum Teil nicht mehr da...

Ofschoon de *Luftwaffe* tegemoet moest komen aan Hitlers oproep tot vergeldingsaanvallen op Engeland, ging zij tevens over tot verdere mobilisatie van haar beschikbare krachten ten behoeve van de verdediging van het *Vaterland*.

Het everzwijn en het tamme varken

Door het gebruik van *Window* werden de Duitsers gedwongen om te zien naar nieuwe tactieken. Hoewel het *Himmelbett*-systeem tijdelijk grotendeels onbruikbaar was geworden, slaagden de Duitsers er in het najaar van '43 in het systeem nieuw leven in te blazen door bij elk gevechtsleidingsstation twee zogeheten Y-peiltorens te plaatsen, waarmee de eigen jagers konden worden geleid. De *Würzburg-Riese*-radars kwamen zo beide beschikbaar voor het volgen van bommenwerpers. Door technische innovatie kon fors worden gesneden in het aantal *Himmelbett*-stations. In Nederland vond eveneens een uitdunning plaats. Zo verdwenen ondermeer de stations *Rotkehlchen* en *Seeadler* uit de operationele organisatie. Al met al bleef de *Himmelbett*-methode tot het einde van de oorlog een rol spelen. Vooral in Noord-Nederland en Noordwest-Duitsland bleven de nodige stations operationeel. Daar poogden de Duitsers een mijnenoffensief van de *Royal Air Force* te verstoren. Onder de codenaam *Nectarines* werden door de RAF in het Waddengebied tienduizenden mijnen gelegd om de aanvoer van Zweeds ijzererts naar Rotterdam te ontregelen. Het starre, plaatsgebonden *Himmelbett*-systeem verloor echter zijn dominante plaats en werd aangevuld met een onderscheppingstechniek waarmee Major Hajo Herrmann vanaf begin juli '43 had geëxperimenteerd. Herrmann ontwikkelde de zogenaamde *Wilde Sau* (Everzwijn)-tactiek, geënt op de inzet van éénmotorige jachtvliegtuigen direct

boven het doelgebied van de geallieerde bommenwerpers. De nieuw gevormde nachtjagereenheden werden opgebouwd uit Messerschmitts Me-109 en Focke-Wulfs FW-190 en gingen over tot een *ungeführte Objektnachtjagd*, ook wel aangeduid als *freie Nachtjagd*. De benodigde vliegtuigen werden onttrokken aan de dagjagereenheden. Door middel van gegevens verstrekt door de grondstations, kregen deze nachtjagers via hun boordradio informatie over positie, koers, geschatte sterkte, vlieghoogte en het (waarschijnlijke) aanvalsdoel van de vijandelijke toestellen. De jagers koersten dan zo snel mogelijk naar dit dikwijls door zoeklichten, door lichtkogels en (als de aanval al begonnen was) door branden verlichte gebied. Op grond van visuele waarneming wierpen de nachtjagers zich vervolgens op de zich tegen de lichte ondergrond aftekenende tegenstanders. Daar de éénmotorige jagers niet afhankelijk waren van radargeleiding vanaf de grond, had *Window* geen invloed op de toepassing van deze tactiek.

Ofschoon de eerste resultaten met de *Wilde Sau*-tactiek veelbelovend waren, kleefden er desalniettemin enkele grote nadelen aan deze interceptiemethode. Vooreerst kon de tegenstander slechts een zeer korte tijd worden aangevallen, niet op de heen- en niet op de terugweg, doch alleen boven het verlichte doel. Het succes van de methode was daarmee sterk afhankelijk van het al dan niet beschikbaar zijn van voldoende *Scheinwerfer*. Een andere cruciale voorwaarde was een juiste weersgesteldheid: *Wilde Sau* werkte alleen goed bij heldere wolkenloze nachten, anders was visuele waarneming praktisch onmogelijk. Voorts gingen de Britten op steeds grotere schaal schijn-aanvallen (*spoofraids*) uitvoeren, die de nachtjagers van het werkelijke aanvalsdoel poogden weg te lokken; vaak lukte zo'n afleidingsmanoeuvre. Tenslotte stuitte de samenwerking met de FLAK-batterijen in de nabijheid van het doel op grote problemen. De *Wilde Sau*-tactiek kon worden uitgevoerd in combinatie met het uitbrengen van beperkt FLAK-vuur tot een bepaalde schiethoogte. Daarboven konden de nachtjagers dan relatief veilig opereren. Een andere mogelijkheid was het uitbrengen van onbeperkt FLAK-vuur, waarbij dan wel het risico werd gelopen, dat de eigen nachtjagers door de luchtafweer werden geraakt. In de praktijk bleek het bijzonder moeilijk om tussen de FLAK en de nachtjagers goede afspraken te maken, waardoor een groot

aantal nachtjagers direct of indirect door eigen vuur verloren zou gaan.

Het werd snel duidelijk dat de *Wilde Sau*-tactiek op zich zelf geen uitkomst kon bieden. Oberst Viktor von Loßberg, een voormalig jachtvlieger en in '43 als Afdelingshoofd werkzaam bij het *Technischen Amt*, ontwikkelde een nieuwe onderscheppingsmethode. Deze methode, welke de codenaam *Zahme Sau* (Tam Varken) zou dragen, kreeg spoedig een plaats naast de Everzwijn-tactiek. Bij *Zahme Sau*, getypeerd als *Verfolgungsnachtjagd*, maakten tweemotorige nachtjagers gebruik van door radiopeilstations verstrekte informatie. Deze stations of *Y-Stellungen* verzorgden een zogeheten *Laufende Reportage*, een continue stroom van gegevens, die de nachtjagers naar een concentratie bommenwerpers leidde. De nachtjagers werden dan als het ware de *bomber stream* binnengeloodst, waarna zij aan de hand van visuele waarneming hun doelen opspoorde; de in de vliegtuigen geplaatste *Lichtenstein*-radar werd immers effectief door *Window* gestoord. Het was de bedoeling dat de jagers – zolang hun brandstof toereikend was – met de vijandelijke formatie meevlogen en zoveel mogelijk bommenwerpers trachtten neer te schieten. Gepoogd werd de nachtjagers in een zo vroeg mogelijk stadium, liefst al boven de Noordzee, naar de tegenstanders toe te leiden. Daarom waren de vijf in Nederland gelegen *Y-Stellungen* van groot belang bij het vroegtijdig onderscheppen van geallieerde toestellen. Al in 1942 was in Nederland begonnen met het installeren van een netwerk van dergelijke stations, dat zich nadien over geheel bezet Europa zou uitstrekken. Aanvankelijk dienden deze stations het navigeren van de *dagjagers* bij slecht weer mogelijk te maken. Met de *Y-Stellungen* werd niet alleen geanticipeerd op het verwachte offensief van overdag opererende formaties Amerikaanse bommenwerpers, maar werd bovendien sterk bijgedragen aan de oplossing van de *Freund-Feind-Kennung*-problematiek. Werden de radarpeilstations vernoemd naar een dier, de radiopeilstations kregen bloemennamen. Het eerste station dat in gebruik werd genomen was *Teerose* nabij Terlet. Daarnaast waren er in Nederland *Y-Stellungen* gevestigd bij Franeker (*Löwenzahn*), Schagen (*Schneeglöckchen*), Den Briel (*Brennessel*) en Velp (*Teerose II*). Het laatstgenoemde station was een tweelingstelling van Terlet.

Zowel met de *Wilde Sau*- als met de *Zahme Sau*-tactiek werden in de maand augustus '43 goede re-

sultaten behaald, daarna kwam echter een terugval. Vooral het aantal *Wilde Sau-Abschüsse* daalde, terwijl de verliezen onder de éénmotorige jagers onrustbarend stegen. Eén en ander had vooral te maken met veelvuldig slecht weer in de herfst en winter van '43-'44. De successen bij de *Wilde Sau*-onderscheppingen – in de gehele oorlog niet meer dan een schamele 3% van alle *Nachtjagd*-overwinningen – werden behaald door een kleine kern van buitengewoon ervaren piloten. Na een flitsende start zou *Wilde Sau* begin 1944 een zachte dood sterven; de meeste *Wilde Sau*-eenheden werden in de eerste helft van '44 teruggenomen en weer ondergebracht in de dagjagerorganisatie.

Kammhuber „kaltgestellt“

Kammhuber zou dat echter niet meer meemaken in zijn hoedanigheid van *Kommandierender General des XII. FLiegerkorps*. Op 15 september 1943 moest hij zijn functie overdragen aan Generalmajor Josef „Beppo“ Schmid, die zich inmiddels had ontpopt als een criticus van de *Nachtjagd*. Kammhuber werd verbannen naar de periferie van het krijgstoneel: hij werd *Chef der Luftflotte 5* in Noorwegen en Noord-Finland. Kammhubers deconfiture hield natuurlijk verband met de teloorgang van zijn *Himmelbett*-systeem in de zomer van 1943. Zijn ster begon reeds te verbleken toen hij op 25 mei '43 de *Führer* in diens hoofdkwartier, de *Wolfsschanze* in Oost-Pruisen, confronteerde met door de Duitse inlichtingendienst verzamelde Amerikaanse vliegtuigproductiecijfers. Om de enorme Anglo-Amerikaanse dreiging het hoofd te kunnen bieden, ontvouwde Kammhuber zeer ambitieuze plannen voor de *Reichsluftverteidigung*. Hitler weigerde botweg de productiecijfers te geloven en verwierp Kammhubers plannen. Uiteindelijk waren Kammhubers dagen geteld na de introductie van *Window* eind juli en het tegenvallende succes van *Wilde*- en *Zahme Sau* na augustus '43. Toen begin 1945 het Derde Rijk op instorten stond, haalde Göring – ironisch genoeg – Kammhuber terug en bekleedde hem met de nieuwe, edoch in de praktijk vrijwel inhoudsloze, functie van *Sonderbeauftragter für die Bekämpfung der viermotorigen Feindflugzeuge*. Vanaf half maart '45 zou Kammhuber daarnaast ook nog de functie van *Generalbevollmächtigter der Luftwaffe für Strahlenflugzeuge* vervullen!

Afb. 6 Reichsmarschall Hermann W. Göring, vergezeld door General der Nachtjagd Josef Kammhuber (uiterst links), onderhoudt zich met succesvolle nachtjachtpiloten.

De opvolger van Kammhuber in '43, „Beppo” Schmid, gaf na aankomst op het hoofdkwartier van het XII. *Fliegerkorps* in Zeist direct te kennen dat hij het, in zijn ogen inefficiënte, *Himmelbett*-systeem wilde reorganiseren. Daar Göring zijn vertrouwen in de effectiviteit van de *Nachtjagd* goeddeels was kwijtgeraakt, ontbeerde Schmid de onvoorwaardelijke steun van zijn hoogste superieur in de *Luftwaffe*. Ter verhoging van de doeltreffendheid van het nachtjachtwapen moest Schmid daarom zijn toevlucht nemen tot steeds wisselende improvisaties.

De nadruk binnen de *Reichsluftverteidigung* legde Schmid in toenemende mate op de *Verfolgungsnachtjagd*, oftewel de *Zahme Sau*-methode. Deze onderscheppingstactiek zou vanaf eind '43 fors aan waarde winnen toen de sterk verbeterde nieuwe boordradar, de *Lichtenstein SN-2*, in voldoende aantallen beschikbaar kwam. De *SN-2*, gekenmerkt door zijn grote uitstekende antenne (aangeduid als *Hirschgeweih*), was ongevoelig voor *Window* en kon langere tijd niet door de Britten worden gestoord. Bovendien hadden veel tweemotorige nachtjagers inmiddels ook de beschikking gekregen over steil omhoogvurende boordwapens, die achter de cockpit werden ingebouwd. In eerste instantie werd gepoogd de machinegeweren en kanonnen verticaal te laten vuren, maar middels een aantal testvluchten stelde Von Loßberg vast, dat de trefkans het grootst was door de omhoogvurende bewapening in een hoek van circa 70° te

installeren. De extra bewapening werd ingevoerd onder de benaming *Schräge Musik*, oftewel „schuine muziek”, zoals in nazi-Duitsland de „entartete” Jazz werd aangeduid. Een met *Schräge Musik* bewapende nachtjager manoeuvreerde zich in de dode hoek onder een bommenwerper en trachtte de in de vleugels verwerkte brandstoftanks en motoren in brand te schieten. De ondermeer op grote schaal in de Messerschmitt Bf-110 en de Junkers Ju-88 ingebouwde *Schräge Musik* droeg, tezamen met de *Lichtenstein SN-2* boordradar, bij aan de laatste grote opleving van de *Nachtjagd*. Tussen half november '43 en eind maart '44 stegen de verliescijfers van *Bomber Command* tot bijna 5%, hetgeen voor de Britten een verlies van meer dan 1.200 toestellen impliceerde.

Electronische oorlogvoering

De geallieerde oorlogsinspanning zou echter in het laatste oorlogsjaar in crescendo naar een ongeken- de hoogte worden opgevoerd. Op de Conferentie van Casablanca, gehouden van 14 tot 26 januari 1943, werd ondermeer bepaald dat de luchtoorlog tegen het Derde Rijk zou worden geïntensiveerd. Via het *Combined Bomber Offensive*, dat halverwege 1943 van start ging en tot het eind van de oorlog voortduurde, zouden de Britten 's nachts en de Amerikanen overdag steeds frequenter en intensiever aanvallen op Duitsland en de bezette gebieden gaan uitvoeren. De offensieve mogelijkheden namen toe door een systematische groei van de geallieerde bommenwerpervloot. Deze vloot werd uitgerust met kwalitatief betere toestellen, die meer en meer werden voorzien van geavanceerde apparatuur. Vanaf medio '43 slaagden de Britten er bovendien in via de radio de tegenstander in de Duitse taal te misleiden. Meestal doorgrondden de Duitsers dergelijke storingsacties echter vrij snel en moest er weer een nieuwe misleidingsmanoeuvre worden ontwikkeld om de nachtjagers van hun prooiën weg te houden.

Naast *Oboe*, een via grondradiostations in Groot-Brittannië geleid doelmarkeringsmiddel dat eveneens werd gebruikt voor *blind-bombing*, ging de *Royal Air Force* begin 1943 gebruik maken van *H2S*-boordradar. Deze radar tastte als het ware het terrein onder het vliegtuig af, ongeacht de weersgesteldheid. Zo leidde het systeem de bommenwerper naar zijn doel. *H2S*, niet ten onrechte gekarak-

teriseerd als een *superb technical achievement*, stelde de Duitsers aanvankelijk voor een groot raadsel. Echter, in de nacht van 2 op 3 februari '43 wist de „aas” Hauptmann Reinhold Knacke een met H2S uitgeruste Stirling neer te halen. Knacke, in juli '42 op de *Fliegerhorst* Venlo door Kammhuber hoogstpersoonlijk met het *Ritterkreuz* gedecoreerd, zou na het neerschieten van zijn laatste prooi nog diezelfde nacht omkomen in een ander luchtgevecht. De Stirling was nabij Rotterdam tegen de grond geslagen en uit het wrak borgen de Duitsers een compleet H2S-apparaat, dat zij het *Rotterdam-Gerät* doopten. Met de kennis die zij hiermee opdeden, ontwikkelden zij het radarontvangstapparaat *Naxos*, dat voornamelijk werd ingebouwd in de Junkers Ju-88. Met behulp van dit instrument kon een met H2S uitgeruste tegenstander op een afstand van circa 50 km worden uitgepeild en onderschept. De Duitsers behaalden daarna wederom een succes toen zij erin slaagden de waarschuwingssignalen van de Britse *Monica*-staartradar uit te peilen met *Flensburg*-zoekantennes, welke op beide vleugeluiteinden van de nachtjager waren gemonteerd. Erg lang profijt trokken de Duitsers evenwel niet van hun nieuwe elektronische apparatuur. Medio juli '44 landde een verdwaalde Junker Ju-88 met *SN-2*, *Naxos* en *Flensburg* op een vliegveld aan de Britse Oostkust. De Britten hadden nog geen twee weken nodig om de geheimen van deze apparaten te ontsluitieren en vanaf september '44 waren ze in staat om de nieuwe Duitse apparatuur effectief te storen.

Götterdämmerung

Konden de Duitsers op het gebied van de elektronische oorlogvoering nog lange tijd gelijke pas houden met hun opponenten, op de meeste andere terreinen in de nachtelijke luchtstrijd dolven zij langzaam maar zeker het onderspit. Behalve de steeds in omvang en kwaliteit toenemende bommenwerpervloot kregen de geallieerden de beschikking over *longe-range fighter escorts* met een almaar groeiende actieradius. Geallieerde jachtvliegtuigen zouden zowel tijdens de dag- als de nachtoperaties de bommenwerperformaties naar hun doelen begeleiden en beschermen tegen vijandelijke jagers. Tot mei 1943 was slechts escorte mogelijk tot boven de Noordzee en de aangrenzende kustgebieden van bezet Europa. Nog geen jaar later, in maart '44,

was de actieradius vergroot tot bijna 1.000 km en konden jagerescortes worden uitgevoerd tot voorbij Berlijn, Praag en München. De *Nachtjagd* kreeg zwaar te lijden onder de toenemende druk van de geallieerde nachtjagers. Met name de zeer snelle en zwaar bewapende Britse *Mosquito*'s boezemden de Duitse nachtjagerpiloten veel ontzag in. Dankzij deze voor de Duitse nachtjagers praktisch ongrijpbare toestellen, uitgerust met zeer effectieve boordradar en het op de *Lichtenstein SN-2* afgestemde *Serrate*-apparaat, konden de rollen nu worden omgedraaid. Zo werden de Duitse nachtjagers thans van aanval tot prooi gedegradeerd, hetgeen een forse deuk in het Duitse moreel veroorzaakte.

In het laatste oorlogsjaar werd de opeenstapeling van knelpunten zodanig, dat de *Reichsluftverteidigung* uiteindelijk compleet zou desintegreren. Door de allerhoogste Nazi-leiders waren op strategisch gebied veel te lang onjuiste – offensieve in plaats van defensieve – prioriteiten gesteld. Voorts werden door incompetentie van hogerhand en door langdurige veronachtzaming van het belang van de luchtverdediging de middelen ondoelmatig georganiseerd en ingezet. Bovendien verliepen de opleiding en aanvulling van *Luftwaffe*-bemanningen steeds problematischer. Daarnaast werden de brandstoftekorten nijpender en moesten de Duitse toestellen het meer en meer afleggen tegen het geavanceerdere geallieerde materieel. Duitse technici waren weliswaar ver gevorderd in het ontwikkelen van verschillende militaire straalvliegtuigen, maar zelfs de destijds hypermoderne Messerschmitt Me-262 kwam te laat en in te geringe aantallen beschikbaar om de strijd nog in Duits voordeel te beslechten. Tenslotte werd door het voor de Duitsers ongunstige krijgsverloop het door hen beheerste gebied almaar kleiner, waardoor de grondorganisatie van de luchtverdediging zich – vaak verzwakt – moest terugtrekken en de aanvalsdoelen van de geallieerden sneller en langs meer aanvliegroutes bereikbaar werden.

Na de invasie van Frankrijk werden de Duitse nachtjagers op bevel van de *Führer* op grote schaal ingezet om gronddoelen te bestrijden, hetgeen een extra aderlating impliceerde voor het toch al zo stuiptrekkende nachtjachtwapen. Ook bij het Ardennenoffensief (december '44 - januari '45) werden de Duitse nachtjagers op soortgelijke wijze „misbruikt”, overigens zonder de geallieerde opmars ook maar enigszins te kunnen vertragen. De

Nachtjagd-realiteit tegen het einde van de oorlog was, dat onervaren bemanningen, als er tenminste brandstof voorradig was, in hun verouderde jagers moesten opstijgen om oneigenlijk gronddoelen te attaqueren, terwijl de geallieerden het luchtruim

volledig beheersten. Het eens zo machtige nachtjachtwapen, dat op zo'n significante schaal in het Nederlandse *Vorfeld* was ingezet, zou weldra tot de geschiedenis behoren.

Literatuur

- G. Aders – *Geschichte der deutschen Nachtjagd 1917-1945*. Stuttgart (1978).
- C. Bekker – *Angriffshöhe 4000. Ein Kriegstagebuch der deutschen Luftwaffe 1939-1945*. München (1965).
- H. Boog (e.a.) – *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Band 6 Der Globale Krieg. Die Ausweitung zum Weltkrieg und der Wechsel der Initiative 1941-1943*. Stuttgart (1990).
- K. Delve, P. Jacobs – *The six-year offensive. Bomber Command in World War Two*. Londen (1992).
- A.T. Harris – *Bomber Offensive*. Londen (1947).
- A.A. Jansen – *Geveugeld Verleden*. Baarn (1975).
- A.A. Jansen – *Wespennest Leeuwarden. De geschiedenis van de strijd van de Duitse nachtjagers en geallieerde luchtmachten boven Noord-Nederland in de jaren 1940-1945*. Drie delen, Baarn (1976-1977).
- W. Murray – *Strategy for Defeat. The Luftwaffe 1933-1945*. Alabama (1983).
- A. Robinson – *Nightfighter. A Concise History of Night-fighting Since 1914*. Londen (1988).
- Tiemens, W.H. – De voormalige Luchtmachtbunker te Driebergen-Rijsenburg. Fossiel van een boeiend stuk oorlogsgeschiedenis, in: *Mars et Historia*. (1992)(1), 10-35.
- Tiemens, W.H. – Diogenes en de Teerosen, in: *De Onderofficier*. (1980)(1-3, 5), 3-14, 34-45, 76-85, 152-158.
- Tiemens, W.H. – *Teerosen op de Veluwe. De geheime Duitse radiopeilstations op de uitgestrekte heide benoorden Arnhem tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Naarden (1986).
- K.H. Völker – Die deutsche Heimatluftverteidigung im Zweiten Weltkrieg. Die Abwehr der britischen und amerikanischen Luftoffensiven gegen das Reichsgebiet in der Zeit vom 4. September 1939 bis zum Kriegsende, in: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*. 16(1966)(2), 87-111.
- Voorts is gebruik gemaakt van twee ongepubliceerde bronnen van de hand van drs. T. Boiten en drs. W.H. Tiemens, welke in kopie aanwezig zijn op de Sectie Luchtmachthistorie te Den Haag.
-

U bent actief dienend officier van KL of KLu,

maar gaat binnenkort de dienst verlaten.

U wilt echter wèl graag maandelijks de *Militaire Spectator* blijven ontvangen?
Dat kàn: als lid van de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
(contributie f 40,- per jaar; buitenland f 50,-) vindt u hem iedere maand in de bus, en
tevens regelmatig „Mars in Cathedra”.

Meldt u als lid bij de secretaris: Donkslagen 22, 4823 KE Breda

K.A. Gijsbers

luitenant-kolonel der genie

Combined Joint Task Forces

Waarom de Nederlandse krijgsmacht ook „joint” moet worden

*Building on our decisions in London and Rome and on our new Strategic Concept... we have agreed: to adapt further the Alliance's political and military structures to reflect both the full spectrum of its roles and the development of emerging European Security and Defence Identity, and endorse the concept of Combined Joint Task Forces.*¹

Aldus verklaarden de staatshoofden en regeringsleiders van de NAVO-landen op 11 januari j.l., na de topconferentie van de Noord-Atlantische Raad. De top, door de Amerikaanse president Clinton bijeengeroepen, had tot doel de tanende rol van de NAVO een nieuwe impuls te geven. Naast de kwestie van het uitbreiden van het lidmaatschap met onder meer Middeneuropese landen stond ook de rol van de NAVO in crisisbeheersing op de agenda. Daarnaast was een belangrijk onderwerp de rol van de Europese veiligheids- en defensie-identiteit binnen de NAVO te versterken.

De antwoorden die de regeringsleiders op deze kwesties vonden zijn samen te vatten in twee nieuwe concepties: *Partnership for Peace* en *Combined Joint Task Forces (CJTF)*. In dit essay beperk ik mij tot het laatste onderwerp. John Chipman, directeur van het *International Institute for Strategic Studies (IISS)*, noemt drie redenen voor het ontwikkelen van de conceptie. Ten eerste zal de staf van een CJTF zorgdragen voor planningscapaciteit en commandofaciliteiten die – in het kader van crisisbeheersing – snelle samenstelling en ontplooiing van een ad-hoc militaire coalitiemacht kunnen realiseren. Ten tweede zal de conceptie in theorie de mogelijkheid bieden om operaties samen met niet-

**joint operaties zijn geïntegreerde militaire acties van verschillende krijgsmachtdelen, die samenwerken om één enkele missie te volbrengen.
combined operaties zijn de militaire acties van twee of meer (al dan niet tijdelijk) geallieerde landen, die samenwerken om één enkele missie te volbrengen.**

NAVO-landen uit te voeren. In deze zin kan de conceptie van CJTF worden gezien als een praktisch verlengstuk van het *Partnership for Peace*. Ten slotte geeft de conceptie in theorie de mogelijkheid voor de WEU om gebruik te maken van de middelen van de NAVO, zelfs wanneer de NAVO, of meer specifiek de Verenigde Staten ervoor kiezen niet bij de inzet betrokken te raken. Op deze wijze kan de Europese veiligheids- en defensie-identiteit, en met name de taak van de WEU daarin, meer inhoud krijgen, zonder dat er sprake hoeft te zijn van dupliceren van NAVO middelen.² Overigens moet worden opgemerkt dat de conceptie in principe is opgezet voor *out-of-area*-operaties, de zogenaamde *non-article V operations*.³

In dit artikel zal ik mij richten op de meer praktische kant van de conceptie en trachten de volgende drie hoofdvragen te beantwoorden. Wat is een CJTF? Hoe kan deze in de praktijk werken? Wat kan de conceptie voor de Nederlandse krijgsmacht betekenen? Ik zal concluderen dat, uitgaande van de CJTF, de Nederlandse krijgsmacht in de toekomst nog meer aandacht moet besteden aan het samenwerken tussen de krijgsmachtdelen, ook waar het gaat om operationeel land-, lucht- en maritiem optreden, dat *praktische* internationale samenwerking moet worden benadrukt en dat, als gevolg van het invoeren van CJTF's, op termijn aanpassingen van de topstructuur van het Nederlandse defensieapparaat onvermijdelijk zijn: Nederland moet een *joint* staf krijgen. Glasheldere, definitieve antwoorden op bovengenoemde vragen kunnen nu nog niet worden verwacht. Immers, de rudimentaire gedachten, door pre-

¹ Declaration of the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council, held at NATO Headquarters te Brussel, op 10 en 11 januari 1994.

² John Chipman – *The Future of NATO: Recovering from Strategic Arthritis*. Voordracht gehouden voor de Koninklijke Vereniging ter Beoefening van Krijgswetenschappen, Den Haag (1994)(2)28.

³ Artikel V van het NAVO-verdrag geeft aan dat de NAVO zo nodig met militaire middelen zal optreden wanneer het verdragsgebied wordt aangevallen.

sident Clinton tijdens de top geuit, worden momenteel door de NAVO verder uitgewerkt. Nog dit jaar worden nadere voorstellen verwacht. Om dan toch meer inzicht te verkrijgen in de conceptie van de CJTF, zal het idee vanuit de Amerikaanse en Engelse doctrine verder worden belicht. De Amerikanen gebruiken *Joint Task Forces* (JTF) al enige decennia. Zij hebben een doctrine voor de inzet van JTF's ontwikkeld en zijn dan ook de geestelijke vader van de conceptie van de CJTF als middel om de NAVO verder aan haar nieuwe taak aan te passen.

Daarnaast ontwikkelt ook de Engelse krijgsmacht momenteel een nieuwe doctrine voor *joint* en *combined* optreden. De Engelsen gebruiken voor de taakgroepen de benaming *Joint Forces* (JF).

Overigens moet worden opgemerkt, dat de NAVO, al voordat de CJTF-conceptie werd voorgesteld, was gestart een *joint* doctrine te ontwikkelen in de vorm van de *Allied Joint Publication-1: Allied Joint Operations*.⁴ Dit voorschrift – overigens vrijwel volledig in lijn met de Amerikaanse en Engelse *joint* doctrine – geeft de basis voor het optreden van geallieerde JTF's. Het zal naar alle waarschijnlijkheid ook de basis gaan vormen voor de inzet van CJTF's.

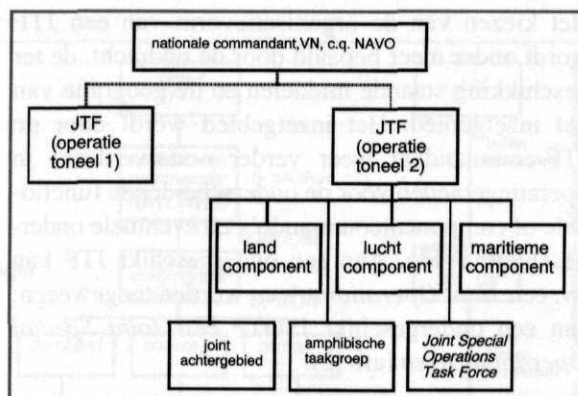
Wat is een *Joint Task Force*?

Volgens de Amerikaanse doctrine is een JTF een taakgroep (TF), bestaande uit elementen van twee of meer krijgsmachtdelen. Het principe van de JTF is dat de operationele effectiviteit van de TF groter is dan de som van de effectiviteit van de verschillende componenten. De taakgroep staat onder éénhoofdige leiding van een JTF-commandant en wordt opgericht om één enkele taak uit te voeren.

Een JTF voert beperkte, specifieke opdrachten uit of wordt voor taken met een korte duur opgericht. In principe wordt de formatie na het beëindigen van de opdracht ontbonden. De commandant van een JTF is verantwoording verschuldigd aan de commandant die de taakgroep heeft opgericht; in een nationale JTF heeft de commandant minimaal operationele controle (Opcon)⁵ over de troepen die aan de taakgroep zijn toegewezen. Een commandant van een JTF zal normaliter zijn staf versterken met vertegenwoordigers van andere krijgsmachtdelen.

⁴ Dit document is momenteel in ontwikkeling. Gebruikt is de conceptversie van november 1993.

⁵ Voor definities van de verschillende bevelsrelaties wordt verwezen naar het einde van dit artikel.

Afb. 1 Mogelijke (functionele) organisatie van JTF's

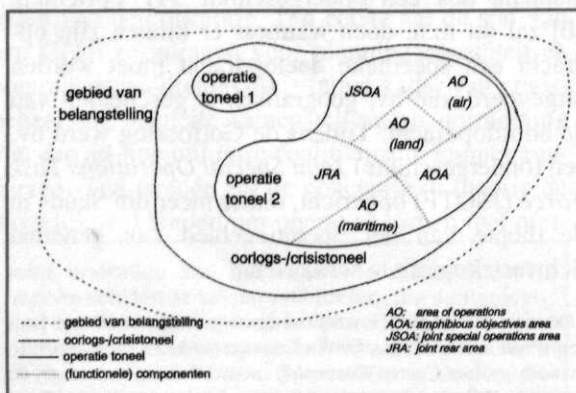
Een JTF heeft, afhankelijk van de opdracht, verschillende componenten. De operatie *Urgent Fury* – een *contingency*operatie in Grenada in 1983 – kan als een illustratie dienen. Hierbij werden door de Amerikaanse commandant van het Atlantisch Commando twee JTF's gegroepeerd. JTF 123 bestond uit een combinatie *special operations*-eenheden van marine en landmacht; JTF 120 bestond uit een marine-taakgroep, een landingsgroep van de mariniers en een landmachttaakgroep, bestaande uit twee brigades van de 82ste luchtlandingsdivisie. Er zijn verschillende vormen van groepering te onderkennen. Eén vorm is dat de commandant van bv. de landcomponent alle landtroepen, van de landmacht en/of mariniers, onder operationele of tactische controle krijgt. Dit noemt men een functioneel commando (afb. 1). Daarnaast onderscheidt men het component-(krijgsmachtdeel)commando, waarbij de landmacht-, de luchtmacht-, en de marinecomponent worden onderscheiden. Bij recente Amerikaanse operaties is over het algemeen voor het functionele commando gekozen. Naast dit functionele of componentcommando kan een JTF-commandant ook een ondergeschikte JTF oprichten. Hij zal dit m.n. doen wanneer er binnen zijn opdracht een specifieke deelopdracht moet worden uitgevoerd, die bv. geografisch is gescheiden van de hoofdpdracht. Tijdens de Golfoorlog werd bv. een (ondergeschikte) *Joint Special Operations Task Force* (JSOTF) opgericht, onder meer om Scuds in de diepte van het operatiegebied van generaal Schwartzkopf uit te schakelen.⁶

⁶ De inzet van dit JSOTF werd overigens gecoördineerd door Soccent (Special Operations Forces Commander van Cinccent, Commander in Chief Central Command). Soccent was opgericht om de inzet van de Special Forces van alle krijgsmachtdelen die aan Cinccent waren toebedeeld te coördineren.

Het kiezen van de organisatievorm van een JTF wordt onder meer bepaald door de opdracht, de ter beschikking staande middelen en de geografie van het inzetgebied. Het inzetgebied wordt door de JTF-commandant weer verder onderverdeeld in operatiegebieden voor de onderscheidende functionele of componentcommando's en eventuele ondergeschikte JTF's. Aan een ondergeschikt JTF kan bv. een *Joint Operations Area* worden toegewezen; aan een ondergeschikt JSOTF een *Joint Special Operations Area* (afb. 2).

Wat is een *Combined Joint Task Force*?

Een CJTF is een taakgroep, waarbij de voordelen van het samenwerken van de verschillende krijgsmachtdelen wordt gecombineerd met de voordelen van het samenwerken met verschillende landen. Overigens moet de meerwaarde van *combined operations* m.n. worden gezocht op het politieke en strategische niveau. In de eerste plaats zal een multinationale troepenmacht zorgdragen voor een betere politieke invloed of afschrikking. In de tweede plaats biedt multinationale inzet de mogelijkheid voor de verschillende landen om ook na de sterke troepenreducties effectief aan crisisbeheersingsoperaties deel te nemen. In de derde plaats zal de inzet van multinationale troepen op langere termijn de samenhang tussen de verschillende landen verbeteren en daarmee de krijgsmachten een effectiever instrument voor crisisbeheersing maken. Daarnaast zou het in de toekomst mogelijkheden kunnen bieden voor taakspecialisatie van bepaalde landen, mits sprake is van voldoende solidariteit en overeenstemming op buitenlands-politiek gebied. Het kan natuurlijk niet zo zijn dat nationale buitenlands-politieke doelstellingen niet kunnen worden

Afb. 2 Mogelijke organisatie oorlogs- of crisistoneel

gehaald, omdat de krijgsmacht te zeer beperkt wordt doordat men moet gebruik maken van midelen uit landen die niet betrokken willen raken bij dat conflict.

Voor de tactische en operationele commandanten geeft multinationale inzet van troepen echter een extra interoperabiliteitsprobleem. De Engelse kolonel R. Wilde formuleerde dit als volgt:

No military commander given a choice free from external influences between operational effectiveness of a national and a multi-national force, would easily choose the latter.⁷

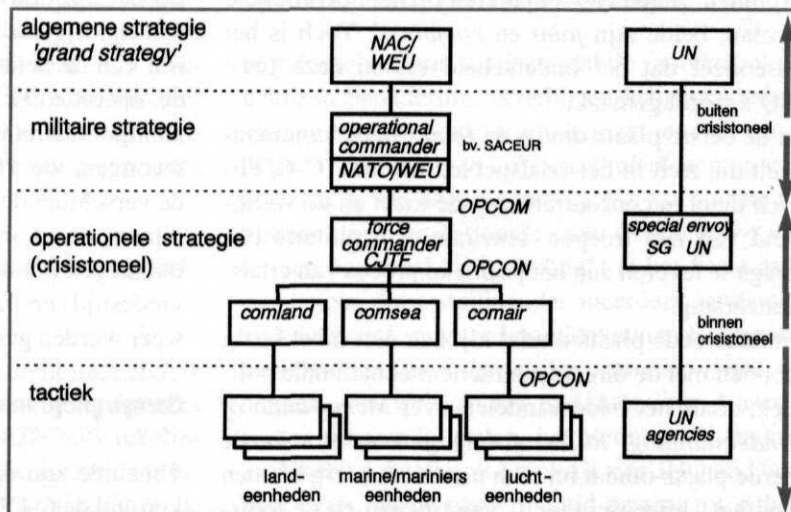
Immers, de verschillen in onder andere nationale doelstelling, maar ook in meer militaire aspecten als materieel, doctrine en procedures, training, cultuur en de wijze waarop staven werken, veroorzaken problemen in de uitvoering die de commandant zal moeten oplossen wil hij zijn multinationale eenheid effectief kunnen inzetten. De politieke dynamiek van crisisbeheersing na de Koude Oorlog maakt echter wel duidelijk dat de keus in deze niet bij de militaire commandant ligt!

Net als een JTF staat een CJTF onder éénhoofdige leiding van een *joint* commandant. Hij heeft zijn troepen – bij voorkeur – onder Opcon. Duidelijk mag zijn dat dit als gevolg van nationaal politieke overwegingen in de praktijk soms beperkt zal blijven tot tactische controle. Het CJTF als geheel moet worden geleid door een operationele commandant, die operationeel bevel (Opcom) heeft over de hem toegewezen troepen. Deze operationele commandant dient ook eventuele ondersteunende troepen onder zijn commando te hebben.

Feitelijk kan er bij de toepassing van het CJTF sprake zijn van twee modellen: het *lead-nation*-model, feitelijk gecommandeerd door één natie, en de CJTF, geleid door een operationele commandant die in dienst staat van een veiligheidsorganisatie zoals de NAVO of WEU. Tijdens de Golfoorlog was er sprake van het *lead-nation*-model. Zo was generaal Schwartzkopf *US Commander in Chief van de Central Region* (USCINCENT); deze regio beslaat grofweg het Midden-Oosten en Oost-Afrika. Doctrinair gezien leidt een CINC een *joint* operatie vanuit zijn hoofdkwartier, het *joint headquarters* (JHQ), dat in het geval van USCINCENT in Florida is gevestigd. Volgens de Amerikaanse *joint doc-*

⁷ Col Roy M. Wilde – Multinational Forces, Integration for National Security, *NATO's Sixteen Nations*, (1991)(12)26.

Afb. 3 Relatie CJTF met NAVO/WEU en VN; voorbeeld van een CJTF met een functioneel commando

trine zou hij voor een crisis die niet zijn hele regio beslaat, een JTF-commandant moeten aanwijzen om ter plekke leiding te geven aan de crisis. Er zou nl. binnen zijn regio een tweede crisis kunnen ontstaan die ook zijn aandacht vereist. Echter, de Golf-crisis was van zodanige omvang dat het niet meer dan logisch was dat USCINCENT de operatie zelf direct leidde.

Het Verenigd Koninkrijk heeft geen permanente *joint* commandant aangewezen. Wanneer een belangrijke crisis ontstaat zal er een *joint* commandant (vier-sterren generaal) worden aangewezen die de crisis leidt vanuit een *joint* crisiscentrum in het Verenigd Koninkrijk (JHQ). Tevens wordt een *Joint Forces Commander* (JFC) aangewezen (twee- of drie-sterren generaal), die de vredesondersteunende operatie⁸ ter plekke vanuit een *joint forces headquarters* (JFHQ) leidt. Deze JFC is dus te vergelijken met een C-CJTF.

Een CJTF dat onder NAVO-leiding optreedt zou – volgens een zich momenteel ontwikkelende NAVO-doctrine – moeten worden gecommandeerd door een *Major NATO Commander* (bv. Saceur) of door een *Major Subordinate Commander*, (MSC, bv. Cincsouth). In dit geval is er op het niveau van JFC sprake van een multinationale C2-structuur. Deze commandant heeft dan Opcom over de troepen die aan het CJTF worden toegewezen. Als C-CJTF kan de MNC/MSC bv. een

⁸ De NAVO gebruikt voor crisisbeheersingsoperaties de term *Peace Support Operations*, vredesondersteunende operaties. Aangezien deze term m.i. de lading beter dekt, zal deze verder worden gebruikt. Immers, de militaire troepen worden ondersteunend gebruikt voor een politiek vredesproces, dat veelal door de VN wordt geleid.

Principal Subordinate Commander (PSC, bv. CINCSTRIKESOUTH) aanwijzen. Een van de problemen hierbij is overigens dat de meeste PSC's (nog) geen mobiele staf hebben, noch *joint* zijn. Vandaar dat binnen NAVO hard wordt gewerkt aan aanpassing van de organisatie.

Wanneer een CJTF zou optreden onder de WEU, zal de WEU eveneens een operationeel commando moeten instellen. Men zou hiervoor bv. een nationaal JHQ kunnen gebruiken van een van de landen die aan de vredesondersteunende operatie deelnemen, teneinde duplicatie van middelen te voorkomen. Het HQ moet dan worden versterkt met vertegenwoordigers van de andere deelnemende landen, om zeker te stellen dat het JHQ Opcom kan uitoefenen over alle troepen. De nationale vertegenwoordigers in het JHQ dienen in rechtstreeks contact te staan met hun regeringen om problemen over de inzet van deze troepen te voorkomen. In dit geval is er echter geen sprake van een multinationale C2-structuur op het niveau van JFC, hetgeen voor de hand liggende nadelen heeft. Als alternatief kan men gebruik maken van een multinationale NAVO-staf, of zelf een multinationale JFHQ oprichten.

Duplicatie?

Op het eerste gezicht lijken een JHQ en een HQ-CJTF (JFHQ) een duplicatie van commandovoering. Immers, beide commandanten houden zich met dezelfde crisis bezig, zij het dat het JHQ buiten het crisisegebied opereert en het HQ-CJTF (JFHQ)

erbinnen. Beide HQ's opereren op het operationele niveau; beide zijn *joint* en *combined*. Toch is het essentieel dat het onderscheid tussen deze twee HQ's wordt gemaakt.

In de eerste plaats omdat de *joint* troepencommandant die zich in het crisisgebied bevindt (C-CJTF) zich dient te concentreren op de inzet en de veiligheid van zijn troepen, teneinde een militaire bijdrage te leveren aan het politieke proces van crisisbeheersing.

In de tweede plaats omdat hij zich niet moet bezig houden met de directe interactie met nationale politiek, zoals het onderhandelen over *Memoranda of Understanding*, *Rules of Engagement* enz. In de derde plaats omdat hij zich niet moet bezig houden met het „bijeenschrapen” van troepen en de logistieke ondersteuning van de troepen van de verschillende landen en krijgsmacht delen. De operationele commandant die zich buiten het crisisgebied bevindt is een essentiële schakel tussen enerzijds de politieke leiding, zoals binnen NAVO de *North Atlantic Council* (NAC), of nationaal het ministerie van defensie, en anderzijds de *joint* troepencommandant (JFC) te velde.

Hoe zouden CJTF's kunnen werken?

Een HQ-CJTF dient in ieder geval de volgende taken te vervullen: in het kader van *non-article-V* vredesondersteunende operaties,⁹

- de commandovoering over alle troepen in het crisistoneel;
- het plannen van de operatie, waaronder het ontwikkelen van een campagneplan en in overleg met politieke (VN) vertegenwoordigers het uitvoeren van dit plan;
- het voeren van de politiek-militaire discussie in het crisistoneel met vertegenwoordigers van de VN (bv. *Special Envoy*) of lokale politieke vertegenwoordigers;
- het uitvoeren van *Civil/Military operations*;
- het rapporteren aan het JHQ, de operationele commandant buiten het crisistoneel die Opcom heeft over alle troepen;
- het onderhouden van liaison met verschillende organisaties in het crisistoneel, zoals het UNHCR, het Internationale Rode Kruis en dergelijke.

⁹ NATO onderscheidt zes categorieën vredesondersteunende operaties, t.w.: *Conflict Prevention*, *Peacemaking*, *Peacekeeping*, *Humanitarian Missions*, *Peace Enforcement* en *Peacebuilding*.

Bij het inzetten van troepen van verschillende landen en krijgsmacht delen is commandovoering (C2) een van de belangrijkste factoren voor succes van de operatie. Er moeten duidelijke en ondubbelzinnige C2-relaties worden vastgelegd en afgedwongen; de verantwoordelijkheidsgebieden van de verschillende ondercommandanten moeten driedimensionaal op elkaar zijn afgestemd; de C2-maatregelen moeten zijn beproefd (bij voorkeur in vredestijd) en moeten, om succes te hebben steeds weer worden gerepeteerd.

Campagneplannen

Teneinde zijn operationele doelstellingen te bereiken, zal de C-CJTF/JFC op aanwijzing van de *Joint Commander* (JC) een campagneplan ontwikkelen. Het doel van dit campagneplan is structuur te brengen in de verschillende operaties, gevechten en gevechtsacties om de strategische doelstelling te bereiken. Hoewel een en ander gebaseerd lijkt te zijn op *peace-enforcing*-operaties, is een campagneplan wel degelijk essentieel voor het slagen van elke vredesondersteunende operatie. Zo gebruikt generaal Rose bv. een campagneplan voor de VN-operatie in Bosnië. Een voorbeeld van een campagne voor *peace-enforcing* is natuurlijk het plan van generaal Schwartzkopf voor Desert Shield/Storm. Het campagneplan heeft twee hoofddoelstellingen. In de eerste plaats verschaft het de mogelijkheid politieke doelstellingen te vertalen naar duidelijke militaire opdrachten voor ondercommandanten. In de tweede plaats draagt het er zorg voor dat de kwaliteiten van de verschillende componenten van de CJTF (land-, luchtmacht, mariniers en marine) optimaal worden benut en op elkaar worden afgestemd. Uiteraard is een campagneplan hiervoor niet voldoende; ook in de uitvoering zal veelvuldig met elkaar moeten worden samengewerkt. Bij de ontwikkeling van het campagneplan gebruikt de C-CJTF een proces dat verder gaat dan de beoordeling van de toestand die de Koninklijke landmacht gebruikt voor een optreden op het tactisch niveau. Op het operationele niveau wordt meer rekening gehouden met een te bereiken eindsituatie die zal leiden tot een langdurige vrede, waarbij ondersteuning door vredes- of interventietroepen niet meer nodig is. Bij het ontwikkelen van een campagneplan is de interactie met de politiek en niet-militaire organisaties (Internationale Rode

Kruis, UNHCR, enz.) noodzakelijk; het is immers de politiek die enerzijds de doelstelling aangeeft en anderzijds de beperkingen voor de inzet van militaire middelen oplegt; de niet-militaire organisaties voeren vaak het merendeel van de humanitaire hulpacties uit en hebben veelal veel kennis en ervaring in het crisisgebied.

Waarom de Nederlandse krijgsmacht ook „joint” moet worden

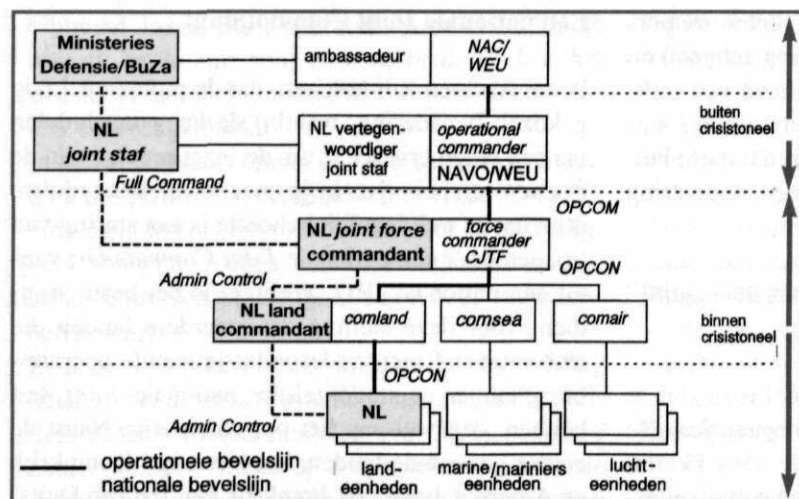
Bij het lezen van het voorgaande dient men zich te realiseren dat een en ander (nog) geen formele NAVO-doctrine is. De internationale ontwikkelingen geven echter aan dat de CJTF-conceptie oplossingen biedt voor niet-artikel-V-operaties (en in de toekomst mogelijk ook voor bepaalde artikel-V-operaties) en in een of andere vorm zal worden ingevoerd. Maar waarom zou de Nederlandse krijgsmacht dan *joint* moeten worden?

Nederland heeft weinig nationale interkrijgsmachtelijke operationele ervaring. Dat is overigens niet vreemd! Tijdens de Koude Oorlog had immers elk krijgsmachtdeel een taak onder een andere MNC/ MSC of PSC van de NAVO. Wel werd en wordt in operationele zin samengewerkt tussen KL en KLu om de land/luchtoorlog goed te voeren. Ook luchtmacht en marine werken samen teneinde een toereikende luchtverdediging zeker te stellen. De samenwerking tussen de krijgsmachtdelen was echter niet zo intensief dat de noodzaak werd ingezien een operationele *joint* staf op te richten, die werkelijk het nationale bevel voert over de troepen van verschillende krijgsmachtdelen ten tijde van crisis of conflict. Zijn er dan nu redenen om dat wel te doen? Immers, Nederland zal eigenlijk nooit zelfstandig een *joint* operatie leiden¹⁰; wel zal de Nederlandse krijgsmacht met beperkte contingents in internationaal verband deelnemen aan vredesondersteunende operaties. Is daarvoor wel een centrale *joint* sturing nodig?

¹⁰ Een uitzondering hierop kan een evacuatie zijn van houders van een Nederlands paspoort uit een land dat in crisis is geraakt en waar dit land de veiligheid van de Nederlandse staatsburgers niet meer kan garanderen. Men noemt dit een *Noncombatant Evacuation Operation* (NEO). Men kan zich voorstellen dat waar dit alleen Nederlanders betreft, een gecombineerde inzet van marine, mariniers, landmacht (commandotroepen/luchtmobiele brigade) en luchtmacht (luchtsteun/luchttransport) noodzakelijk is. Overigens zal een dergelijke operatie ook vaak een *combined* karakter hebben.

Een nationale Joint Commandant...

Ik zal trachten aan te tonen, dat de momenteel nog gekozen benadering, waarbij de krijgsmachtdelen via een eigen crisiscentrum de inzet regelen van de troepen van het eigen krijgsmachtdeel, een onjuiste is en dat er wel degelijk behoefte is aan sturing van troepen door een nationale *Joint Commander*, vanuit een nationaal JHQ. Wellicht is het beste argument voor deze stelling dat meerdere landen die zich intensief met vredesondersteunende operaties bezighouden, een dergelijke nationale *joint* staf hebben, dan wel aan het oprichten zijn. Naast de eerder genoemde landen, het Verenigd Koninkrijk en Amerika, heeft ook Frankrijk een JHQ en Duitsland heeft, nu de mogelijkheid bestaat tot uitbreiding van de taak van de krijgsmacht ook voor *peacekeeping* en *peace-enforcing* ideeën in die richting. Canada – zeer actief op het gebied van vredesondersteunende operaties – heeft zojuist een studie afgerond waarin wordt geconcludeerd dat een JHQ nodig is en dat de taak van de krijgsmachtdelen moet worden gewijzigd. De operationele verantwoordelijkheid voor de inzet van troepen in het kader van vredesondersteunende operaties, zal volgens de studie de bevelhebbers van de krijgsmachtdelen worden afgenomen; zij blijven wel verantwoordelijk voor het verschaffen van goed uitgeruste en goed getrainde eenheden aan de JC en voor de logistieke ondersteuning van deze eenheden, een ondersteuning die overigens wel interkrijgsmachtelijk moet worden gecoördineerd. Een dergelijke bevelvoering maakt de inzet van eenheden doorzichtiger en de politieke controle eenvoudiger, omdat één bevelsniveau, namelijk dat van de krijgsmachtdelen, wordt geëlimineerd. Omdat de inzet van Nederlandse troepen vaak eenzelfde karakter heeft als die van de Canadezen, gelden deze argumenten evenzeer voor de Nederlandse krijgsmacht. Moet dan een nationale JC, die *full Command* heeft over alle Nederlandse troepen die aan de vredesondersteunende operatie deelnemen, rechtstreeks de Nederlandse troepen te velde commanderen? Nee, luidt het antwoord en wel omdat Nederland zijn troepen – volgens de zich ontwikkelende doctrine – Opcom of Opcon zal geven aan een internationale operationele commandant, bv. een (*joint*) PSC van NAVO. In de staf van de PSC zal dus een hoogwaardige Nederlandse *joint*-vertegenwoordiger aanwezig moeten zijn om zeker te stellen dat de

Afb. 4 Operationele versus nationale bevelslijnen

operationele commandant zich houdt aan het door de Nederlandse politiek gegeven mandaat. Dreigt dit mis te lopen, dan zal de nationale vertegenwoordiger in de *joint* staf terugkoppelen op de minister van defensie d.t.v. de nationale JC (afb. 4).

Moet deze nationale vertegenwoordiger dan in het internationale JHQ de vertegenwoordigers van de krijgsmachtdelen te velde leiden? Wederom is het antwoord negatief, omdat dit de taak is van de C-CJTF. Immers, de troepen zijn aan de taakgroepcommandant Opcon gegeven. Om nu te voorkomen dat bij de inzet van Nederlandse troepen door de C-CJTF problemen ontstaan, zal ook op dit niveau een Nederlandse *joint*-vertegenwoordiger aanwezig moeten zijn, die dan tevens commandant Nederlandse troepen is. Hij voert ook de administratieve controle, en is dus verantwoordelijk voor de discipline en juridische aangelegenheden van de Nederlandse troepen in het CJTF. Deze zaken zijn een nationale verantwoordelijkheid en worden dus niet aan de C-CJTF gedelegeerd.

Eenzelfde benadering kan ook gelden voor een eventuele functionele of regionale component. Op dit niveau zal de nationale landmacht, luchtmacht of maritieme vertegenwoordiger, de administratieve controle voeren over de bijdrage van het krijgsmachtdeel in de component. Dit is dan ook het niveau waar werklijnen zullen ontstaan met de bevelhebbers van de krijgsmachtdelen om tijdige logistieke ondersteuning zeker te stellen. Aldus de benodigde relatie tussen nationale en operationele commandanten. Samenvattend: de multinationale (*joint*) commandant die Opcom/Opcon heeft over Nederlandse troepen, bepaalt de inzet van die troe-

pen; de Nederlandse vertegenwoordiger in zijn staf draagt ervoor zorg dat deze inzet niet in strijd is met de nationale doelstelling en politieke beperkingen, en draagt verder zorg voor alle zaken die buiten de gedelegeerde operationele bevoegdheid van de internationale commandant vallen. Op deze wijze ontstaat een duplicatie van de *command- and control*lijnen, echter geenszins een duplicatie van de operationele bevelslijn. De duplicatie is onvermijdelijk en draagt bij aan de militair-operationele effectiviteit van de CJTF enerzijds, en aan controlebaarheid van de inzet van Nederlandse troepen door de regering anderzijds.

Andere voordelen

Andere voordelen van een nationale *joint*-commandostructuur met zijn eigen JHQ zijn:

- optimale inzet van de nationale logistieke ondersteuning (één logistieke pijplijn);
- optimale inzet van m.n. het strategisch transport, noodzakelijk voor de verplaatsing naar het crisistoneel en de logistieke ondersteuning;
- optimaal afstemmen en zo nodig oplossen van belangentegenstellingen van de krijgsmachtdelen;
- beperken van communicatieproblemen tussen nationale staven en eenheden te velde, doordat er een enkele en duidelijke nationale en operationele bevelslijn ter beschikking staat en doordat er op elk stafniveau in het CJTF een hoogwaardige nationale vertegenwoordiger aanwezig is;
- beperken van de benodigde infrastructuur voor crisiscentra;
- uit een nationaal JHQ kan een deel worden los-

gemaakt om het nationale troepencommando te velde te vormen; hierdoor kan dit deel nog voor de eerste troepen aankomen en in het crisisgebied bij het HQ-CJTF worden gevoegd, hetgeen de inzet van nationale troepen in de CJTF vereenvoudigt.

Opperbevelhebber?

Een nationaal JHQ betekent mijns inziens overigens niet per definitie dat de chef defensiestaf (CDS) de rol van permanente JC/oppperbevelhebber zou moeten krijgen. Eigenlijk is het niet eens gewenst dat de CDS tevens nationaal JC is; het dagelijkse leven in Nederland gaat tijdens een crisis immers door en de CDS zal niet altijd optimale aandacht aan vredesondersteunende operaties kunnen schenken. Er zijn voor de positionering van een JC verschillende opties mogelijk. In Canada lijkt men de nationale JC binnen de centrale organisatie op te gaan nemen; in Engeland kan de bevelhebber van elk krijgsmachtdeel worden aangewezen om een *joint* commandant en een JHQ te leveren om de Engelse militaire bijdrage aan een vredesondersteunende operatie te leiden. Het Verenigd Koninkrijk kent dan ook drie „slapende” JHQ’s (één per krijgsmachtdeel) die pas worden geactiveerd, indien een bepaalde crisis specifieke aandacht vereist.¹¹ De VS kennen zes permanente crisiscommando’s voor verschillende delen van de wereld. Deze laatste optie lijkt voor Nederland niet geschikt.

Consequenties

Zou de Nederlandse krijgsmacht, in navolging van veel andere, een *joint*-benadering kiezen, dan heeft dit ook grote personele consequenties voor de krijgsmacht, omdat deze zal moeten beschikken over commandanten en stafofficieren die bekend zijn met *joint* optreden. Diegenen die *joint*-functies gaan uitvoeren zullen *joint* moeten worden opgeleid. In wezen zou elke opperofficier *joint*-ervaring moeten hebben, omdat hij nationale vertegenwoordiger kan worden bij een JHQ of een HQ-CJTF (JFHQ). Ook zal Nederland stafofficieren moeten leveren aan internationale *joint*-crisisstaven. Kennelijk ligt hier een dankbare taak voor het Instituut

¹¹ Overigens is dit momenteel onderwerp van discussie in het Verenigd Koninkrijk. Er is sprake van om de drie staven uit economische overwegingen terug te brengen naar één.

Defensie Leergangen, waar de stafscholen van alle krijgsmachtdelen reeds zijn samengevoegd en waar al een aantal opleidingen geïntegreerd wordt gegeven. Een *joint*-opleiding die zich richt op het optreden op het operationele niveau, is er echter nog niet. De *joint*-opleiding zou, gezien de voertaal in internationale *joint*-staven (Engels en in mindere mate Frans), ruime aandacht moeten besteden aan talenonderwijs in woord en geschrift met specifieke aandacht voor het militaire jargon!

Ook zal de doctrine van de krijgsmachtdelen beter moeten aansluiten op *joint*-doctrine. Als Nederland al een eigen *joint*-doctrine gaat ontwikkelen, dient deze in ieder geval volledig in lijn te zijn met de NAVO-*joint*-doctrine die momenteel in ontwikkeling is (*Allied Joint Publication-1: Allied Joint Operations*).

Slot

Als gevolg van de conceptie van CJTF moet de Nederlandse krijgsmacht in de toekomst meer aandacht besteden aan het samenwerken tussen de krijgsmachtdelen, ook waar het gaat om land, lucht en maritiem operationeel optreden. Nederlandse eenheden van elk krijgsmachtdeel zullen in toeneemende mate worden geconfronteerd met de noodzaak om, ook op een laag organisatorisch niveau, met andere krijgsmachtdelen van verschillende landen, tijdens vredesondersteunende operaties samen te werken. Denk hierbij maar aan de inzet van vliegtuigen en helikopters voor de ondersteuning van landmacht- en marinierseenheden (o.m. luchtmobiele brigade), of aan *joint*-vuursteun, zoals momenteel in voormalig Joegoslavië wordt uitgevoerd door vliegtuigen vanuit vliegbases en vanaf vliegkampschepen, die gebruik maken van voorwaartse waarnemers en doelaanwijzers. Of denk aan de samenwerking tussen landmacht, luchtmacht en marine voor *airspace control*, aan het gezamenlijk gebruik van het elektromagnetisch spectrum voor C2 en elektronische oorlogvoering, en ga zo maar door. Deze samenwerking zal alleen dan effectief kunnen zijn wanneer ze in vreedstijd is beproefd en beoefend! Uiteraard moet dit worden gerealiseerd tijdens internationale oefeningen, waarbij ook eventuele problemen op het gebied van multinationale samenwerking zichtbaar kunnen worden. Maar daarnaast kunnen de *joint*-aspecten van het optreden ook tijdens nationale *joint*-oefe-

Full Command: De militaire bevoegdheid en verantwoordelijkheid van de hoogste officier om orders te geven aan ondergeschikten. Het omvat alle aspecten van militaire operaties en bestaat alleen binnen de nationale krijgsmacht. De term *Command*, zoals die internationaal wordt gebruikt, impliceert een lager niveau van gezag dan wanneer dit wordt gebruikt in zuivere nationale context. A.g.v. deze benadering heeft geen enkele NAVO-commandant *Full Command* over de troepen die aan hem zijn toegewezen. De landen wijzen troepen slechts onder *Operational Command* of *Operational Control* aan de NAVO toe.

Operational Command: De bevoegdheid aan een commandant toegewezen om opdrachten en taken aan ondergeschikte commandanten te geven, eenheden te ontplooiën, troepen anders te organiseren en om *operational* en/of *tactical control* naar eigen goeddunken te behouden of te delegeren. Het houdt niet automatisch in dat er een verantwoordelijkheid bestaat voor personele verzorging of logistiek.

Operational Control: De bevoegdheid gedelegeerd aan een commandant om toegewezen troepen op die wijze te sturen, zodat hij specifieke opdrachten en taken kan vervolbrengen. De opdrachten en taken zijn over het algemeen beperkt in functie, tijd of plaats. Verder mag de commandant de betreffende eenheden ontplooiën en naar eigen inzicht tactisch controle over deze eenheden behouden of delegeren. Het houdt niet automatisch in dat er een verantwoordelijkheid bestaat voor personele verzorging of logistiek.

Tactical Command: De bevoegdheid aan een commandant gedelegeerd om taken aan troepen die onder zijn commando staan op te dragen, ter volbrenging van de opdracht die door de hogere commandant is gegeven.

Tactical Control: De gedetailleerde en, over het algemeen plaatselijke, sturing en controle van verplaatsingen en manoeuvre, noodzakelijk om toegewezen opdrachten en taken te volbrengen.

Administrative Control: Die, nader te specificeren, bevoegdheden van een nationale commandant, die niet zijn overgedragen aan een internationale operationele commandant. In wezen dus het verschil tussen een *Full Command* en de andere bevelsverhoudingen. Het betreft m.n. personele aspecten, zoals de bevoegdheid van *hire and fire*. Het kan, als de logistieke verantwoordelijkheid niet is gedelegeerd aan een internationale commandant ook de logistieke verantwoordelijkheid inhouden.

ningen worden beproefd, waarbij de KL, de KLu en de KM de procedures onderling testen.

Ondanks alle onzekerheden rond de definitieve vaststelling van de CJTF-conceptie mag worden geconcludeerd, dat de conceptie een effectievere inzet van troepen in het kader van vredesondersteunende operaties in samenwerking met de poli-

tieke crisisbeheersers, zekerstelt. Het invoeren van CJTF's heeft grote invloed op het Nederlandse defensieapparaat. Op termijn is hierdoor aanpassing van de structuur van de Nederlandse defensietop onvermijdelijk: Nederland moet ook een *joint* staf- en bevelsstructuur voor vredesondersteunende operaties krijgen.

Literatuur

- R.M. D'Amura – Campaigns: the essence of operational warfare. *Parameters*, Summer (1978)42-51.
D. Jablonski – Strategy and the Operational Level of War: part I. *Parameters*, Spring (1987)65-76.
AAP-6(R), *NATO Military Agency of Standardisation*, NATO Glossary of Terms and Definitions English and French, Brussel (1984)(4).
C-500, *Joint and Combined Environments*, Campaigns,

- Planning at the Operational Level. US Army and General Staff College, Leavenworth (1990)131-142.
FM 100-5, Operations. HQ Dept Army, Washington DC (1993).
Service Warfighting Philosophy and Synchronization of Joint Forces, Operational Synchronization (chapter 3). Va: National Defense University, Norfolk (1992).
US Joint Chiefs of Staff Publication 3-0, Doctrine for Unified and Joint Operations. The Joint Chiefs of Staff, Washington DC (1990).

W.A. Huijssoon
kolonel der grenadiers

United Nations Transitional Authority in Cambodja

Een nabeschuiving van een grootse VN-missie*

(2, slot)

Als vervolg op de beschrijving van het verloop van de Untac-periode (MS163(1994)(12) wordt in dit artikel een toelichting gegeven op een aantal facetten en worden enige *lessons learned* vermeld. Ten slotte wordt geschetst hoe de situatie zich sinds het vertrek van Untac heeft ontwikkeld en welke houding Thailand daarbij inneemt.

Planning

De planning vóór 15 maart 1992 en de gevolgen

In 1991 was in de organisatie van het VN-hoofdkwartier in New York uitsluitend een *Electoral Assistance Unit* opgenomen, belast met het voorbereiden van de talrijke verkiezingen waarmee de VN enigerlei bemoeienis had. Daardoor kon al in januari 1992 een *Advance Electoral Planning Unit* naar Cambodja worden gezonden voor de in 1993 te houden verkiezingen. Voor andere componenten van Untac was een dergelijke aanpak – hoe gewenst ook – niet mogelijk.

De Untac *Police Commissioner* werd enkele dagen vóór 15 maart formeel benoemd en diende planning en uitvoering gelijktijdig ter hand te nemen. Geleidelijk is voor de 3600 politiemannen een organisatie ontworpen, zijn voertuigen en verbindingsmiddelen verstrekt en werden instructies en vaste orders uitgegeven. In dit verband was het niet ongunstig dat pas in december 1992 (negen maanden na het begin van het mandaat) de CivPol op volle sterkte was.

Voor de *Civil Administration* was het niet anders. Door trage werving van personeel en een late benoeming van de directeur kon pas in juli 1992 een begin worden gemaakt met de ontplooiing naar de provinciale hoofdsteden.

Omdat Australië een belangrijke rol had gespeeld

* Aan het einde van het artikel is een verklaring van gebruikte afkortingen opgenomen.

bij het tot stand komen van de Parijse Akkoorden, werd het uitgenodigd de *Force Commander* (FC) te leveren. Toen Igen J.M. Sanderson was voorgedragen reisde hij naar New York en ontdekte dat de *Military Staff* geen planningscapaciteit had. Hij trok vervolgens enkele Australische officieren aan om hem te assisteren bij de voorbereiding.

In november/december 1991 voerde de toekomstige FC een verkenning uit en ontwikkelde het voorlopige plan. In het verkenningsrapport werd gewezen op een aantal kritieke aspecten van de operatie, dat tijdens de ontplooiing duidelijk werd. Het kantonneren van ca. 200.000 militairen vereiste het bouwen van onderkomens, het organiseren van de bevoorrading van water en voedsel en geneeskundige verzorging. De facties waren daarvoor verantwoordelijk maar er niet toe in staat.

Het gebrek aan planningscapaciteit bij de VN had tot gevolg, dat toen het bereiken van een akkoord vrijwel zeker was, niet direct werd begonnen met het organiseren van de *components* en de verkenningen.

De tekort schietende planning en voorbereiding resulteerde in een late en fragmentarische ontplooiing van Untac. Het handhaven van het momentum is van groot belang; het risico bestaat dat met het verstrijken van de tijd, de bereidheid tot samenwerken bij de partijen afneemt. Zelfs de Rode Khmer drong in december 1991 en begin 1992 herhaaldelijk aan op een snelle ontplooiing van Untac.

Planning tijdens de mandaatperiode

HQ MilCom beschikte als enige over een *Plans Branch*. Zolang de *components* bezig waren met de ontplooiing en de initiële werkzaamheden vormde de planning geen probleem. Na het mislukken van fase 2 (kantonneren van de strijdkrachten) moest echter op een geheel andere situatie worden ingespeeld. Toen werd duidelijk dat voor het plannen

van een gecoördineerd Untac-optreden en het adequaat reageren op wijzigende omstandigheden, behoefte bestond aan geïntegreerde planning. In december 1992, bij de presentatie aan de Special Representative of the Secretary General (SRS) Akashi en de *component directors* van de concept *operation order* nr. 3 (*To provide security and support to the Electoral Component throughout all phases of the election process*), stelde de FC dat zijn *Plans Branch* in feite optrad als planningcel voor geheel Untac. Hij verzocht allen deze hoedanigheid te accepteren en hun staven op te dragen functionele verzoeken en opdrachten correct en tijdig uit te voeren. De „coup” slaagde en resulteerde in een betere samenwerking.

De houding van de Rode Khmer

De Rode Khmer ondertekende in 1991 de Parijse Akkoorden, maar weigerde Untac vanaf mei 1992 de toegang tot haar gebieden (afb. 1).

Ondanks talrijke schendingen van het staakt-het-vuren werden de verkiezingen niet gewelddadig verstoord. Velen hebben zich afgevraagd waarom niet? Wellicht zal nimmer geheel duidelijk worden wat zich in de *Party Democratic Kampuchea* (PDK) heeft afgespeeld in de periode oktober 1991 – mei 1993, maar uit de gebeurtenissen kan toch e.e.a. worden afgeleid.

Binnen de PDK zijn twee stromingen ontstaan: orthodoxe *hard liners* en gematigde technocraten die een *realpolitik* voorstaan. De politieke regeling was geaccepteerd en de verdragen getekend, doch toen Khieu Samphan in november 1991 bijna werd gelyncht kregen de *hard liners* weer de overhand en blokkeerden de uitvoering van fase 2. Het aandringen op een snelle ontplooiing van Untac was vermoedelijk een poging van gematigden de deelname aan het vredesproces te redden. Analisten bij Untac hebben geconcludeerd dat de PDK al in begin 1992 had besloten het verdrag slechts uit te voeren voor zover het de PDK van pas zou komen. De veronderstelde redenen daarvoor waren:

- Het openstellen van de Rode Khmer-gebieden zou nadelige consequenties hebben: ca. 75% van de bevolking is afkomstig uit andere streken en een groot deel daarvan zou de jungle willen verlaten; ook zou een einde komen aan de lucratieve winning van hardhout en edelstenen.

Afb. 1 Een gesloten toegangsweg

- Een goed verkiezingsresultaat voor de PDK werd niet mogelijk geacht.

Achteraf is geconcludeerd dat het optreden van PDK/NADK tijdens de Untac-periode werd gekenmerkt door een reeks beslissingen die waren gebaseerd op foutieve beoordelingen van de toestand. Enkele voorbeelden:

- Als gevolg van de trage ontplooiing zou het begin van fase 2 moeten worden uitgesteld tot na de natte moesson. De State of Cambodia (SOC) zou dan bankroet raken en ineens storten. De chaos die zou ontstaan, zou ook voor Untac onbeheersbaar zijn en de PDK/NADK nieuwe kansen bieden. De FC besloot echter met fase 2 te beginnen vóór de natte moeson.

- Untac, m.n. de veelkleurige MilCom, zou een „papieren tijger” zijn en niet in staat neutraal en correct op te treden. Het tegendeel is echter bewezen.

- De verkiezingen zouden mislukken omdat een groot deel van de bevolking zich uit wantrouwen afzijdig zou houden. Degenen die wel zouden stemmen zouden Communist People's Party (CPP)-leden of geïntimideerden zijn. Het CPP-bewind zou worden gecontinueerd en de partijen voortkomend uit de verzetsbewegingen zouden teleurgesteld het vredesproces vaarwel zeggen en met de NADK het verzet voortzetten. De SOC zou in grote moeilijkheden komen en al snel zou er een *liberated zone* ontstaan van zuid van Pailin tot oost van Anlong Veng. Het centraal gelegen Phum Chat zou dan het commando- en logistieke centrum worden. De verkiezingen logenstrafden deze veronderstelling en toen de FC Phum Chat bezocht, constateerde hij dat

de opbouw van het commando- en logistieke centrum ver was gevorderd.

- Gelet op de verwachte afloop van de verkiezingen was het niet nodig deze met geweld te verstoren, te meer daar dit het Rode Khmer-imago in de wereld ernstig zou schaden. Toen na twee dagen de opkomst al ruim 70% bedroeg was het te laat voor gewelddadige acties, dus werd bevolen de geregistreerden in NADK-gebieden met het advies „stem Funcinpec” naar stembureaus te brengen, daarmee nog een bijdrage leverende aan de overwinning van die partij.

- Untac is na de weigering van de PDK/NADK fase 2 uit te voeren zonder deze partij verder gegaan; dit was door Pol Pot en de zijnen niet voor mogelijk gehouden.

Vietnamezen in Cambodja, een probleem?

De Rode Khmer heeft op verschillende manieren het Vietnamezen-probleem aan de orde gesteld. De SOC-regering werd steeds betiteld als „Vietnamese puppet regime” en ook zouden niet alle Vietnamese strijdkrachten zijn teruggetrokken. Er zouden nog 2 miljoen Vietnamezen in Cambodja wonen en Untac had die geregistreerd als kiezers. Untac heeft lang gezocht naar Vietnamese militairen en heeft er uiteindelijk enkele gevonden, zij het dat het hier derde generatie Vietnamezen betrof, die geen Cambodjaans identificatiedocument had. Het is de vraag of de Vietnamese minderheid een serieuze kwestie is in het nieuwe Koninkrijk Cambodja.

Imigratie

Al vele jaren voor de kolonisatie van Vietnam ontpleoiden Franse orden daar missie-activiteiten, waardoor alfabetisme en kennis van de Franse taal werd verbreid. In de periode na 1864 trokken de Fransen voor het bemannen van het Cambodjaanse bestuursapparaat Vietnamese administratieve krachten aan, waardoor het aantal Vietnamezen in Cambodja toenam. De afstammelingen daarvan zijn vrijwel volledig geassimileerd. In de Franse tijd zijn talrijke Vietnamese boeren en vissers uit Vietnam naar het dun bevolkte Cambodja getrokken. Hun nakomelingen wonen voornamelijk op en aan het Tonlé Sap-meer en in de Mekong-delta. Door toedoen van de progrons in 1970 en het Pol Pot-bewind hebben tienduizenden Vietnamezen het

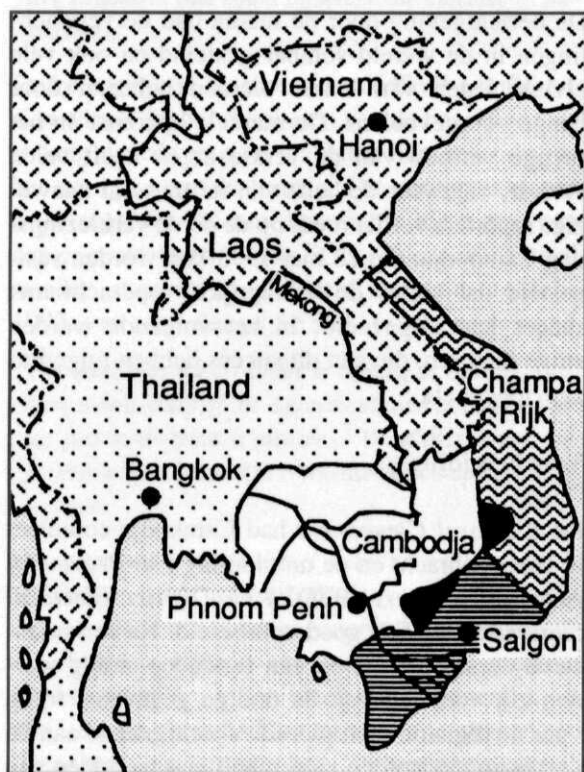
leven verloren, maar in het kielzog van het Vietnamese invasieleger is weer een groot aantal naar het ruimte biedende Cambodja gekomen. Toen het Vietnamese leger Cambodja ging verlaten, verkoos een aanzienlijk aantal militairen daar te blijven en deserteerde.

Hoeveel Vietnamezen thans in Cambodja leven is niet precies bekend: schattingen variëren van 250.000 tot 500.000.

Tegenstelling

De tegenstelling tussen de Cambodjanen en de Vietnamezen heeft verscheidene oorzaken.

- Vietnam was een vorstendom met Hanoi als middelpunt; het veroverde het Champa Rijk en daarna, tot in de 19e eeuw, een deel van Cambodja. (afb. 2)
- De bevolking van Vietnam beschikte over een kleiner woongebied, maar was acht à negen keer groter dan die van Cambodja en werd daarom als een bedreiging gezien.

- Door Vietnam veroverd gebied, 1000-1500
- Door Vietnam veroverd gebied, 16e - 18e eeuw
- Door Vietnam veroverd gebied einde 19e eeuw

Afb. 2 Gebiedsuitbreiding van Vietnam

● Vietnamezen hebben de naam nijver en vindingrijk te zijn, terwijl de Khmer eeuwenlang zijn beoordeeld als „lui, passief, indolent”.

De tegenstelling bestaat vooral t.o.v. de oorspronkelijke (Noord-)Vietnamezen, omdat een deel van de Zuidvietnamese bevolking, m.n. in de Mekongdelta, Khmer Krom is. Het vermoorden van Vietnamezen door de Rode Khmer in de eerste maanden van 1993 leidde tot een uittocht van ca. 24.000 etnische Vietnamezen, waarvan slechts een klein aantal terugkeerde. Bij de Khmer is sprake van sluimerende gevoelens die, aangewakkerd door propaganda of ophitsing, tot deelname aan gewelddadige acties kunnen leiden. Het moorden door en de propaganda van de Rode Khmer hebben in zoverre succes gehad, dat de bevolking passief bleef toen er Vietnamezen werden vermoord en de uittocht onverschillig aanzag, terwijl de nieuwe regering met Vietnam wil overleggen over bestaande grensverschillen.

De verkiezingen, een onverwacht succes?

De berichtgeving door de media had de verwachtingen in de wereld somber gestemd en ook vele civiele leden van Untac werden beheerst door bange voorgevoelens. De massale opkomst en het rustige verloop van de verkiezingen heeft velen verrast; ongeveer de helft van de massaal aanwezige reporters verliet reeds op de derde verkiezingsdag Cambodja. Op 28 mei 1993 kon worden vastgesteld dat Untac de belangrijkste opdracht met succes had uitgevoerd. In het volgende worden enige factoren, die aan dit succes hebben bijgedragen, toegelicht.

Vorbereiding

De *Electoral Component* had Cambodja compleet in kaart gebracht en de ontplooiing van *Provincial Electoral Officers* (PEO's) en *District Electoral Supervisors* (DES) goed voorbereid. Na een intensieve cursus Khmer en een functieopleiding werden zij, voorzien van de nodige gegevens, tijdig voor de registratie ontplooid. Voorafgaande aan de verkiezingen leefden zij een half jaar temidden van de bevolking. Zij voerden de registratie uit, verstrekten informatie over democratie en de verkiezing en selecteerden en trainden ca. 40.000 Cambodjanen voor stembureau functies. Met een goed georkestreerde campagne, waarbij de media, audio-

visuele middelen en UNMO-teams werden ingeschakeld, bereikte men een zeer groot deel van de bevolking en wist men deze ervan te overtuigen dat de belofte *your ballot is a secret* zou worden waargemaakt. In Phnom Penh was tijdig een computersysteem met software in Khmer beschikbaar en de registratiegegevens werden in continuïdient ingevoerd.

Uitvoering

De MilCom escorteerde waar nodig de registratieteams en slaagde erin al het materiaal tijdig te verspreiden. Op aandringen van de MilCom werd gekozen voor een systeem waarbij de eerste drie dagen alle stationaire stembureaus werden opgesteld en mobiele ploegen het werk daarna zouden voltooien. Daarmee werd de kans vergroot dat, ook wanneer er aanslagen zuden worden uitgevoerd, in de eerste dagen zoveel stemmen zouden kunnen worden uitgebracht, dat een geldige uitslag beschikbaar zou komen. Van belang hierbij was, dat de gebieden met de hoogste bevolkingsdichtheid niet door de Rode Khmer werden gecontroleerd. Tijdens de verkiezingen beveiligde de MilCom waar nodig de stembureaus en de CivPol hield toezicht op de gang van zaken. De facties toonden dat ook zij het belang van de verkiezingen inzagen: hun strijdkrachten waren in hun gebieden maximaal ontplooid. Het Cambodjaanse volk heeft, mede dankzij deze voorbereidingen, de kans gegrepen en de verkiezingen tot een succes gemaakt.

Command and control

VN New York

Het hoofdkwartier van de VN in New York bleek niet in staat tot het simultaan leiden van verschillende missies in ver uiteen liggende theaters en tijdzones. De heersende bureaucratie veroorzaakte veel vertraging. De in het voorjaar van 1993 opgerichte *situation room* bij VN New York heeft de situatie nauwelijks verbeterd; de telefoon werd altijd opgenomen, maar stafbehandelaars en beslissers bleven zich houden aan de plaatselijke bureautijden.

HQ Untac Phnom Penh

HQ Untac was niet meer dan een verzameling

hoofdkwartieren; het ontbrak aan één geïntegreerd hoofdkwartier. De SRSR had een kleine staf en *political, legal* en *economy advisors*. Een hoofdkwartier met afdelingen plannen, operatiën, logistiek en controller had kunnen bewerkstelligen:

- een geïntegreerde planning tijdens de operatie;
- dagelijks één Untac-situatierapport (i.p.v. verscheidene met verschillende frequenties aan verschillende geadresseerden);
- een gecoördineerde informatieverzameling en -verspreiding;
- een scheiding van de functies *Comptroller* en *Chief Logistics* met bevoegdheden tot verwerving en contracteren, die nu waren verenigd in de *Director of Administration*;
- een geïntegreerde militaire en civiele logistiek.

De SRSR hield tweemaal per week een coördinerende vergadering. Hiervoor werden geen agenda's gemaakt; er werd veelal slechts beschouwend gediscussieerd, zonder duidelijke besluitvorming en incidenteel vond verslaglegging plaats. Belangrijke besluiten m.b.t. het optreden van de MilCom werden meestal genomen in separate besprekingen. Op initiatief van de MilCom is er in de aanloop naar de verkiezingen een geïntegreerde *command and control*-structuur opgezet, waarbij per sector een *sector coordination centre* werd gevormd en de MilCom *operations room* werd uitgebreid tot een *joint operations centre*.

Force Commander

De FC gaf leiding d.m.v. operatiebevelen waarin opdrachten werden gegeven, maar geen voorgescreven wijze van uitvoering. Daarnaast plaatste hij de opdrachten tijdens de regelmatige vergaderingen met de bataljonscommandanten in een breder perspectief. Hij hield met hen bovendien contact d.m.v. bezoeken en telefoongesprekken. De aard van het optreden liet een grote *span of control* en een platte organisatiestructuur toe. Daardoor waren de communicatielijnen kort en kon bij incidenten snel worden gereageerd.

Resultaten van enige components

Repatriation component

De repatriëring van vluchtelingen en ontheemden

werd uitgevoerd door UNHCR. De voorbereidingen waren al in 1991 getroffen. Het aantal maandelijks te repatriëren vluchtelingen werd van 5000 stelselmatig verhoogd tot 40.000 en de gehele operatie werd vóór de verkiezingen voltooid. De MilCom zorgde voor het escorteren van de konvoien en de beveiliging van de *reception centres*. De repatriëring was een succesvolle operatie, waarvan de methodiek ook in Mozambique is toegepast.

Civil Administration

Het mandaat voor de *Civil Administration* was veelomvattend:

In order to ensure a neutral political environment conducive to free and fair general elections, Untac is to exercise direct control over existing administrative structures acting in the field of foreign affairs, national defence, finance, public security and information. Untac is to exercise, as determined in consultation with the SNC, a lesser degree of scrutiny over other administrative structures that could influence the outcome of the elections.

De belangrijkste klachten van de *Civil Administration* waren dat het recruterende van de benodigde staf te lang duurde en veel stafleden niet geschikt bleken te zijn voor de functie. Dit veroorzaakte een trage start. De belangrijkste factie die moest worden gecontroleerd was de SOC en deze werd steeds minder coöperatief. In een instructie (oktober 1992) van een belangrijke SOC-functionaris stond:

The ministries which Untac is coming to control must have a firm grasp of the Agreements and not allow Untac just to do what it pleases... What determines the point at which Untac dies is whether we co-operate with it or not.

Het mandaat van de *Civil Administration* was te ambitieus, deels *wishful thinking* en werd wel a *move in uncharted waters* genoemd. Het uitvoeren van controle tijdens een burgeroorlog met een wankel staakt-het-vuren bleek haast ondoenlijk. De SOC, die de naam had loyaal samen te werken met Untac was onzeker over het CPP-verkiezingsresultaat en belemmerde controle, teneinde intimidatie en propaganda-activiteiten op de gebruikelijke wijze te kunnen voortzetten. Untac diende echter de SOC te behoeden voor ineenstorting, want dat zou de verkiezingen in gevaar hebben gebracht en

kon derhalve niet te hard optreden. Binnen de *Civil Administration* heersten ambivalente gevoelens. Enerzijds was men van mening dat de militaire taken moesten zijn uitgevoerd vóór de andere componenten aan hun taak begonnen. Anderzijds verklaarde de director *Civil Administration* tijdens een *Force Commander's conference*:

Our respective actions, which should have been parallel and independent have become complementary and are closely overlapping.

...free of the constraints of the task which they were originally assigned, the Military Component can utilize its technical competence (which is large), its important material and personnel capabilities as well as its remarkable faculty for organization resulting from its own techniques of military command, ...

De *Civil Administration* kon het mandaat niet uitvoeren, maar de aanwezigheid heeft een matigende invloed gehad op degenen die trachten hun macht te gebruiken voor niet-neutrale doeleinden, vooral op provinciaal niveau.

Civil Police

Al eerder zijn de planningsproblemen van de *Police Commissioner* geschetst. Een ander probleem was dat de taak van de CivPol in Untac's Mandaat niet duidelijk was omschreven; Untac CivPol werd daarin niet genoemd. Besloten werd de supervisie of controle over de Cambodjaanse politie uit te voeren met politie, de Untac CivPol. Vragen over wat de CivPol wel of niet moest of mocht doen en wel of niet mocht bewapenen, leidden dikwijls tot discussie. De ontplooiing tot op districtsniveau, het opleiden van een deel van de Cambodjaanse politie, het toezien op het dagelijkse optreden van de politie en de bijdrage aan het ordelijk verloop van de verkiezingen, hebben bijgedragen aan het vertrouwen van de bevolking in een verbetering van de situatie en het succes van de verkiezingen.

Human Rights Component

De Human Rights Component was werkzaam op verschillende terreinen. Enerzijds werd de onderschrijving door de SNC van een aantal *international conventions* voorbereid en de bestaande wetboeken van strafrecht en strafvordering getoetst

aan internationaal geldende normen. Anderzijds werden uitgebreide voorlichtings- en trainingscampagnes uitgevoerd en een Cambodjaanse mensenrechtenorganisatie opgericht met comités in het hele land. Dit resulteerde al snel in talrijke klachten die werden onderzocht en indien nodig werden corrigerende maatregelen getroffen. Deze organisatie is van vitaal belang voor het veranderen van communistische methoden van overheid en politie.

Information and Education Division

Een vredesmacht dient te beschikken over communicatiemiddelen voor het verstrekken van voorlichting over opdracht, actuele ontwikkelingen, verkiezingen en mensenrechten aan de bevolking. Echter, het oorspronkelijke plan voor radio Untac overleefde de budgetbesprekingen in New York niet. Later werd de behoefte wel erkend, en begin 1993 kon radio Untac in geheel Cambodja worden beluisterd (TV alleen in de omgeving van Phnom Penh).

Military Component

De taak van de MilCom was het kantonneren, ontwapenen en grotendeels demobiliseren van de strijdkrachten van de vier facties. In het rapport van de SG aan de Veiligheidsraad (VR) in februari 1992 was op basis van het verkenningsrapport gesteld dat na de demobilisatie van de factie-strijdkrachten de sterkte van de MilCom zou worden teruggebracht van twaalf tot zes bataljons en na de verkiezingen tot drie. Na de weigering van de Rode Khmer mee te werken aan de uitvoering van het verdrag, had de VR de keuze tussen de missie beëindigen en het organiseren van verkiezingen met medewerking van de drie andere facties. De SRSg stelde voor door te gaan; daarvoor diende wel de sterkte van de MilCom te worden gehandhaafd.

Het optreden van de MilCom is reeds beschreven. Twee aspecten verdienen nog vermelding: het secretariaat van de Mixed Military Working Group (MMWG) en de *Civic actions* van de MilCom.

● De MMWG was het belangrijkste instrument van de FC voor het zaken doen met de facties. Het secretariaat was verantwoordelijk voor overleg en onderhandelingen met factie-liaisonofficieren, zowel bij bestandschendingen en gijzelingen, als bij

het voorbereiden van de vergaderstukken. Het secretariaat ontwikkelde zich al snel tot een *policy making office*, waar onder meer de overeenkomsten voor de gecoördineerde beveiliging van de verkiezingen en de integratie van drie factielegers werden voorbereid.

● Bij de VN wordt ervan uitgegaan dat *Civic actions* het domein zijn van UNHCR, UNDP en Unicef. Derhalve behoorde dit niet tot de taken van de MilCom. De militairen werden echter overal in Cambodja geconfronteerd met erbarmelijke levensomstandigheden en verwoestingen en begonnen hulp te verlenen, maar daarvoor waren beleid noch fondsen. De FC onderkende het belang van *Civic actions* en benoemde een *Civic action cell* gelieerd aan de *Plans Brach*. De behoeften werden te velde geïnventariseerd, waar mogelijk in nauw overleg met de vertegenwoordigers van hulpverleningsorganisaties. Een *Civic actions pamphlet* werd gepubliceerd en per eenheid werd een *Civic actions coördinator* aangesteld. Dutchbatt beschikte over „het potje van Pronk” voor kleinschalige ontwikkelingsprojecten en ook enkele andere eenheden ontvingen gelden uit eigen land. De *Civic action cell* slaagde erin talrijke donaties te bewerkstelligen die het mogelijk maakten tientallen projecten uit te voeren. De aanvankelijke scepsis van veel hulpverleners werd overwonnen.

Een official van UNHCR verklaarde:

„We had no doubt that the Military Component would follow through on the projects we funded. We recognized that the military was an enormous untapped resource for furthering the goals of our organization”.

De MilCom is erin geslaagd – behoudens kleine incidenten – neutraal op te treden o.a. door:

- geen van de facties enige steun of faciliteiten te verlenen;
- zolang mogelijk met alle vier de facties overleg te voeren;
- niet deel te nemen aan het handhaven van de openbare orde en veiligheid.

De MilCom kon de in het mandaat opgedragen taak niet geheel uitvoeren, maar door de initiële sterkte te handhaven is het mogelijk geweest:

- een stabiliserende invloed uit te oefenen door aanwezigheid en patrouillegang;
- de registratieteams te escorteren;

- de logistieke taken t.b.v. de verkiezingen uit te voeren: met zes bataljons en dus ook minder logistieke eenheden was dit niet mogelijk geweest;
- tijdens de verkiezingen de stembureaus te beveiligen;
- Untac-personeel en -eigendommen een redelijke mate van bescherming te bieden;
- relatief veel *Civic actions* uit te voeren;
- na de integratie van drie factielegers tweemaal de betaling van de maandelijkse wedde aan het Cambodjaanse leger te organiseren en te controleren (*Operation Paymaster*).

De aanwezigheid, het optreden, de neutraliteit en de vasthouden-aan-het-doel-mentaliteit van de MilCom waren in belangrijke mate voorwaarden schepend voor het opereren van de andere componenten.

Lessons learned

Uit de vele lessen die kunnen worden geleerd van de complexe en ambitieuze missie, is een beperkt aantal gekozen, zowel van algemene aard als de MilCom betreffende.

- De VN dient te beschikken over een permanente planningsstaf die tijdig begint met de voorbereiding van alle facetten van mogelijke missies.
- Indien een VN-missie ten doel heeft de oplossing van een binnenlands conflict te begeleiden, dan dient de missie te zijn gebaseerd op een akkoord en te worden gestart onmiddellijk na ondertekening daarvan.
- Na het bereiken van een akkoord dient zo snel mogelijk een vredesmacht te worden ontplooid; op afroep beschikbare eenheden kunnen dit bevorderen.
- Een missie dient te worden geleid door één geïntegreerd civiel/militair hoofdkwartier.
- Alle components hebben behoefte aan informatie over weer, terrein, de verschillende facties, de politieke situatie, de openbare veiligheid, enz. Een actieve verzameling van gegevens evt. met gebruikmaking van (nationale) satellieten moet mogelijk zijn. Een Military Component dient over verzamelorganen te beschikken.
- De vredesmacht dient te beschikken over middelen om een *hearts and minds campaign* te voeren en de bevolking te informeren over doel en voortgang van de missie.

- De logistiek van de components moet volledig worden geïntegreerd.
 - De multinationale samenstelling en de gehandhaafde neutraliteit vormden de kracht van de MilCom. Pogingen van de Rode Khmer de MilCom naar ras of sociaal-economische herkomst te verdelen in „goed en slecht Untac” hadden, dank zij de steun van de VR en de internationale gemeenschap, geen succes.
 - De MilCom heeft zich consequent niet bemoeid met het handhaven van openbare orde en veiligheid. Het zou niet alleen de neutraliteit in gevaar hebben gebracht maar ook de MilCom al snel tot de vijand van velen hebben gemaakt.
 - De uitrusting van de eenheden was zeer verschillend; de lichte infanteriebataljons waren geschikt voor de aanvankelijke opdracht, de later opgedragen taken vereisten vooral meer transportmiddelen en de veiligheidssituatie dwong tot het gebruik van licht gepantserde voertuigen, scherfwerende vesten en nachtzicht- en richtmiddelen. Gedurende het uitvoeren van een missie moet met aanpassingen van organisatie en/of uitrusting rekening worden gehouden.
 - Zonder het beschikbare luchttransport zou de Untac-missie onuitvoerbaar zijn geweest. Bij bataljons die optreden in grote sectoren dienen helikopters te worden ingedeeld voor medevac, bevelvoering, observatie en *quick service* herstel- en bevoorradings taken.
 - Een overlegstructuur als de MMWG's is onontbeerlijk, te meer daar de militairen in facties veelal een grote invloed hebben; vergelijkbare overlegorganen zouden voor sommige andere components nuttig zijn geweest, zoals de Civil Administration achteraf constateerde.
 - Behalve voor de waarnemingstaken werden VN-*observers* in Untac ingezet als stafofficier, verkiezingvoorlichters, adviseur voor *Civic Actions* en toezichthouder op weddebetaling aan het Cambodjaanse leger. De ruim 700 officieren, vnl. luitenant-kolonels en majoors, van velerlei functiegebieden vormde een belangrijke *asset*.
 - *Civic Actions* zijn niet alleen humanitair en reconstruerend, ze ondersteunen evenzeer het uitvoeren van het mandaat.
- In de staven van de MilCom en bij de eenheden dienen *Civic Actions*-functionarissen te worden ingedeeld en er dienen gelden voor te worden gebudgetteerd.

Cambodja sinds Untac

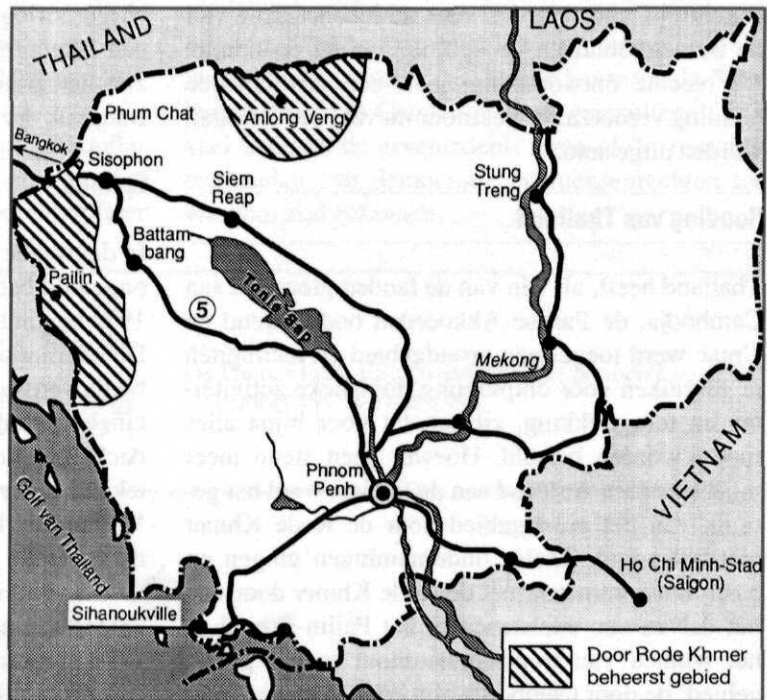
Militaire situatie

Na het vertrek van Untac uit Cambodja en het begin van de droge moesson, is de burgeroorlog tussen het regeringsleger – de RCAF – en de Rode Khmer weer opgelaaid. Aanvankelijk slaagde de RCAF erin Anlong Veng en Pailin te veroveren, maar beide plaatsen werden na drie resp. vier weken door de Rode Khmer heroverd. De Rode Khmer rukte op in de richting van Battambang, naderde Sisophon tot op 10 km en bezette een deel van route 5 tussen Sisophon en Thailand (afb. 3) De zwakte van de RCAF is niet zo zeer te wijten aan personele sterkte of materiële tekortkomingen, maar aan de onvoldoende opleiding van officieren en onderofficieren, de onvoldoende gevechtopleiding en het grote gebrek aan discipline, alsmede de wijd verbreide corruptie. Tijdens de gevechten is gebleken dat de Rode Khmer Thaise en Birmaanse huurlingen in dienst heeft en dat zich reguliere Thaise militairen ophouden in de gelederen van de Rode Khmer.

De Rode Khmer kan slecht verdedigen en de terreinwinst zal van tijdelijke aard zijn; mogelijk waren de tegenaanvallen een uiterste inspanning ten einde een betere onderhandelingspositie te verkrijgen.

In april en mei verslechterde de situatie snel. Koning Sihanouk trok zich dit erg aan, hij bood de VN excuses aan voor het gedrag van zijn volk na de kostbare VN-operatie en deed op persoonlijke titel weer een bemiddelingspoging. De Rode Khmer aanvaardde de uitnodiging voor deelname aan een *Conferentie voor nationale verzoening* die eind mei in Pyongyang plaatsvond, maar volledig mislukte. De benarde militaire situatie was voor de regering aanleiding enkele Aziatische landen, de Verenigde Staten, Australië, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk om militaire bijstand te verzoeken. Een moeilijk verzoek aangezien inmenging het fanatisme van de Rode Khmer nog kan doen toenemen en hun aanhang zou kunnen doen groeien. Militaire bijstand wordt al geleverd door:

- Frankrijk met een ca. 100 sterk assistentieteam en de schenking van drie helikopters;
- Indonesië met uniformen, jeeps, trucks en opleiding van officieren in Indonesië, en
- Thailand met uniformen.

Afb. 3 Militaire situatie eind mei 1994

Noord-Korea heeft aangeboden twee divisies van 5000 man te bewapenen en op te leiden. De gevechten vinden plaats in het westen en noorden van het land. Uit de rest van het land worden weinig acties van de Rode Khmer gemeld, maar wel een toename van struikroverij, berovingen en diefstallen.

Politieke situatie

Aanvankelijk werd er voortvarend aangepakt. De begroting voor 1994 bevatte talrijke structurele veranderingen op financieel gebied en oogste veel lof. Talrijke nieuwe wetten werden aangenomen en in december 1993 waren alle provinciale gouverneurs benoemd.

De voortzetting van de burgeroorlog heeft geleid tot interne moeilijkheden binnen Funcinpec. Er gaan geruchten dat de leiding van deze partij de Rode Khmer in het geheim had beloofd ervoor te zorgen, dat na het vertrek van Untac er een overeenkomst zou kunnen worden gesloten met de Rode Khmer, waarbij deze invloed zou krijgen in regering en strijdkrachten. De starre houding t.o.v. de Rode Khmer verontruste veel leden van de Nationale vergadering, er werd al gespeculeerd dat een combinatie van afgevaardigden van Funcinpec CPP en BDLP de voor een grondwetswijziging vereiste meerderheid zou kunnen opleveren. De be-

oogde wijziging is het verlenen van ruime bevoegdheden aan Koning Sihanouk, zodat deze een compromis met de Rode Khmer kan sluiten en de burgeroorlog beëindigen.

Economische situatie

Na het vertrek van Untac zijn de economische activiteiten sterk toegenomen. Met herstel en verbetering van infrastructuur is een begin gemaakt. Projecten betreffen o.a. de havens van Sihanoukville en Phnom Penh, de luchthaven en de elektriciteitsvoorziening van Phnom Penh en route 4 naar Sihanoukville. Bij boringen in de territoriale wateren zijn olie en gas aangetroffen. Cocal Cola en Tiger Beer produceren er en de eerste Shell-tankstations zijn geopend. Door Australië is het satellietcommunicatiesysteem van de VN gekocht en aan Cambodja geschonken; in april en mei was het internationale verkeer net zo druk als tijdens de verkiezingen in mei 1993. UNDP rapporteerde in mei dat 530 miljoen dollar van de International Committee on the Reconstruction of Cambodia (ICORC)-fondsen is verbonden aan projecten. De VS hebben toegezegd een reeks zgn. *Rapid assistance quick impact*-projecten uit te voeren.

De militaire situatie is in belangrijke mate bepalend voor de rust en stabiliteit in het Koninkrijk

Cambodja, voorwaarden voor de reconstructie van de infrastructuur en de opbloei van de economie. De recente ontwikkeling heeft een afwachtende houding veroorzaakt waardoor nu veel beslissingen worden uitgesteld.

Houding van Thailand

Thailand heeft, als één van de landen grenzend aan Cambodja, de Parijse Akkoorden ondertekend en Untac werd toegestaan grondgebied en faciliteiten te gebruiken voor ontplooiing, logistieke activiteiten en terugtrekking, zij het dat voor bijna alles moest worden betaald. Hoewel geen steun meer mocht worden verleend aan de facties, werd het gebruik van het grondgebied door de Rode Khmer niet beëindigd. Thaise ondernemingen gingen op basis van contracten met de Rode Khmer door met het delven van edelstenen in het Pailin-gebied en het winnen van tropisch hardhout in het grensgebied; de door Cambodja afgekondigde moratoria hebben daaraan weinig veranderd.

Eenzijds steunt Thailand Cambodja met opleidingen voor landbouw, gezondheidszorg en luchtvaart, verleent het voedselhulp en is het de grootste Aziatische Icorc-donor. Anderzijds wordt nog steeds steun verleend aan de Rode Khmer:

- troepenbewegingen, waarvoor veelal het transport wordt geleverd, zijn regel;
- de Rode Khmer beschikt over munitie- en wapendepots in Thailand;
- de aanvallen op de Preah Vihear-tempel, Anlong Veng, Pailin en Phum Chat werden vanuit Thailand ingezet;
- de ca. 200 man sterke *Special Forces Unit 838* opereert nog steeds in Cambodja;
- de Rode Khmer werd toegestaan artillerie op te stellen op Thais grondgebied bij het verdedigen van de grensplaats Phum Malai (noord van Pailin);
- bij de gevechten om Pailin verleende het Thaise leger mortiersteun aan de Rode Khmer.

Het heeft er de schijn van dat de centrale regering in Bangkok het civiele gezag in de grensprovincies en de militairen van de *Task Forces Chantaburi*, Burapar en Suranare niet onder controle heeft en dat er sprake is van commerciële belangen.

Maar het Thaise gedrag betekent een zodanige steun aan de Rode Khmer, dat Thailand verantwoordelijkheid draagt voor het voortduren van de

burgeroorlog in Cambodja. Langzamerhand ligt een afkeurende resolutie van de VR in de rede, of zou het grote VN-kantoor voor Zuidoost-Azië in Bangkok deze in de weg staan?

Epiloog

In de tweede helft van de jaren '60 werd Cambodja ongewild betrokken in de Vietnamese oorlog en in 1975 begon het terreurbewind van de Rode Khmer. De internationale gemeenschap liet dit toe en Cambodja verdween uit het nieuws. Behoudens in specifieke publikaties kreeg Cambodja pas weer aandacht toen de Akkoorden van Parijs werden ondertekend en er werd gesproken van een ambitieuze VN-missie. De Untac-activiteiten en haar problemen werden op de voet gevolgd, evenals het begin van de verkiezingen, maar daarna verflauwde de belangstelling.

Bij het afsluiten van dit artikel (begin juni 1994) zag de nabije toekomst er nogal somber uit. De vraag die velen bezighoudt is: *had alles wat na 15 november 1993 is gebeurd kunnen worden voorkomen? Hadden bv. zes bataljons, enkele genie-eenheden en een nation buildling-organisatie een wereld van verschil kunnen betekenen?*

De internationale gemeenschap besteedde alleen al via de VN ca. 2 miljard dollar aan de VN-missie: 34 landen stelden militairen beschikbaar en in heel Untac waren meer dan 100 nationaliteiten verte-

Lijst met gebruikte afkortingen

PDK	- Party Democratic Kampuchea (Rode Khmer)
NADK	- National Army Democratic Kampuchea
CPP	- Communist People's Party
SOC	- State of Cambodia
RCAF	- Royal Cambodian Armed Forces
Untac	- United Nations Transitional Authority in Cambodia
SNC	- Supreme National Council
FC	- Force Commander
Pnpsz	- Phnom Penh Special Zone
MMWG	- Mixed Military Working Group
UNMO	- United Nation Military Observer
CNAF	- Cambodian National Armed Forces
MilCom	- Military Component
Civ Pol	- Civil Police
SRSRG	- Special Representative of the Secretary General
Icorc	- International Committee on the Reconstruction of Cambodia

genwoordigd. Er kwamen 90 militairen, politiemensen, burgers en Cambodjanen in dienst van Un-tac en in dienst van de vrede om het leven en 126 werden ernstig gewond.

De deelnemers aan de Icorc hebben 1 miljard dollar beschikbaar gesteld voor de wederopbouw van het land en tal van ondernemingen zijn bereid zonder

uitzicht op profijt op korte termijn, investeringen te doen in Cambodja. Hopelijk zal binnen enkele jaren kunnen worden vastgesteld waarin de VN-bemoeienis met Cambodja heeft geresulteerd. Pas veel later zal de geschiedenis leren of de gezaaide beginselen van democratie en mensenrechten tot wasdom zijn gekomen.

Literatuur

J. Rijlaarsdam – Interview met bgen KMar K. Roos. Defensiekrant (1993)(9)30.

United Nations – Agreements on a comprehensive settlement of the Cambodia conflict. Paris (1991)(10)23.

VOORTS:

De Phnom Penh Post (tweewekelijks periodiek) van december 1993 tot mei 1994.

DRINGEND VERZOEK AAN AUTEURS

Steeds vaker bereiken de redactie bijdragen, getypt m.b.v. een tekstverwerker. Helaas wordt daarbij veelvuldig verzuimd rekening te houden met de noodzaak de tekst te typen met *anderhalve of dubbele regelafstand*. Derhalve hierbij het dringende verzoek aan auteurs, hun manuscript te verzorgen volgens de „Regels voor kopijverzorging”, die op gezette tijden achterin de Militaire Spectator worden afgedrukt (zie het recente aprilnummer). Auteurs wordt verzocht bij hun manuscript – zo mogelijk – de *diskette* aan te leveren: Word-Perfect 5.2 of 6.0 (DOS). (NB. Alinea's eindloos typen; slechts ter afsluiting een HARDE RETURN geven, evenals voor een witregel. Geen speciale codes en lay-outelementen invoeren.)

Helaas worden ook nog regelmatig *illustraties* ingezonden die niet of nauwelijks geschikt zijn voor verkleining en reproductie. Ook in dit verband wordt met nadruk verwezen naar evengenoemde Regels, punt 2. Computertekeningen zijn slechts bruikbaar indien vervaardigd m.b.v. een speciaal tekenprogramma.

REDACTIE

H. Starink en M. van Meurs

resp. majoor en eerste luitenant van de Koninklijke luchtmacht

Automatisering: van kostenpost tot verantwoorde investering

Verrekening automatiseringskosten

Op weg naar een meer resultaatgerichte bedrijfsvoering krijgen managers bij defensie steeds meer verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Met eigen budgetten moeten directeurs en commandanten de afgesproken resultaten voor hun onderdeel zien te behalen. Het belang van informatie voor de besturing en beheersing van lokale bedrijfsprocessen neemt daardoor toe. Vanwege de verzelfstandiging van het Duyverman Computer Centrum (DCC) moeten managers bij defensie tegelijkertijd betalen voor de geleverde automatiseringsdiensten. Ook voor de te leveren diensten van de Dienstcentra Automatisering (DCA) van de krijgsmacht delen zullen op afzienbare termijn vormen van budgettering en verrekening worden doorgevoerd.

In de ogen van veel managers is automatisering voortaan een belangrijke, maar zeker ook een lastige kostenpost. Belangrijk vanwege de toegenomen invloed van managers op de informatievoorziening en automatisering. Lastig vanwege de afhankelijkheid van beperkte budgetten, schaarse deskundigheid en de niet altijd even duidelijke criteria voor de besluitvorming. Met alleen een andere verdeling van geld en zeggenschap worden geen verbeteringen bereikt en kunnen er zelfs verspillingen optreden. Een kritische blik op het hoe en waarom van de budgettering en de verrekening van automatiseringskosten is op zijn plaats. Wat moet en kan een directeur of onderdeelcommandant doen met eigen budgetten voor automatisering en leiden decentralisatie en interne verrekening niet tot versnippering? Welke relatie bestaat er tussen doelmatigheid en de hoogte van de automatiseringsuitgaven in een periode van krimpende defensiebudgetten? Of draait het allemaal om een nieuwe bezuinigingsoperatie?

In dit artikel wordt ingegaan op deze vragen. Allereerst komen in het kort de consequenties van ver-

zelfstandiging voor automatiseringscentra aan de orde. De aandacht gaat vervolgens uit naar de effecten van verrekening op de afnemers van automatiseringsdiensten bij defensie. Ten slotte komen enkele eenvoudige instrumenten aan de orde voor de beoordeling van kosten en baten van automatisering door het management.

Verbetering bedrijfsvoering

De ontwikkelingen op automatiseringsgebied sluiten aan op het overheidsbeleid om uitvoerende en facilitaire diensten te verzelfstandigen en op afstand te plaatsen. De besturing van deze ondersteunende diensten geschiedt zo veel mogelijk onafhankelijk van de eigenlijke taken van de rijksoverheid, (zoals bv. onderwijs, wetgeving, sociale zaken en veiligheid). Met dit besturingsconcept wordt een meer doelmatige bedrijfsvoering bij de rijksoverheid beoogd. [1] Inmiddels heeft dit beleid in breder verband ook bij defensie gestalte gekregen in de vorm van het Beleid Bedrijfsvoering Defensie. [2] Verbetering van de doelmatigheid en produktiviteitsvoering zijn bij defensie immers nodig om de gewijzigde taken na de herstructurering en de ingrijpende personeelsreducties te kunnen (blijven) uitvoeren. De verzelfstandiging van de automatiseringscentra en de verrekening van automatiseringskosten binnen defensie hebben in dit verband een tweeledige doelstelling. Voor de automatiseringscentra staan doelmatigheidsverbetering en produktiviteitsverhoging voorop. Bij de afnemers moet door een groter inzicht en kostenbewustzijn de doelmatigheid, effectiviteit en de beheersing van de automatiseringsbudgetten verbeteren. Het is de vraag of deze doelstellingen realistisch en haalbaar zijn.

Verzelfstandiging en verrekening

Door de verzelfstandiging van de automatiserings-

centra (DCC en DCA'n) ontstaat een herkenbare *leverancier-klant*-relatie met de afnemers binnen defensie. Vraag en aanbod van automatiseringsdiensten worden onder invloed van een marktmechanisme op elkaar afgestemd. Een uitgebreide set overeenkomsten over de te leveren prestaties vormt voortaan de basis voor de afspraken tussen leverancier en klant. De dienstverlening krijgt hierdoor een meer zakelijk karakter. De automatiseringscentra zullen daarvoor moeten beschikken over een duidelijk pakket producten en diensten en zullen meer dan voorheen blijf moeten geven van een klantgerichte instelling. De aangeboden diensten zijn immers niet langer „kosteloos” en zullen kritisch worden beoordeeld op kwaliteit, levertijd en prijs. De afnemers zullen voortaan niet alleen duidelijk voor ogen moeten hebben welke resultaten van de leverancier worden gevraagd, maar hiervoor ook fondsen in de begroting moeten opnemen.

Het proces van verzelfstandiging van de automatiseringscentra is ingrijpend en vergt enkele jaren. Niet alleen ondergaat de interne organisatie, zoals de planning en de bedrijfsadministratie, ingrijpende veranderingen, maar bovenal zullen het kwaliteitsbewustzijn en het ondernemerschap bij het management en het personeel van het automatiseringscentrum moeten groeien. Zijn deze voorbereidingen succesvol, dan zullen al spoedig resultaten zichtbaar zijn. Verbeteringen in de interne bedrijfsvoering en een toename van de produktiviteit, hebben bij het DCC reeds tariefsverlagingen mogelijk gemaakt. Bij de DCA'n zijn de voorbereidingen nog in volle gang en ook daar ligt de uitdaging in het realiseren van een kostendekkende en tegelijkertijd ook concurrerende prijs/kwaliteitsverhouding. Verbetering van de doelmatigheid en produktiviteit bij de automatiseringscentra lijken hiermee al op korte termijn haalbare doelstellingen.

Uit de eerste ervaringen met verrekening van automatiseringskosten bij de KLu zijn prognoses te maken van de verdere effecten. In de eerste plaats is op de korte termijn nog maar beperkt sprake van een *marktmechanisme*. Zo'n mechanisme is het best herkenbaar bij diensten met een min of meer marktconform karakter, zoals het aanbieden van expertise voor adviezen en ondersteuning en het verzorgen van opleidingen. Deze diensten kunnen zowel door in- als externe leveranciers worden aangeboden. Voor de overige diensten, zoals de *mainframe*-computerdiensten en het beheer van het data-

communicatienetwerk binnen defensie, zijn op de korte termijn geen alternatieven voorhanden en blijft de facto een monopoliepositie voor de aanbieder bestaan. Hoewel geen sprake is van „gedwongen winkelnering”, zal het exclusieve karakter van deze diensten pas op de langere termijn, bij beslissingen over vervanging of vernieuwing van de bestaande geautomatiseerde informatiesystemen (IS) en informatietechnologie (IT), verdwijnen.

Op de tweede plaats is het van belang dat van meet af aan alle verantwoordelijkheden, bevoegdheden en budgetten worden toegekend aan de *direct betrokken managers*. Centralisatie op IS/IT-gebied doet afbreuk aan het bedrijfsvoeringsbeleid. Decentralisatie daarentegen versterkt de verantwoordelijkheden en betrokkenheid van managers voor de (eigen) informatievoorziening. Bij de KLu zijn de directeuren verantwoordelijk voor de centrale, functioneel opgezette informatiesystemen, en de onderdeelcommandanten voor de lokale toepassingen en automatiseringsmiddelen, incl. de door de DCC geleverde decentrale faciliteiten, zoals verhuur van terminals en printers en aansluitingen op het Defensie Datacommunicatienetwerk (DDN).

Een derde opmerking betreft de *beheersbaarheid* van de automatiseringsuitgaven. Aan de exploitatie van de centrale automatiseringsdiensten hangt voortaan zichtbaar een fors prijskaartje. De algehele budgettaire druk bij defensie zal het kostenbewustzijn op IS/IT-gebied ongetwijfeld snel doen toenemen. Maar dat leidt nog niet direct tot resultaten. De mogelijkheden om op korte termijn invloed uit te oefenen op het gebruik van „computer services” zijn namelijk beperkt. Wel zullen incidenteel enkele in het oog springende ondoelmatigheden in de exploitatie worden weggenomen, door bv. minder printoutput, een lagere verwerkingsfrequentie of het inleveren van niet gebruikte apparatuur. Van een structurele verbetering van doelmatigheid en kostenbeheersing is echter nog geen sprake. Ten slotte blijkt de binnen directies en onderdelen beschikbare capaciteit en expertise op het gebied van IS/IT nog beperkt te zijn. Naarmate organisaties meer afhankelijk worden van IS/IT, zal de *informatie-managementfunctie* zich op alle niveaus in de organisatie verder ontwikkelen. Met deze expertise zal het management het inzicht in IS/IT willen vergroten en de bestuurbaarheid en opbrengst ervan verbeteren.

De conclusie is dat op korte termijn de verzelfstan-

diging en de daarmee samenhangende verrekening van automatiseringsdiensten, primair de automatiseringscentra zelf raken. De effecten bij de afnemers blijven voorlopig beperkt tot een verbeterd inzicht in de exploitatiekosten, maar zullen nog niet leiden tot doelmatiger IS/IT-bestedingen of tot een betere kostenbeheersing. Het risico bestaat dat de automatiseringsportefeuille daarmee in de ogen van managers voorlopig niet veel meer dan een noodzakelijke kostenpost blijft.

Effecten op langere termijn

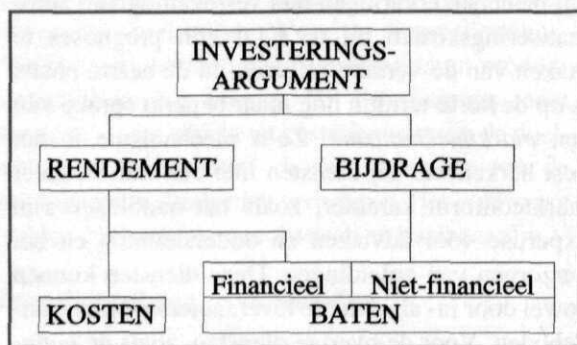
Zeker bij defensie zetten de krimpende budgetten de uitgaven onder druk. De beperkte financiële ruimte betekent vaak dat besparingen een belangrijke plaats innemen. Dat geldt ook voor de IS/IT-uitgaven. Maar als dat zo is, zouden we dan eigenlijk niet geïnteresseerd moeten zijn in hoe we de uitgaven aan IS/IT zoveel mogelijk kunnen beperken? Het antwoord moet duidelijk *neen* zijn. De waarde van een informatiesysteem moet niet worden afgemeten aan hoeveel het systeem kost, maar in de voordelen die ermee zijn te behalen. Geen enkel IS/IT-project heeft tot doel kosten te maken, ongeacht of dat nu hoge of lage kosten zijn. Projecten hebben tot doel baten te behalen. Het heeft dan ook pas zin te praten over „te hoge kosten”, als we weten wat de kosten en baten van een IS/IT-project zijn. En dan geldt dat de belangrijkste manier van besparen is: geen geld meer uitgeven aan dingen die we niet willen. En een project of systeem dat geen of onvoldoende baten oplevert, of een heel grote kans van mislukken heeft, is een project dat we eigenlijk niet willen. Kernvraag voor managers is dus: welke verbeteringen kan ik met IS/IT bereiken en weegt dit op tegen de offers zoals geld, capaciteit, verlies aan flexibiliteit e.d. Helaas blijft ook bij defensie een nauwgezette inventarisatie van baten vaak achterwege, of ze worden alleen in financiële zin beschouwd, nl. als besparingen. Bovendien vindt de besluitvorming over IS/IT doorgaans in een laat stadium plaats: op het moment dat de budgettaire inpasbaarheid en de prioriteitsstelling bepalend zijn.

Aan de kostenkant ligt het accent nog te vaak bij de initiële uitgaven (investeringen), zonder dat een duidelijk beeld bestaat van de toekomstige exploitatiekosten. Ook achteraf kreeg het management tot

duisver geen inzicht in de exploitatiekosten, doordat verrekening achterwege bleef. Onderzoek binnen en buiten defensie toont aan dat de exploitatiekosten van informatiesystemen uiteindelijk de helft tot driekwart van alle IS/IT-kosten kunnen omvatten. De interne verrekening van exploitatiekosten door de automatiseringscentra resulteert in elk geval in een vollediger *kosteninzicht* en had om die reden eigenlijk al veel eerder moeten plaatsvinden. Maar het meest wezenlijke van de besluitvorming over IS/IT is niet de beoordeling van de kosten, maar de uiteindelijke opbrengsten. Om zo goed mogelijk gebruik te maken van de toch al beperkte budgettaire ruimte, is het dus nodig om het vraagstuk van IS/IT als kostenpost te verschuiven naar IS/IT als verantwoorde investering. De besluitvorming over IS/IT wijkt daarbij in niets af van de normale afwegingen, en vindt plaats zoals bij andere civieltechnische investeringen.

Het instrument: informatie-economie

Verondersteld mag worden dat managers die beschikken over eenvoudige instrumenten voor het beoordelen van IS/IT-projecten, in staat zijn betere beslissingen te nemen. Verondersteld wordt ook dat bij beslissingen altijd sprake is van een keuze uit alternatieven binnen een project of van een keuze uit meerdere projecten binnen een organisatie. Niet alleen bij defensie maar ook elders binnen de rijksoverheid neemt de belangstelling toe voor methoden om de allocatie van middelen voor IS/IT beter te onderbouwen. [3] Een recente ontwikkeling in de bedrijfseconomie is de theorie omtrent *informatie-economie*, een managementbenadering van de automatiseringsportefeuille. [4] Informatie-economie beschouwt zowel kosten als baten van IS/IT, waarbij de waarde ervan is vast te stellen door een

Afb. 1 Model van de informatie-economie

combinatie van bedrijfseconomische analyses en evaluatiemethoden. De kernbegrippen uit de informatie-economie zijn in afb. 1 weergegeven.

De kern van het investeringsvraagstuk is de afweging tussen het financiële argument (het rendement) en het niet-financiële argument (de bijdrage). Om het *rendement* van een investering te bepalen, dienen de kosten en de (financiële) baten tegen elkaar te worden afgewogen. Financiële baten zijn verbeteringen in termen van geld, zoals lagere voorraadkosten of lagere personeelskosten. De beoordeling omvat tevens niet-financiële baten, zoals bv. het voldoen aan operationele eisen of het verbeteren van kwaliteit of veiligheid of vermindering van risico's.

Ook kan sprake zijn van investeringen met een meer strategisch karakter, bv. infrastructuur. In deze situaties is er niet direct sprake van rendement, maar veel meer van een *bijdrage* van IS/IT aan de bedrijfsvoering. Met de basisbegrippen uit afb. 1 is het mogelijk het besluitvormingsproces verder te structureren.

Kosten en (financiële) baten

Uitgegaan wordt van een *integraal kostenbegrip*, dat valt onder te verdelen in initiële kosten (ontwikkeling en invoering), operationele kosten (exploitatie en onderhoud) en liquidatiekosten. Naast de hoogte van de kosten, is het ook van belang te bepalen op welk moment in de zgn. lifecycle de kosten optreden en de mate waarin de kosten na de besluitvorming nog beïnvloedbaar zijn (variabiliteit). De verwachte baten van IS/IT moeten zo concreet mogelijk worden geformuleerd. De financiële baten zijn de, zo concreet mogelijk en in termen van geld te formuleren verbeteringen, die de organisatie met de gebrachte offers (kosten) realiseert. Door een systematische vergelijking van de kosten en baten ontstaat inzicht in het verwachte rendement (tab. 1).

Een beperking van de kosten-batenanalyse is dat de niet in geld uit te drukken effecten niet kunnen worden verwerkt. Daarnaast kunnen criteria als de *terugverdientijd* en de *risico's* van het project minder goed zichtbaar worden gemaakt. Vandaar dat in de praktijk ook andere evaluatiemethoden worden gebruikt, waarvoor waardering van de effecten in geld geen absolute noodzaak is.

Overige baten

Voor het opsporen van de niet-financiële baten van IS/IT zijn de volgende aanknopingspunten bruikbaar:

- ga na wie met de effecten van IS/IT te maken krijgt;
- deel de effecten in naar technische, organisatorische, sociale, economische, juridische en politieke aspecten;
- relateer de effecten aan prestaties of doelstellingen van de organisatie, waarbij bv. de factoren tijd en veiligheid als criteria kunnen gelden.

De verwachte effecten zijn hierbij te onderscheiden in:

- *beoogde baten* zijn de primaire doelen van het IS/IT-project, bv. verlaging van de voorraadkosten door het invoeren van een nieuw voorraadsysteem;
- *bijkomende baten*, welke optreden als neven-effect van het IS/IT-project, bv. door verkleining van de voorraden kan met minder opslagruimte worden volstaan, zodat de huisvestingskosten verminderen. Bijkomende baten kunnen ook ontstaan door een betere afstemming of koppeling van de bedrijfsprocessen, een grotere reactie- en verwerkingssnelheid en een kwaliteitsverbetering.

Bij de besluitvorming zullen de beoogde baten in de regel doorslaggevend zijn. Maar ook de bijkomende baten kunnen aan de besluitvorming bijdragen, zeker indien zij kwantificeerbaar zijn. Analooq aan de kosten-batenanalyse kan de beoordeling van de (niet-financiële) bijdrage van IS/IT-projecten plaatsvinden. Als relevante criteria komen bv. in aanmerking:

- de toegevoegde waarde in relatie tot de organisatiedoelstellingen;
- de urgentie;

Tab. 1 Voorbeeld kosten-batenoverzicht IS/IT-investering

Kosten-baten project x	
- ontwikkelkosten	- personeelsbesparing
- onderhoudskosten	- materiële besparing
- gebruikskosten	- wegvallen oude systemen
-	- produktiviteitsverbetering
Saldo	Saldo
Totaal	Totaal

- de afhankelijkheid van reeds bestaande systemen;
- risico's t.a.v. techniek en infrastructuur;
- afhankelijkheid van externe deskundigheid.

In *effectenoverzichten* kunnen zowel in geld uit te drukken, als de slechts kwantitatief of kwalitatief aan te duiden effecten op gelijkwaardige wijze worden gepresenteerd (tab. 2).

Door het aanbrengen van een rangschikking van de in het overzicht weergegeven effecten is het mogelijk een zgn. *score-kaartaanpak* te volgen. De rangschikking zelf is gebaseerd op het oordeel van de beslisser (of groep van beslissers). Voordelen van het effectenoverzicht resp. de score-kaartaanpak:

- de overzichten zijn toepasbaar voor alle situaties waarbij sprake is van keuze uit alternatieven;
- de tabelvorm is eenvoudig van opzet en snel inzichtelijk;
- de beslisser behoudt zelf invloed op het bepalen van de relatieve betekenis van effecten.

Nadeel van de scorekaart is het risico van het weglaten van besluitvormingscriteria of het dubbel tellen van effecten. Het rekenwerk wordt er evenmin eenvoudiger door en blijft specialistenwerk. Wel ondersteunen scorekaarten de manager in zijn eigen taak: het nemen van verantwoorde beslissingen.

Conclusies

De verzelfstandiging van de automatiseringscentra bij defensie heeft ingrijpende consequenties voor de interne organisatie en haar werkwijze. Het stimuleert de automatiseringscentra om ook in de toe-

Tab. 2 Voorbeeld effectenoverzicht/scorekaart

effecten (criteria)	Alternatieven		
	alt. 1	alt. 2	alt. 3
investeringskosten (f 1000,-)	5000	8000	6000
onderhoudskosten/jr (f 1000,-)	300	250	200
toegevoegde waarde (functionaliteit)	hoog	hoog	bepert
risico's techniek/ infrastructuur	+++	++	+

(rangorde per effect aanduiden)

komst tegen concurrerende voorwaarden automatiseringsdiensten aan de interne afnemers aan te bieden. De verrekening van de automatiseringskosten zal leiden tot een beter inzicht in m.n. de exploitatiekosten. Het kostenbewustzijn zal al snel worden vergroot, maar de beoogde resultaten, doelmatigheidsverbetering en kostenbeheersing, zullen eerst op langere termijn en in het bredere verband van de totale bedrijfsvoering haalbaar blijken. Van belang is dat managers de mogelijkheden van IS/IT kunnen beoordelen op rendement en bijdrage, waarbij zowel de financiële als de niet-financiële baten worden meegewogen. Uit de theorie van de informatie-economie zijn voor de IS/IT-besluitvorming door managers bruikbare criteria en technieken d.m.v. scorekaarten te ontwikkelen.

Automatisering een kostenpost? Jazeker, maar het gaat veel meer om de waarde van de met IS/IT te realiseren toepassingen. Pas dan zijn uitspraken over eventuele „te hoge” kosten zinvol.

Literatuur

1. *Verder bouwen aan beheer*. Rapport van de heroverwegingsgroep beheersregels, Den Haag (1991).
2. *Beleid Bedrijfsvoering Defensie*. Ministerie van Defensie, Den Haag (1993).
3. *Beslissen over informatievoorziening*. Advies van de
4. Adviescommissie Informatisering (ACI) over het betrekken van kosten en baten bij het beslissen over automatiseringsprojecten, Den Haag (1994).
4. R. van Oirsouw - *Informatie-economie: investeringsstrategie voor de informatievoorziening*. Academic Service, Schoonhoven (1993).

drs. C.J.C.G. Widdershoven

Het oostelijk Middellandse-Zeegebied in vizier NAVO?*

Sinds 1989 hebben internationale politieke ontwikkelingen grote verschuivingen gebracht in de diverse regionale en continentale bondgenootschappen. Het verdwijnen van het Warschau-Pact, het verbrekken van de Sovjet-Unie en het ontstaan van de GOS dwingen de NAVO en haar Westeuropese „tegenhanger”, de WEU, tot het ontwikkelen van nieuwe veiligheidsconcepten.

Het uiteenvallen van het Oostblok heeft een verschuiving in de NAVO-strategie aangebracht; de NAVO-activiteiten zijn voor een belangrijk deel verlegd van Centraal-Europa naar de Zuidflank. Het hoofdkwartier van de zuidelijke regio, Allied Forces Southern Europe (Afsouth), in Bagnoli bij Napels, heeft dan ook een herwaardig doorgemaakt. Dit is mede duidelijk geworden uit de veelvuldige inzet van de Standing Naval Forces Mediterranean (Stanavformed/SNFM) in dit gebied.¹

De NAVO, van oorsprong Atlantisch georiënteerd en gericht tegen een gevaar uit het Oosten, moet zich nu gaan heroriënteren op nieuwe uitdagingen en de daarmee samenhangende strategie. De oude veiligheidsstrategie was een „threat-oriented strategy”, maar na de bijeenkomst in Rome 1991 is men overgeschakeld op een „stability oriented strategy”.² Deze strategie is vooral beïnvloed door de internationale opinie, die riep om een NAVO, die meer gericht is op „Peace keeping”. De ontwikkelingen van de laatste jaren doen echter twijfelen aan de

juistheid van dergelijke op stabiliteit georiënteerde nieuwe strategieën. De ontwikkelingen op de Balkan, de Kaukasus en het Midden-Oosten doen afbreuk aan het idee dat het vredesdividend kan worden geoogst. De internationale en interne conflicten die zijn ontstaan na het uiteenvallen van het bi-polaire veiligheidsstelsel hebben namelijk een instabieler wereld veroorzaakt.

De regionale conflicten en de militaire ontwikkelingen, die ten grondslag liggen aan de heroriëntering van de NAVO-strategie worden in dit artikel onder de aandacht gebracht. De meeste aandacht zal daarbij worden geschonken aan het oostelijke deel van de Zuidflank, met name het Midden-Oosten en de Kaukasus regio.

Het Midden-Oosten

Politiek gezien kunnen de landen in deze regio worden verdeeld in twee groepen: stabiel en instabiel. De eerste groep bestaat voor het merendeel uit Westers georiënteerde landen zoals Israël, Egypte en enkele Golfstaten.³ De tweede groep bevat de meer autoritair bestuurde staten zoals Syrië, Irak, Iran en Libië. Inherent aan de laatste groep is er duidelijk sprake van interne en internationale conflicten met een al dan niet regionaal potentieel.

Het Westen is met name in deze regio geïnteresseerd uit overwegingen van politiek-economische of religieuze aard. Het politiek-economische punt bevat de meeste conflictstof en is de laatste vijftig jaren veelal de aanleiding geweest voor militair ingrijpen in deze regio.

³ Turkije wordt door de schrijver in dit artikel niet tot het Midden-Oosten gerekend, gezien de aard van zijn artikel en betoog.

Wapenverkoop en proliferatie

Het jaar 1989 had ook gevolgen voor de verhouding tussen het Westen en het Midden-Oosten. De bi-polaire machtsverhouding in de internationale politiek had eveneens haar invloed in de regionale machtsverhoudingen in het Midden-Oosten. Er was sprake van een Westers blok en een op de Sovjet-Unie georiënteerd blok. Na het uiteenvallen van dit blok ontstond er een duidelijk machtsvacuüm. De oude getrouwen Syrië en Irak, hadden hierdoor geen mogelijkheden meer voor strategische bondgenootschappen. Met name de steun van de Sovjet-Unie was van levensbelang; dit land was veelal de grootste wapenleverancier en afnemer van basis-goederen.

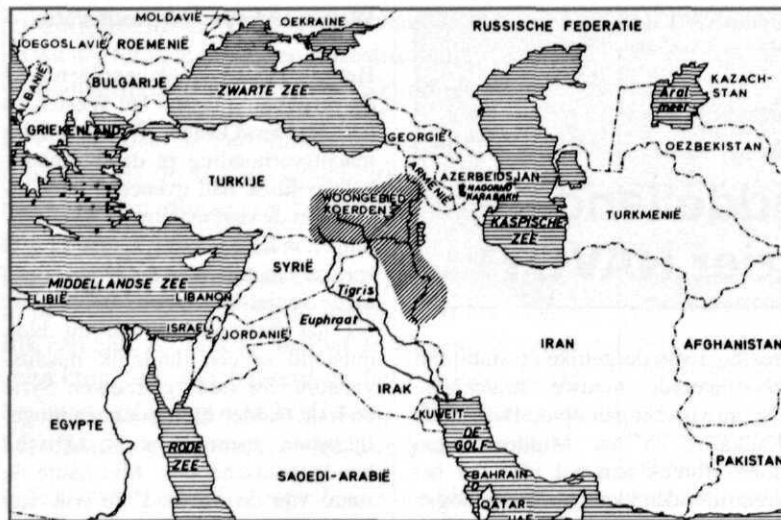
Toch vond er na 1989 geen oriëntering op het Westen plaats. Irak gaf hiervan duidelijk blijk door haar militaire inval in Koeweit en het provoceren van de internationale orde d.m.v. de weigering te voldoen aan de diverse resoluties van de Veiligheidsraad.

Het oplossen van de Golf-crisis in 1991, via de militaire operatie Desert Shield/Desert Storm onder leiding van de USA, bracht een internationale euforie teweeg die resulteerde in de bekendmaking van de zogenaamde „Nieuwe Wereldorde”. President Bush wilde hiermee een geheel nieuwe, op de nieuwe machtsverhoudingen gestoelde, internationale orde oprichten waarin de VN een hoofdrol zou spelen. Termen als *peace-keeping* en *peace-dividend* deden de ronde. Ook werd, onder grote internationale druk en gebruikmakend van het vredesmomentum, besloten tot een internationale Midden-Oosten conferentie, onder leiding van de Verenigde Staten (VS) en het GOS. Ten tweede werd er besloten tot een politiek van vermindering van de wapenverkoop aan crisisregio's, met name het Midden-Oosten. Dit laatste werd echter direct met voeten getreden door dezelfde partijen die het voorstel hadden ingediend, n.l. de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad.

Het al eerder genoemde machtsvacuüm had een ongekende wapen-

¹ De inzet van SNFM bestaat vooral uit patrouilleren in de Ionische en Adriatische Zee (met name door Veiligheidsraad resoluties 713 en 757).

² Zie: *The Alliance's Strategic Concept*, NATO Office of Information and Press, (Brussels, November 1991).

Het oostelijk Middellandse zeegebied en de Kaukasus

wedloop tot gevolg. De Golfstaten bleken, geschokt door hun ervaring met Irak, bereid gigantische bedragen neer te leggen voor een verbetering van het defensiepotentieel. De nadruk kwam hierbij niet langer te liggen op het kwantitatieve aspect maar op de technologische kwaliteit. Deze aankopen waren voor de strategische verhoudingen in de Golfregio van groot belang. Het militaire potentieel in deze regio is met sprongen vooruitgegaan. Het gevaar voor escalatie is hierdoor sterk gestegen, met name voor de kleinere staten als de Verenigde Arabische Emiraten (VAE).

De Golfoorlog had menig een de ogen geopend. De grote aankopen van Irak en haar buitengewoon listig aangelegde militair potentieel (al dan niet NBC) is mogelijk geweest door de medewerking van Westerse regeringen (BRD, Groot-Britannië en Frankrijk). Toch bleken bovengenoemde regeringen niet overtuigd van de noodzaak om wapenverkoop aan conflictregio's te vermijden. De aanvoer van militaire uitrusting naar Israël, Egypte, Turkije en Saoedi-Arabië lag hoger dan voor de Golf-crisis van 1990.

Met gevolg dat de militair-strategische verhoudingen onder druk kwamen te staan. Het grote militair-technologische overwicht van het Israëlische leger (IDF) werd vermindert door de massale aankopen van Saoedi-Arabië en de Golfstaten. De levering door de VS van de 98

F-15's, is hiervan een goed voorbeeld.⁴ Tevens heeft Saoedi-Arabië 48 Tornado's van Groot-Britannië gekocht en de VAE 436 Leclerc tanks van Frankrijk.⁵

De vermindering van Israëls leidende positie ten opzichte van haar mogelijke tegenstanders betekent een verhoging van het confrontatiegevaar. Een andere potentiële dreiging voor de Israëliërs ligt in de raketproliferatie. De Golfoorlog had al duidelijk gemaakt dat de Arabische staten (en Iran) in staat waren om de Joodse staat te bereiken met SCUD-B's, die al dan niet onder eigen beheer verbeterd zijn.

Na de vernietiging van het (bekende) Iraakse potentieel is de regionale situatie er niet op vooruit gegaan. De proliferatie is, gesteund door de ervaringen in de Golfoorlog, in extreme mate doorgevoerd; Iran en Syrië zijn hier de grootste exponenten van.

1. Iran

Na de beëindiging van haar oorlog met Irak (1980-1988) en haar afzijdige rol tijdens de Golfoorlog, is Iran doorggegaan met haar eigen bewapeningswedloop. Deze wedloop wordt gestimuleerd door Iran's vrees voor

⁴ M. Abu Fadil, A. Georg *An unquenched appetite for arms*, in: *The Middle East*, October 1992, blz. 19-23.

⁵ J. Wylie, *Iran-Quest for security and influence*, in: *Jane's Intelligence Review*, July 1993, pag. 311-312.

de bewapening van de Golfstaten en haar hang naar de hegemonie in de regio.

Gedwongen door de Westerse boycot van Iran, geïnitieerd door de VS, zijn haar wapenaankopen vooral afkomstig uit de voormalige Oostblokstaten. In 1993 gaf Iran hiervan een aantal voorbeelden door de aankoop van vliegtuigen van het type Mig-29, Mig-31 en Sukhoi-27. Ook is er sprake van de aankoop van een groot aantal T-72 tanks en drie door diesel aangedreven onderzeeërs, die gebruikt kunnen worden voor een blokkade van de Straat van Hormuz. De Oekraïne heeft acht „sea-skimming” cruise missiles geleverd. De berichten over de aankoop van vier „Kilo-class” onderzeeërs en 1800 mijnen zijn nog niet bevestigd.

Een van de gevaarlijkste aspecten van Iran's bewapeningspolitiek is de grootscheepse aankoop van raketten en de aanverwante technologie.⁶ Noord-Korea is, samen met China, de hoofdleverancier van deze technologie aan Iran en Syrië. Noord-Korea heeft tot nog toe ten minste 50 SCUD-B's en 100 SCUD-C's geleverd. Jane's Intelligence Review bericht dat het hierbij om een bedrag gaat van ± \$1 miljard per jaar.

Tevens zijn er berichten dat Noord-Korea nog aan een levering van SCUD-D/Nudong-1 zal voldoen. Het gaat hierbij om een raket met een bereik van 1000 kilometer en een „dual capacity-NC”. Deze aankopen betekenen, gecombineerd met de aankoop van 12 TU-22M „Backfire” strategische bommenwerpers en de mogelijke nucleaire capaciteit van Iran, een serieuze strategische bedreiging van de regio.⁷

⁶ *A bomb for the ayatollahs?*, in: *The Middle East*, October 1992, pag. 23.

⁷ In de herfst van 1992 heeft de US Congress Republican Research Committee Task Force on Terrorism and Unconventional Warfare een bericht gepubliceerd over de aankoop van 4 nucleaire wapens door Iran van de vroegere Sovjet Moslim republieken. Het zou zich hierbij handelen om 40 kT koppen, gemodificeerd voor SCUD-C. Bronnen spreken over de mogelijkheid dat Iran in het bezit is van 100 raketten met een bereik van 600 kilometer. Ook zou het gaan om een 50 kT bom, bestemd voor een Mig-27. Zie: *Jane's Intelligence Review*, July 1993, pag. 311.

2. Syrië

Het strategische belang van Syrië hangt samen met twee aspecten. De eerste is extern georiënteerd, nl. de militaire en politieke verhouding tussen Syrië en Israël. Na de periode 1967-1973 was er sprake van een geforceerd streven door het Syrische bewind om te komen tot een militaire pariteit met Israël. Hierbij moeten vooral denken aan een bewapeningswedloop met twee componenten, te weten de conventionele en de chemisch-biologische component.

Gesteund door de Sovjet-Unie kon Syrië in de tachtiger jaren haar offensieve conventionele capaciteit vergroten en een chemisch-biologische capaciteit opbouwen.

Assad's visie dat Israël een expansionistische en agressieve staat is, die streeft naar uitbreiding van het grondgebied en gericht is op de militaire regionale hegemonie, werd met name gevoed door de Israëliëse ontwikkeling van een nucleaire capaciteit (SAMSON OPTION). Deze capaciteit van Israël en een strategische luchtmacht betekenden een grote dreiging. De ontwikkeling van de Syrische strategische strijdkrachten (raketten, vliegtuigen en chemische wapens) is dan ook beïnvloed door bovenstaande ontwikkelingen.

De Syrische strategische strijdkrachten zijn bedoeld om als defensief antwoord te dienen maar kunnen zeer zeker offensief worden ingezet. Iedere geslaagde poging van Syrië om de Golan-hoogte te heroveren zal afhangen van de mogelijkheid om het IDF voldoende te decimeren tijdens de eerste fase naar een Syrisch offensief. De noodzaak te beschikken over raketten en gevechtsvliegtuigen (Su-24, Mig-23BNs en Su 20/22) is gebaseerd op de strategische Israëliëse doelen, te weten vliegvelden, tankbrigades en C31.⁸ Deze Syrische optie wordt door de laatste vredesbesprekingen misschien tenietgedaan. Toch kan men de mogelijkheid van een Syrisch-Israëliëse confrontatie niet wegcijferen. Het

⁸ C31: command, control, communications and intelligence.

potentiële gevaar van een militaire confrontatie tussen Israël en Syrië in Zuid-Libanon, blijft daarnaast ook relevant.

De tweede factor in de „Syrische kwestie” kwam op na de beëindiging van de Golfoorlog. De oorlog tegen Irak maakte Syrië duidelijk dat nieuwe militaire confrontaties zouden worden gewonnen door inzet van hoogwaardige rakettechnologie. Het belang van ballistische raketten (BM) werd duidelijk door de Iraakse aanvallen op Israël. De Syrische bewapening is na 1990 meer gericht op de uitbouw van haar onconventionele bewapening en lange-afstandswapens (BM's, kruisraketten en gevechtsvliegtuigen). Voor 1990 was er in Syrië enige tijd sprake van een „nucleaire politiek”. In 1988 startte de Syrian Atomic Energy Commission een \$3.6 miljard kostend project voor de constructie van 6 nucleaire reactoren met een capaciteit van 6000 MW.⁹ Na het ineenstorten van de Sovjet-Unie, is het project echter grotendeels stopgezet. Daarnaast heeft president Assad al in 1987 gezegd dat „even if Israël possesses nuclear weapons it would be constrained from using them since Israël itself (would) be affected by fallout and would not be safe from the dangers”.¹⁰ Deze uitspraak en ontwikkelingen sedertdien komen positief over, maar toch zijn er de laatste tijd steeds vaker geruchten dat Syrië samen met Iran bezig is een nucleair programma op te zetten.

De grootste gevaren van het Syrische arsenaal liggen vooral bij chemische „agents” voor chemische wapens. De slechte militaire resultaten van de Syrische luchtmacht na de Israëliëse inval in Libanon in 1982 maakten duidelijk dat de beoogde conventionele pariteit ver verwij-

⁹ In december 1991 heeft Syrië een 30 Kw neutron-reactor en 980.4 gram hoog verrijkt uranium van China gekocht. Ook heeft het een poging gedaan om yellow-cake te kopen van Namibië. In: Timmerman, K.R., *Weapons of Mass Destruction; The case of Iran, Syria and Libya*, (Los Angeles, 1992) pag. 74-76.

¹⁰ Eisenstadt, M., *Syria's strategic weapons*, in: *Jane's Intelligence Review*, April 1993, pag. 169 of: Damascus Radio, 28 januari 1987.

derd was. Dit werd als reden aangegrepen om de productie van raketkoppelen met chemische lading, zoals zenuwgassen, SARIN, voor haar SCUD-B/C ter hand te nemen. Ook werd het arsenaal vliegtuigbommen uitgebreid met VX en SARIN. Volgens Jane's Intelligence Review en Defense Weekly zijn deze wapens gericht tegen strategische, operationele en tactische doelen.

De bereidheid van Syrië om haar chemische bewapening te combineren met de nieuwste rakettechnologie is volgens Jane's, The Middle East en The Jerusalem Post, een groot gevaar voor de regio en het Mediterrane gebied. Met name de aankoop van SCUD-C en Transport Erector Launchers (TELs) kan dit gevaar nog verder vergroten. Syrië is ook bezig met de bouw van ondergrondse fabrieken, bij Hama en Aleppo, voor de productie van de Noord-Koreaanse Scud-C en de Chinese M-9 raket.¹¹ De beschikking over deze wapens zal van grote invloed zijn op de vredesbesprekingen en de interregionale stabiliteit van de komende jaren. Dat Syrië gebruik maakt van haar strategische afschrikking bleek de laatste jaren in de militaire confrontaties met Israël en in de Golfoorlog. Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan de Syrische raket-crisis van 1981 (SAM-6), de Israëliëse invasie in Libanon (SCUD-Bs rond Damascus) en minister Tlas' uitspraak dat „if they attacked the capital, they would see what happens to Tel-Aviv since Syrian missiles can strike anywhere in Israël”.¹²

De samenwerking van Syrië en Iran vormt voor de regio een potentieel gevaarlijke alliantie. Beide landen zijn uit op regionale hegemonie, gecombineerd met extra-regionale consequenties. Hun afwijzende houding

¹¹ Specificaties systemen:

-M-9 heeft een actie-radius van 600 kilometer. Grootste deel van Israël valt nu onder het bereik van dit wapensysteem.

-SCUD-B/C heeft actieradius van 300 kilometer, CEP van 500-1000 meter

-SS-21 en FROG-7, actieradius beide 70 kilometer, CEP respectievelijk 100 en 500 meter (Spec. Jane's)

¹² New York Times, 20 november 1983/ Jane's Intelligence Review.

t.a.v. het vredesproces (schrijver; september 1993) en hun angst voor de ontwikkelingen in de Golfregio en de Kaukasus hebben diepgaande consequenties voor de Europese veiligheid. Deze consequenties zullen aan het einde van dit artikel nader worden behandeld.

De Kaukasus regio en Turkije

De laatste jaren staat deze regio in het brandpunt van de belangstelling. Elke dag staan berichten over landen als Armenië, Azerbeidsjan, Georgië en Kazachstan in de westerse media. De regionale conflicten, jarenlang door het Sovjetbewind onder controle gehouden, komen nu duidelijk naar voren en hebben hun directe gevolgen voor de veiligheidssituatie van Europa. De directe betrokkenheid hierbij van de NAVO, en mogelijk de WEU, wordt veroorzaakt door het feit dat Turkije, een regionale machtsfactor, direct grenst aan het merendeel van bovengenoemde staten. Interne en externe conflict-situaties hebben dan ook grote gevolgen voor de interne stabiliteit van de regio en de externe verhouding met Turkije. De situatie in deze regio zal dan ook worden besproken aan de hand van de positie van Turkije.

Turkije

Na de ineenstorting van de Sovjet-Unie en de interne destabilisatie van het GOS bevindt Turkije zich in een geheel nieuwe regionale strategische situatie. Omdat de nieuwe staten in de Kaukasus-regio taalkundig en etnisch verwant zijn, heeft dit grote gevolgen voor Turkije. Haar positie is dan ook verschoven van NAVO-land dat zich richtte tegen een mogelijke Sovjetdreiging naar een regionale macht in opkomst. Vele Turksprekende naties hebben Turkije als voorbeeld genomen voor hun eigen ontwikkelingsstrategie en zoeken zo aansluiting bij het Westen. Economisch gezien zijn er veel positieve aspecten verbonden aan de nieuwe verhouding tussen Turkije en de Kaukasus; militair-politiek bestaan er echter grote gevaren, hetgeen in het volgende is verduidelijkt. De Kaukasus-regio bestaat uit een

groot aantal etnisch heterogene staten. Turkije heeft met de meeste staten economische samenwerkingsverdragen gesloten. Het sluiten van politiek-militaire samenwerkingsverbanden, zoals in de periode voor 1993 veelal de bedoeling is geweest, is echter moeilijker. De meeste staten hebben te maken met interne en externe militaire conflicten. Armenië en Azerbeidsjan bevinden zich in een militair conflict over Nagorno-Karabach. De militaire confrontaties hadden in 1988/89 tot gevolg, dat duizenden Sovjetroepen in Nagorno-Karabach werden gestationeerd. Na het ineenstorten van de Sovjet-Unie is het conflict uitgelopen in een openlijke oorlog. De Armeniërs zijn de laatste tijd duidelijk aan de winnende hand. Dit brengt Turkije in een moeilijke positie, want de meeste sympathie gaat uit naar de Azerbeidsjani's. Dit heeft al verscheidene malen geresulteerd in militaire hulp aan het Azerbeidsjaanse leger. De reden voor de Turkse steun is tweedelig; de Azerbeidsjanen zijn moslim en Turkije is bang voor een openlijk streven naar een heroprichting van de Armeense staat, met delen van het grondgebied in Turkije.¹³ Tevens bestaat de kans op een Iraanse inmenging in het conflict. Iran zoekt al sinds begin jaren tachtig naar een vergroting van haar invloed in de moslimstaten van de vroegere Sovjet-Unie. Dit kan tot een confrontatie met Turkije leiden. Iran wil daarmee een regionale hegemonie van Turkije in Kaukasus (en Centraal-Azië) tegengaan. Haar actievere militaire opstelling in bijvoorbeeld Azerbeidsjan brengt de mogelijkheid van een militaire confrontatie tussen Iran en Turkije dichterbij.¹⁴ Ook heeft de situatie in Iraaks Koerdistan voor zowel Turkije als Iran ingrijpende gevolgen. De verzwakking van de positie van de Iraakse leider Saddam Husein heeft ook grote politieke gevolgen voor Turkije gehad. De oprichting van een defacto Koerdische staat in Noord-Irak heeft de Turken, onder

¹³ In de jaren twintig van deze eeuw zijn 1.75 miljoen Armeniërs verdreven door de Turken, met veel doden tot gevolg.

¹⁴ Iran heeft de Hamza divisie van de Pasdaran naar de grens met Turkije gebracht.

druk van de Westerse opinie, ertoe gebracht om hun eigen Koerdische minderheid meer rechten te verschaffen. Militair gezien zijn de gevolgen echter nog veel groter. De sterkte van de Iraakse troepen is verminderd en dientengevolge is verhoudingsgewijs de kracht van het Turkse leger gestegen. De Turkse steun tijdens de Golfoorlog heeft ook tot gevolg gehad dat haar modernisering kon worden doorgevoerd. Deze tendensen zijn tegengesteld aan de Syrische belangen. Syrië oefent een directe invloed uit op de Turkse politieke constellatie door het al dan niet geven van steun aan de Kurdisch Arbeiders Partij (PKK), die in een „all-out war” is gewikkeld met Turkije. De PKK kan meer dan 10.000 strijders op de been brengen. De Syrische steun aan de PKK betekent een potentiële invloed op de 12 miljoen Koerden in Turkije. Het betekent voor Turkije een groot gevaar; dit werd duidelijk door de druk van Turkije op Syrië om de Koerdische kampen in de Beka'a vallei te sluiten.¹⁵

Bovendien moet worden bedacht dat Turkije, Syrië en Irak reeds eeuwen strijd voeren over water. Velen zien dat als de oorzaak van het volgende Midden-Oosten conflict. De drie staten hebben te maken met een grote bevolkingstoename en daaraan is verbonden de groeiende vraag naar voedsel. Turkije beheerst de bronnen van de Eufraat, terwijl de rivier voor 85 % de leverancier is van het Syrische water. Dit kan in gevaar komen door de Atatürk-dam die Turkije heeft gebouwd in Zuid-Turkije. Hierdoor kan Turkije 98 % van de watertoevoer naar de Eufraat afsnijden en hiermede grote druk uit te oefenen op Syrië, met alle gevolgen van dien. De aanwezigheid van strategische wapens (conventioneel en onconventioneel) maakt een gewapend conflict gevaarlijk.

De mogelijke gevolgen voor de NAVO

De bovengeschetste ontwikkelingen en de militaire situatie van de regio

¹⁵ President Assad zegt dat de steun aan het PKK-hoofdkwartier in de Beka'a in april 1992 is weggenomen. Toch is er nog steeds sprake van PKK-activiteit in deze regio.

betekenen een noodzakelijke revisie van de NAVO-strategie. In de periode van de Koude Oorlog was de NAVO-strategie gericht op de bescherming van het Middellandse Zee-gebied tegen de Zwarte Zeevloot van de Sovjet-Unie en de doorbraak van Sovjet-divisies op de Balkan en in Turkije. Dit gevaar werd voor een groot deel tegengegaan door het NAVO-lidmaatschap van Turkije. Met haar strategische positie in de Dardanellen en de Bosporus; voorts door de steun aan Israël als stabilisator in het Midden-Oosten en door de aanwezigheid van een sterke NAVO-vloot in de Middellandse Zee. Bovendien situeerde de NAVO de grootste dreiging in de Noord-Duitse hoogvlakte en was daardoor duidelijk Centraal-Europees georiënteerd. De hele NAVO-commando-structuur was hierop gericht. Na het ineenstorten van het Sovjet-gevaar is de NAVO op zoek gegaan naar een nieuw doel en nog steeds bevindt de NAVO zich in een oriënteringsfase. In 1991 is in Rome¹⁶ de eerste stap gezet naar een nieuwe strategie, met name door erkenning van de verschuiving van de „concentrated threat strategy” naar een „widespread risk strategy”.¹⁷

De Sovjetdreiging heeft plaatsgemaakt voor de dreiging die uitgaat van de instabiele situatie in de Balkan en het Oostelijke Mediterraan gebied. Volgens generaal Corcione is er sprake van een band van crises die loopt vanaf de Baltische staten naar de islamitische wereld via Turkije naar de Zuidelijke Middellandse Zeestaten. Met name het middeengebied, Turkije, Kaukasus en het Midden-Oosten, is hierbij van groot strategisch belang. Nucleaire proliferatie, verspreiding van rakettechnologie en NBC-wapens brengen dit gebied opnieuw op de voorgrond.

Een ander aspect dat aandacht verdient, is de belangrijke rol van de

¹⁶ Zie: *The Alliance Strategic Concept*, NATO office of Information and Press, (Brussels, November 1991)

¹⁷ Corcione, D., Gen., *New risks and roles in NATO's southern region*, in: *NATO's Sixteen Nations*, no. 1/93, special Issue, pag. 38.

Perzische Golf in de energievoorziening van het Westen. De afhankelijkheid van de Arabische olie-toevoer zal volgens de nieuwste rapporten van de International Energy Agency (IEA) weer toenemen.¹⁸ Dit betekent voor het Westen een nog groter veiligheidsbelang.

De nieuwe NAVO-strategie moet hierop worden gericht. De grootste aandacht zal moeten liggen op de indamming van de bestaande regionale conflicten (extern en intern) en de uitbreiding van de NAVO-mogelijkheden. De Golfoorlog heeft uitgewezen dat de NAVO, na de ineenstorting van het Warschau-Pact, de enige internationale organisatie is die de organisatorische, logistieke en materiële potentie heeft om de uitdagingen van de nieuwe internationale situatie het hoofd te bieden. Hierbij behoeft men dan nog niet eens te denken aan „Peace-keeping”, „Peace-making” of „Peace-enforcing”, zoals Boutros-Ghali in zijn bekende „Agenda for Peace” voor ogen heeft.

De NAVO moet gebruik makend van haar mogelijkheden, een nieuwe strategie ontwikkelen met oog voor de ontwikkelingen in het Midden-Oosten en haar potentiële gevaren. Deze gevaren worden veroorzaakt door proliferatie, die een etnisch of religieus georiënteerde, expansionistische politiek van de desbetreffende staten mogelijk maakt. De nadruk moet hierbij komen te liggen op twee factoren; ten eerste een grotere aandacht voor de Zuid-flank van de NAVO en ten tweede de toepassing van de „OUT-of-AREA”-optie. De NAVO heeft via de WEU hiervan al gebruik gemaakt tijdens de Golfoorlog. Deze organisatie moet zich realiseren dat een defensieve opstelling, die betrekking heeft op het eigen verdragsgebied, regionale leiders de ruimte geeft om eventueel conflicten uit te vechten met verstrekkende internationale gevolgen.

Het Midden-Oosten, de Golfregio en de Kaukasus zijn te gevaarlijk om

¹⁸ In het jaar 2005 zullen de OESO staten 42,2 mbd consumeren, 7,8 mbd meer dan in 1985. Het Midden-Oosten zal in dezelfde tijd 36,5 mbd produceren, 25,4 mbd. meer dan in 1985.

deze optie open te laten.¹⁹ Bij de vaststelling van een eventueel vredesdividend zal men rekening moeten houden met de veranderende veiligheidssituatie en de nieuwe opdrachten waar de NAVO (of WEU) voor wordt gesteld. Daarbij zal men tevens gebruik moeten maken van de ervaringen uit de Golfoorlog. Deze oorlog heeft namelijk duidelijk gemaakt dat een dergelijke operatie grote investeringen vraagt. Grote tekortkomingen in de structuur van de strijdmacht en samenstelling van de uitrusting van de deelnemende landen, vooral Groot-Britannië en Frankrijk, werden daarbij zichtbaar en zullen moeten worden verholpen.²⁰

Het vredesdividend kan pas worden geïnd nadat er sprake is van stabilisatie en pacificatie van de internationale orde. Hier ligt een geheel nieuw gebied dat ontgonnen moet worden door de NAVO. Indien het Westen hier geen antwoord op heeft, kan deze „out-of-area”-problematiek snel omslaan in een „in-area”-probleem.

¹⁹ Zie: *Prospects for the security in the Mediterranean*, Adelphi Papers 229-231, Bentinck, M., *NATO's out of area problem*, Adelphi Paper 211 en Connaughton, R., *Military intervention in the 1990s*, (London, 1992)

²⁰ Curtis, M., Diel, O., Paolini, J., Seydoux, A., Wolf, R., *Challenges and responses to future European security: British, French and German perspectives*, door: *European Strategy Group*, (1993).

MENINGEN

VAN ANDEREN

Militair geneeskundige zorg, een integrale zorg

Militair Geneeskundige Zorg, algehele verzorging volgens de regels van wet en kunst.

In de Militaire Spectator van september 1994 wordt in een artikel van de collega's Noordhoek en Groenhout het systeem van de integrale geneeskundige verzorging belicht.

Kort samengevat komt het er in dit systeem op neer dat geen scheiding is voorzien tussen het curatieve, bedrijfsgeneeskundige en verzekeringsgeneeskundige zorggebied. *Iedere militair arts, met name de curatief werkende arts op onderdeelniveau, vervult taken die deel uit maken van deze zorggebieden.* De arts doet dat met een niveau van kennis en vaardigheden dat zich beperkt tot „hetgeen voor de militaire populatie noodzakelijk is”.

Het systeem van de integrale zorg is aan veel kritiek onderhevig. Deze kritiek wordt met name geuit door de militair en diens belangenverenigingen, maar ook binnen de geneeskundige beroepsgroep (vooral in de KL) is er veel weerstand tegen dit systeem.

In dit artikel wordt gezien of de beschreven integrale werkwijze nu echt de enige optie is om de militair geneeskundige zorg te verlenen of dat wellicht de doelstelling van de Militair Geneeskundige Dienst ook bereikt kan worden volgens door iedereen gerespecteerde regels „van wet en kunst”.

Als uitgangspunt is genomen dat de Krijgsmacht is ingebed in de Nederlandse samenleving en dus als ieder bedrijf dient te voldoen aan de Nederlandse wetten en regelgeving.

Gezien het bijzondere karakter van de Krijgsmacht, zich uitend in de bijzondere doelstelling, moet in principe de volgende voorwaarde worden gesteld: „De Krijgsmacht volgt de Nederlandse wet- en regelgeving tenzij...” (ofwel: zoveel als mogelijk is).

Gezien de bijzondere taak van de Krijgsmacht worden specifieke eisen gesteld aan het geneeskundig systeem dat alle facetten van de geneeskundige verzorging van de militair onder alle omstandigheden moet kunnen waarborgen. De beste garantie hiervoor bestaat als binnen één organisatie werkzaamheden op het gebied van de curatieve zorg, de bedrijfsgeneeskunde en de verzekeringsgeneeskunde kunnen worden uitgevoerd. De vraag is nu of alle aspecten van de zorg ten allen tijde en, in voorkomend geval, door één en dezelfde persoon moeten worden uitgevoerd. Om hierop te antwoorden bezien we de consequenties van het huidige systeem van integrale zorg en eventuele andere mogelijkheden aan de hand van de volgende onderwerpen:

– de scheiding van geneeskundige behandeling en de geneeskundige controle (het bezien van de gevolgen van ziekte in relatie tot werk).

– de kwaliteit van zorg binnen de diverse zorggebieden als belangrijke taken door eenzelfde persoon worden uitgevoerd.

– de mogelijkheid om het „toestemmingsbeginsel” ook voor de militair van toepassing te verklaren.

In Nederland is het gebruikelijk en in verre gaande mate verplicht dat er een scheiding is tussen geneeskundige behandeling en controle.

Om geen scheiding tussen behandeling en controle aan te brengen wordt door de collega's Groenhout

en Noordhoek als argument gehanteerd dat alle activiteiten op de verschillende gezondheidsgebieden hetzelfde doel beogen. Maar ook al is het altijd de bedoeling om de belangen van de patiënt en de organisatie te dienen en al lopen op termijn vrijwel altijd deze belangen parallel aan elkaar, dan nog wordt hier wel erg snel voorbijgegaan aan de mening van de militair en aan de positie van de militair arts.

Uit reacties van vertegenwoordigers van de militaire belangenverenigingen blijkt dat de militair vaak grote moeite heeft met de situatie waarin datgene wat hij in vertrouwen in de spreekkamer moet kunnen vertellen tijdens een „behandelcontact”, (theoretisch) altijd meegenomen wordt bij de – vermeend noodzakelijke – continue beoordeling van zijn inzetbaarheid (voor zover het mogelijk is vooraf te oordelen of iemand geschikt zal zijn tijdens een inzet) en terug kan komen in een keuringssituatie. Daarbij komt nog dat veel militairen het gevoel hebben dat in een kleiner wordende krijgsmacht wel eens minder plaats kan zijn voor mensen met een gezondheidsprobleem.

Dit alles maakt de drempel hoger om de militair arts te consulteren, wellicht juist op het moment dat schade aan gezondheid en inzetbaarheid beperkt had kunnen worden.

De militair arts kan in een conflict komen doordat hij niet tegelijkertijd kan voldoen aan de belangen van de patiënt (zoals de patiënt deze zelf ervaart) en aan de plichten die hij heeft jegens de organisatie.

Tevens kunnen er problemen ontstaan in de relatie met artsen in de civiele sector. Daar is een scheiding tussen behandeling en controle doorgevoerd en is toestemming van de patiënt vereist om medische gegevens ergens anders voor te gebruiken dan waarvoor ze oorspronkelijk bestemd waren.

Voor het behoud van de deskundigheid van de militair arts en voor de afdekking van de geneeskundige zorg van de militair zijn nu al, maar zeker in de toekomst, intensieve contacten met de civiel geneeskundige instanties noodzakelijk. Het is voor de militair arts van het grootste

belang om een civiel herkenbare en erkende werkwijze te hanteren aanzien men anders de aansluiting verliest bij de beroepsgroep. In de praktijk kan het er dan toe leiden dat onderzoeken bij patienten moeten worden herhaald omdat geen gegevens vanuit de civiele sector verkregen worden.

De drie zorggebieden die van belang zijn voor de militair geneeskundige verzorging vereisen elk hoogwaardig opgeleide artsen om in de vereiste kwaliteit van zorg te kunnen voorzien. De militair arts in het systeem van de integrale zorg moet taken uitvoeren behorende tot deze zorggebieden en aspecten ervan voor de militair in onderling verband brengen, alles met een kennisniveau van „dat wat voor de militaire populatie noodzakelijk is”. Dit suggereert niet alleen dat de militair arts zou kunnen volstaan met slechts een beperkt deel van de kennis en kunde van het curatieve zorggebied waarop hij in hoofdzaak werkzaam is (alsof de militair slechts een beperkt scala van ziektebeelden kan vertonen), het doet tevens vermoeden dat de kennis van de bedrijfs- en verzekeringsgeneeskunde in voldoende mate opgebouwd kan worden om ook op professionele wijze invulling te geven aan een deel van de zorg op deze gebieden. Het moge duidelijk zijn dat een „omnipotent” geachte arts aan wie allerlei verschillende taken zijn toebedeeld nimmer de kwaliteit van zorg kan leveren die gangbaar en gebruikelijk geacht wordt.

De militair arts kan naast specifieke kennis op „zijn” zorggebied hooguit enige kennis hebben van de andere zorggebieden zodat goede onderlinge contacten mogelijk zijn en zinvolle verwijzingen of consultaties kunnen plaatsvinden.

Voor de militair geneeskundige verzorging is de curatieve zorg van het grootste belang; deze zorg moet niet alleen onder vredesomstandigheden maar ook tijdens operationele inzet geleverd kunnen worden. Dit stelt hoge eisen aan de kwaliteit van de curatief militair arts. Voor de eerste lijns zorg vereist dit de directe beschikbaarheid van een niveau van kennis en kunde dat tenminste overeenkomt met dat van een huisarts.

Eenzijds aangevuld met specifiek curatieve militair geneeskundige kennis en vaardigheden, anderzijds met grondige kennis van de militaire organisatie en het operationeel optreden. Daarnaast moet de curatief werkende arts op de hoogte zijn van de werkwijze en de mogelijkheden van de bedrijfsarts en verzekeringsgeneeskundige om zijn patient zorgvuldig te kunnen begeleiden als die in contact komt met betreffende instanties.

Binnen afzienbare tijd moeten de krijgsmachtdelen in het kader van de ARBO-wet beschikken over een herkenbare vorm van bedrijfsgezondheidszorg. De bedrijfsgezondheidszorg moet op professionele wijze gestalte worden gegeven, mede door bedrijfsartsen binnen de Militair Geneeskundige Dienst.

De verzekeringsgeneeskundige zorg kan alleen worden verleend door artsen met een specialistische kennis van wet en regelgeving op dit gebied en is alleen aan de orde als verdere behandeling en reïntegratie in het arbeidsproces niet meer mogelijk zijn. Binnen een systeem van de militair geneeskundige verzorging moet op drie, duidelijk in taak en verantwoordelijkheden te onderscheiden gebieden professionele zorg geboden kunnen worden. De Militair Geneeskundige Dienst kan deze zorggebieden zodanig in haar organisatie onderbrengen dat ze onderling zijn gescheiden, met zorg voor een goede onderlinge communicatie, met duidelijke scheiding van de stroom van medische gegevens en elk op een professioneel erkend niveau. De kwaliteit van de zorg wordt in Nederland geacht gegarandeerd te zijn als zowel de organisatie (waarbinnen de zorg wordt geleverd) als het zorgverlenende personeel voldoet aan bepaalde normen die vastgesteld zijn door de overheid in combinatie met de betreffende „beroepsgroepen”. Dit leidt dan tot formele erkenning en certificering van die zorg.

Rest ons nog te bezien of de militair het toestemmingsbeginsel onthouden zou moeten blijven.

Als de militair betreffende medische gegevens of daarvan afgeleide informatie niet het recht heeft enig zelfbeschikkingsrecht uit te oefenen

gaat men toch ver voorbij aan het erkennen van de eigen verantwoordelijkheid van de militair.

Immers de militair heeft net als iedere werknemer een eigen verantwoordelijkheid jegens de werkgever en heeft de inspanningsverplichting zich (zo goed mogelijk) geschikt te houden voor de taakuitvoering.

Voor de militair zijn, gezien de bijzondere aard van het beroep, reeds een aantal verplichtingen op geneeskundig gebied in wetten en regelingen vastgelegd (Militaire Ambtenarenwet, AMAR, Regeling Gezondheidszorg en Wet Immunisatie Militairen). Deze kunnen worden gezien als bij de aanvaarding van het beroep overeengekomen verplichtingen en bij plichtsverzuim kunnen maatregelen in de rechtspositionele sfeer worden genomen.

Als nu ten aanzien van het geven van medische of daarvan afgeleide informatie niet de regels van het „informed consent” (met medeweten en met toestemming van) van toepassing verklaard worden, dan wordt voorbijgegaan aan de eigen verantwoordelijkheid en de rechten op het gebied van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer van het individu. In deze tijd is de militair zelfbewust genoeg om voor zijn eigen belangen op te komen en kan men bij het afzien van het „informed consent” niet volstaan met het argument „dat alle handelingen strikt bedoeld zijn in het belang van de militair”.

Bij een herkenbaar belang voor betrokkene is er trouwens niets op tegen om te handelen volgens het toestemmingsbeginsel, het eindresultaat is hetzelfde en relatie blijft voor alle partijen helder en vertrouwenwekkend.

Dat er ook een geneeskundig systeem kan werken volgens de regels van wet en kunst mag blijken uit een korte procesbeschrijving van een systeem waarin de scheiding tussen de drie zorggebieden is aangebracht en waarbij m.b.t. de uitwisseling van gegevens het toestemmingsbeginsel wordt gehanteerd.

De curatief werkende arts draagt zorg voor het bevorderen, handhaven en herstellen van de gezondheid van de militair en geeft zo nodig aan betrokkene adviezen van tijdelijke aard

m.b.t. diens inzetbaarheid (dit kan ook middels een verklaring).

Betrokken militair stelt zelf de commandant op de hoogte als er problemen zijn met de inzetbaarheid (eigen verantwoordelijkheid). Hij kan de arts al of niet toestemming verlenen voor overleg met de commandant als die daar later om vraagt, of kan de arts vragen om zelf de commandant nader te informeren over een bepaald probleem.

Als er bij ziekte van de militair inzetbaarheidsproblemen van langere duur ontstaan, of er is sprake is van een vertrouwenskwestie tussen commandant en militair (bijvoorbeeld over informatieverstrekking bij kortdurende of recidiverende problemen), dan kan de bedrijfsgeneeskundige om een onafhankelijk oordeel en advies gevraagd worden (aanleiding voor een bedrijfsgeneeskundig onderzoek kan ontstaan doordat de regelgeving dit vereist, zoals bij verzuim van langere duur, of door een verzoek van betrokkene of diens commandant).

Hier ontstaat dus een situatie waarin een commandant de mogelijkheid heeft om een onafhankelijk arts om advies te vragen. De bedrijfsgeneeskundige mag, na onderzoek van de militair, overgaan tot het geven van adviezen m.b.t. inzetbaarheid en functiegeschiktheid aan de militair en aan het management. Wordt in dit soort situaties door de militair geweigerd mee te werken aan een geneeskundig onderzoek dan voldoet hij niet aan verplichtingen die voortvloeien uit zijn arbeidsovereenkomst en kunnen zo nodig rechtspositionele maatregelen worden genomen. Als op deze wijze de geneeskundige zorg wordt verleend is duidelijk zichtbaar dat zowel de patient als diens commandant een eigen verantwoordelijkheid hebben als het gaat over inzetbaarheidsproblemen. Ook de positie van de arts is binnen dit systeem duidelijk zodat voor de militaire patient een veilige entree naar curatieve zorg is gewaarborgd. Dit laatste is in het belang van alle partijen.

Blijken de gezondheidsproblemen van dien aard te zijn dat een militair niet meer als zodanig binnen de krijgsmacht kan functioneren dan

kan veelal na advies van de bedrijfsarts, op verzoek van de commandant, door verzekeringsgeneeskundigen worden afgewogen of er nog sprake is van dienst geschiktheid (een keuring of een militair geneeskundig onderzoek (MGO) kan dan uitsluitel geven).

Tijdens de operationele inzet van de militair is de curatieve geneeskundige verzorging primair van belang.

De andere vormen van zorg vinden niet of achteraf plaats. De verzekeringsgeneeskundige zorg speelt, indien nodig, pas een rol na de operationele inzet als er sprake is van onherstelbaar letsel dat de dienstgeschiktheid verhindert. In operationele situaties is het ook niet zinvol bedrijfsgezondheidszorg te leveren (gevaar is in deze situatie inherent aan het beroep). In voorkomend geval kunnen eenvoudige taken op dit gebied worden overgenomen door de curatief arts (keukenhygiëne, onnodig gevaarlijke werkomstandigheden enz.), die juist in deze situatie ook uitspraken kan doen over de inzetbaarheid. Immers tijdens operationele inzet is de gezondheid van de militair in de relatie tot zijn inzetbaarheid van dermate belang dat adviezen daarover vrijwel nooit tot problemen zullen leiden.

De militair functioneert dan altijd binnen een groep die voor wat betreft de operationele taak mede afhankelijk is van zijn inzetbaarheid. Voor de militair zal het groepsbelang dus altijd meewegen bij het nemen van beslissingen over zijn inzetbaarheid. Slechts in het uitzonderlijke geval dat een militair extra risico's neemt aangaande de eigen gezondheid of die van anderen, kan een situatie ontstaan dat een arts met medeweten, maar zonder toestemming, informatie aan derden (de commandant) zal moeten verstrekken. In die situaties kan het militaire groepsbelang (risico's) van doorslaggevend belang zijn en is deze handelswijze dan ook niet in strijd met de medische ethiek. Integendeel, ook in de civiele sector wordt het geaccepteerd als een huisarts, zo nodig zonder toestemming, informatie verstrekt aan een bedrijfsarts over bijvoorbeeld een verkeersvlieger die

wil blijven vliegen ondanks de diagnose epilepsie.

Conclusie

De Militair Geneeskundige Dienst kan alle zorgtaken verrichten in een systeem waarbinnen curatieve zorg, de bedrijfsgezondheidszorg en de verzekeringsgeneeskunde op een herkenbaar gescheiden manier plaatsvinden. Professioneel, met voor ieder gebied een eigen taak en verantwoordelijkheden en met een goed systeem van onderlinge informatieverstrekking volgens de regels van het „informed consent” (met medeweten en toestemming van betrokkene).

In dit systeem wordt ook de verantwoordelijkheid van de militair en diens commandant weer duidelijk t.a.v. rechten en plichten bij de beroepsbeoefening en wordt niet impliciet een verantwoordelijkheid opgedragen aan militaire artsen die daar niet mee uit de voeten kunnen gezien wettelijke bepalingen en de regels van hun beroepsgroep.

Er is dus geen enkele reden om alle zorgtaken ongescheiden tot in één hand verenigd te laten en het zal veel weerstanden doen verdwijnen als het vigerende systeem van integrale zorg wordt verlaten.

Als onder „integrale zorg” wordt verstaan de „integrale zorg” die geleverd wordt „door de Militair Geneeskundige Dienst” als entiteit in plaats van door een individueel arts, is er verder geen verwarring meer mogelijk.

W.T.H. VAN DE WATER en
C. IJZERMAN, beiden Ikol-arts

ANTWOORD

OP MENINGEN
VAN ANDEREN

Militair geneeskundige zorg, een integrale zorg

Reactie op het ingezonden commentaar van W. van der Water en C. IJzerman op het artikel „Militair geneeskundige zorg, een integrale zorg“.

De militair geneeskundige dienst maakt deel uit van de defensie-organisatie. Dit betekent dat de doelstellingen van de defensie-organisatie bepalend zijn voor de wijze waarop de militair geneeskundige dienst zorg verleent. De zorg is daarom niet alleen gericht op het beoordelen, bevorderen, handhaven en hertstellen van de gezondheid van de individuele militair, maar tevens op de inzetbaarheid van de krijgsmacht. Omdat geen enkele geneeskundige organisatie dit doet, ligt op dat gebied de meerwaarde van de militair geneeskundige dienst. Daaraan wordt het bestaansrecht ontleend.

De tweeledige doelstelling brengt met zich mee dat aan de militair geneeskundige dienst bijzondere eisen worden gesteld ten aanzien van de organisatie en werkwijze, de taken en verantwoordelijkheden, rechten en plichten van het daarbij ingedeelde personeel, maar ook van de militair aan wie de zorg wordt verleend.

Van der Water c.s. wijzen terecht op het grote belang van de vertrouwensrelatie tussen de curatief werkzame onderdeelarts en de militaire patiënt. Naar hun oordeel wordt die relatie verstoord door de beoordeling van en de advisering over de inzetbaarheid. Om dit te vermijden wordt voorgesteld de onderdeelarts uitsluitend te belasten met de verantwoordelijkheid voor de belangen van de individuele militair (zoals hij

die zelf ervaart). De verantwoordelijkheid voor de ondersteuning van de commandant, met name door advies te geven over de inzetbaarheid, wordt afgewenteld op de patiënt met een beroep op diens eigen verantwoordelijkheid. De militair arts ontsnapt op die wijze aan het mogelijke belangenconflict en kan zich ten opzichte van de civiele beroepsgroep verantwoorden. De commandant is daardoor voor zijn verantwoordelijkheid met betrekking tot de inzet van militairen en van de eenheid afhankelijk van de keuze die de individuele militair in de persoonlijke belangenafweging zal maken. De militair arts zwijgt en ziet toe. Zelfs ontbreekt het de commandant aan de nodige informatie voor een noodzakelijke (tijdelijke) aanpassing van werkzaamheden, waarvoor hij de verantwoordelijkheid draagt, als de militair een ander belang laat prevaleren boven het belang van zijn gezondheid en inzetbaarheid.

Een dergelijke werkwijze is onverenigbaar met de eerder genoemde tweeledige doelstelling van de militair geneeskundige dienst. Behandeling van het individu, op alle zorgniveau's en onder alle omstandigheden gaat samen met advisering van de commandant, als daartoe een noodzaak bestaat. In de huidige werkwijze komt dat o.a. tot uitdrukking in de bijzondere verantwoordelijkheid van de militair arts. Het afwentelen, of deels afwijzen van die verantwoordelijkheid doet afbreuk aan het professionele kenmerk van de militaire arts.

De werkwijze van de militair geneeskundige dienst vereist een hoog niveau van bijzondere kennis en vaardigheden. De militair arts dient te beschikken over kennis en vaardigheden uit diverse specialistische deelgebieden en beperkt zich tot het-

geen voor de militaire populatie noodzakelijk is. Deze opvatting suggereert niet dat „de militair slechts een beperkt scala van ziektebeelden kan vertonen“. Het geeft aan dat een, niet onbelangrijk deel, van de „kennis en kunde van het curatieve zorggebied“ van b.v. de huisarts, voor de militair arts niet nodig is. De militair arts zal zelden of nooit worden geconfronteerd met de specifieke problemen die samenhangen met de behandeling van b.v. ouderdomsziekten, kinderziekten, (thuis)zorg voor gehandicapten, langdurige behandeling van aandoeningen die tot dienstongeschiktheid leiden. Dit geldt ook voor kennis en kunde uit de bedrijfs-geneeskunde en de verzekerings-geneeskunde. Wat nodig is moet in de opleiding tot algemeen militair arts aan de orde komen. Voor het resterende deel kan gebruik worden gemaakt van expertise, die aanwezig is in b.v. de deskundige (ARBO-) dienst. Er is dus geen sprake van een „omnipotente' arts.

Met betrekking tot de informatie-uitwisseling werd door ons betoogd, dat grote zorgvuldigheid is vereist, om de uiteenlopende belangen van de individuele militair niet onnodig te schaden. Het toepassen van het toestemmingsbeginsel bij het verstrekken van informatie voor de beoordeling van definitieve dienstongeschiktheid werd ter overweging gegeven. Het informeren van de militair over inhoud en mogelijke consequenties van verstrekte informatie, in welk verband dan ook, is buiten kijf.

H.J.M. GROENHOUT, kolonel, en
A.J. NOORDHOEK, commandeur-arts

BOEKEN

De Johan Willem Frisokapel

175 jaar „blinken of verzingen”: 1819-1994, door A.E.S. de Mol Moncourt, 196 blz., geïll. Uitg.: Asser Historische Reeks 7, Assen, 1994. Prijs: f 22,50
ISBN: 90.801924.222

Iedere tijd schrijft zijn eigen geschiedenis, zo luidt een voor historici vertrouwd adagium. Actuele vraagstukken geven namelijk vaak richting en kleuring aan historisch onderzoek. Voor de militaire muziek gaat de stelling zeker op. Lange tijd een onderbelicht aspect in de militaire geschiedenis, wordt thans onze kennis van de Nederlandse militaire muziek verrijkt door twee keurig verzorgde publikaties. De eerste, geschreven door drs. R.H.E. Gooren van de Sectie Militaire Geschiedenis KL, behandelt vier eeuwen militaire muziek in Nederland. Hier beperk ik mij tot het tweede boek, dat gaat over de Johan Willem Frisokapel, het oudste militaire muziekkorps van ons land. De beleidsnotitie van de vioolspelende kolonel mr. C.H. Blok over de toekomst van de militaire muziek in de KL '98, alsmede de daaruit voortvloeiende (emotionele) discussie, zijn kennelijk de geschiedvorsers niet ontgaan.

Adjutant De Mol Moncourt heeft zich vol enthousiasme op het rijke verleden van de 175 jaar oude JWF-kapel gestort. De opzet van zijn boek is logisch. In een kort, inleidend hoofdstuk gaat hij met duizendmijslaarzen door de geschiedenis heen van muzikale klanken binnen militair verband. Waren de trompetters en tamboers aanvankelijk (en tot ver in de 19de eeuw) van essentieel belang voor de communicatie op het

slagveld en leverden zij een bijdrage aan de instandhouding van het moreel van de troep, gaandeweg namen entertainment van de officieren (en hun dames) en externe representatie een belangrijker plaats in. Vervolgens geeft hij in acht rijk geïllustreerde hoofdstukken de geschiedenis weer van de JWF-kapel, die teruggaat tot de oprichting van een stafmuziekkorps bij de eerste afdeling Infanterie te Brussel in 1819. De schrijver heeft vooral de laatste hoofdstukken, handelend over het verblijf in Assen (1895 – heden), van „binnenuit” geschreven, d.w.z. vanuit het perspectief van de muzikanten zelf en hun naaste omgeving. Hij putte daartoe vooral uit Assense bronnen. Hij is – hoe kan het anders – een fan van de kapel, maar dit weerhoudt hem niet op gepaste wijze ook de zwarte bladzijden te beschrijven (zoals bv. de affaire rond dirigent P.C. van Uffelen in de jaren '70 en de ontredde toestand waarin Assens trots toen verkeerde).

De lezer die de recente discussie over de toekomst van de militaire muziek heeft gevolgd, merkt dat de geschiedenis zich hier wel eens herhaalt. De vraag of de militaire muzikant primair een militair met muziekinstrument is, dan wel een verklede musicus, heeft altijd al de gemoederen beziggehouden. Verder dringt zich de overigens lastig te beantwoorden hamvraag op: *wat is nu eigenlijk militaire muziek?* Alle muziek, mits gespeeld door militaire musici, of muziek die een specifieke functie heeft binnen de KL? En ten slotte, wat is de primaire doelgroep: het publiek in de concertzaal dat wil worden geveleid met hoogstandjes, of de troep die juist eenvoudiger mopjes meer waardeert? Ook valt op dat bij iedere drastische bezuiningsgolf krachtig het snoeimes in de

kapellen wordt gezet (1843, 1905, 1920, 1993), maar dat er na verloop van tijd vervolgens weer lustig op los wordt getoeterd. De gemeente Assen en de provincie Drenthe hebben, net als bij vorige dreigende aanslagen op hun orkest, zich als warm pleitbezorger opgeworpen. Het is, om met de ondertitel van dit geslaagde jubileumboek te spreken, *blinken of verzingen*.

Onder de huidige dirigent, majoor G. Jansen, heeft de JWF-kapel zich ontwikkeld tot een veelzijdig, flexibel en enthousiast orkest, dat *music for the soldiers* en een bijdrage aan het culturele leven in (Noord-)Nederland op aanstekelijke wijze weet te combineren en daarmee, zo valt tussen de regels door te lezen, een geslaagde aanval heeft uitgevoerd op de onaantastbare positie van de KMK.

Samenvattend: een leuk geschreven, nuttige muzikale korpsgeschiedenis die in crescendo eindigt en daarom vooral in Assen e.o. met glimmende ogen zal worden gelezen.

drs. P.H. KAMPHUIS (SMG/KL)

Seelower Höhen

Militär-geschichtlicher Reiseführer, door H.J. Nicolai, 136 blz., geïll. Uitg.: Verlag E.S. Mittler & Sohn, Herford, 1994. Prijs: DM 29,80
ISBN: 3.8132.0448.0

Op 16 april 1945 om 03.50 uur opende het Rode Leger, krachtig aangevoerd door Stalin, die vreesde dat de snel oprukkende Amerikanen hem voor zouden zijn, hun slotoffensief tegen Berlijn. Met Küstrin op de oostelijke Oderoever als uitgangspunt, vormde de oude Pruisische rijksweg I de hoofdaanvalsweg van het Rode Leger. De Russische opmars liep door het laag gelegen gebied tussen Oder en Spree, dat in de achttiende eeuw op bevel van Frederik de Grote met veel moeite was drooggelegd. De Duitse *Heeresgruppe Weichsel* had zich in dit gebied bekwam ingegraven. Deze legergroep stond onder bevel van generaloberst G. Heinrici, een generaal die zijn sporen in het verdedigend gevecht ruimschoots had verdiend. De Duit-

se verdedigers werden niet verrast door het Russische offensief. Zij wisten met een beweeglijke verdediging zeven massale aanvalsgolven te weerstaan. Uiteindelijk gaf de overmacht aan personele en materiële middelen de doorslag; in de nacht van 20 april bereikten Sovjettanks de Berlijnse stadsgrens. Ruim 33.000 Russische en Poolse militairen en ongeveer 12.000 Duitsers, verloren het leven bij de strijd om de *Seelower Höhen* en het omringende laagland. De hier gelegen dorpen en nederzettingen, vaak op het allerlaatste moment tot *Festung* uitgeroepen, werden in het gevecht nagenoeg vernietigd.

Dit nieuwe deel uit een serie militair-historische reisgidsen, waaraan vooraanstaande Duitse militair-historici hun medewerking verlenen, maakt het verloop van de strijd en de gevechtsintensiteit duidelijk. De opzet van de gids is een beproefde. Nicolai begint zijn relaas met de situatie op 12 januari 1945, de dag waarop het Russische winteroffensief van start ging. Aan de hand van meldingen van het *Oberkommando der Wehrmacht* tot 15 april, beschrijft hij het verloop van de Sovjetopmars. Het aanvalplan voor het beslissende offensief, dat beoogde in één dag door de Duitse verdediging te breken, alsmede Heinrici's verdediging, passeren de revue. Het verloop van de strijd tot en met de capitulatie van Berlijn, rondt het „operationele” gedeelte af. Via vijf autoroutes wordt de lezer vervolgens door het gebied geleid. Afgaande op de beschrijvingen is evenwel weinig bezienswaardigs overgebleven, ook al is het gegeven, dat de samenzweerders tegen Hitler (20 juli) in het park van de graaf von Hardenberg elkaar ontmoetten, een aardige krent. Een overzicht van musea, gedenkstenen en oorlogsbegraafplaatsen, wordt gevolgd door biografische schetsen van de voornaamste commandanten. Dagboekfragmenten, een beknopte chronologie en een literatuurlijst completeren de gids.

Het verdwijnen van het *IJzeren Gordijn* maakt het mogelijk onze kennis van belangrijke veldslagen uit de Tweede Wereldoorlog te verdiepen door ter plaatse het strijdtoneel te

aanschouwen; Opleidingen KL/IDL doet dat al drie jaar met operatie *Spreewald*. Deze gids kan een nuttig hulpmiddel voor een bezoek aan de *Seelower Höhen* zijn, mits de lezer zich van te voren goed inleest, zowel in de strijd om Berlijn, als in de meer algemene Duitse geschiedenis. De gids is namelijk geschreven voor het Duitse lezerspubliek. Het veronderstelde kennisniveau èn de gebrekige kaarten vergen het nodige van de buitenlandse gebruiker. Een gids voor de liefhebber dus.

drs. P.H. KAMPHUIS, (SMG/KL)

Het arsenaal van de wereld

Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw, o.r.v. J.P. Puype en M. van der Hoeven, 143 blz., geïll. Uitg. De Bataafsche Leeuw, Amsterdam, 1993. Prijs: f 32,50 ISBN: 90.6707.330.X

Het boek is uitgegeven t.g.v. de expositie over de Nederlandse wapenhandel in de Gouden Eeuw, gehouden van december 1993 tot juni 1994 in het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum *Generaal Hoefer* te Delft. Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste omvat naast een inleiding, negen artikelen geschreven door studenten van de Rijksuniversiteit Leiden op basis van archiefonderzoek over een aantal aspecten van de wapenhandel in die tijd. Korte artikelen met een schat aan gegevens over de oorlogen in de tijd, waaruit blijkt dat de Nederlandse Republiek gedurende de Gouden Eeuw vrijwel constant was betrokken bij een gewapend conflict. In die tijd was de behoefte aan wapens groot en de Nederlandse Republiek had daarom een eigen, grote en gevarieerde wapenindustrie met productiecentra in vrijwel alle grote steden.

Ondanks de grote eigen productie was invoer noodzakelijk, mede omdat de export naar ongekende hoogte groeide, en in omvang minstens zo belangrijk was voor de economie als de VOC. De wapen- en aanverwante handel wordt beschreven in de overige acht artikelen. De bewijzen daarvan zijn over de hele wereld terug

te vinden in musea en particuliere verzamelingen, o.a. in het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum.

Het tweede deel wordt ingeleid met een zeer volledige uitleg van terzake doende zeventiende-eeuwse termen, een overzicht van alle Nederlandse vuurwapens en een lijst van wapenhandelaren uit die tijd. Dit deel omvat een catalogus van de genoemde expositie, rijk geïllustreerd en goed gedocumenteerd. Een schitterende complete catalogus: ook voor niet-bezoekers een unieke uitgave van historische waarde. Voor de liefhebbers een waardevol boek dat als naslagwerk niet in de kast mag ontbreken.

A.C.L. ADEMA, cdre KLU

Auftragstaktik

Geschichte und Gegenwart einer Führungskonzeption, door D.W. Oetting, 360 blz. Uitg.: Report Verlag GmbH, Frankfurt am Main-Bonn, 1993, Prijs: DM 48,- ISBN: 3.9802828.8.0

Het onderwerp *Auftragstaktik* als tegenhanger van de *Befehlstaktik* is in Nederland geen onbekend begrip. Ook in de Militaire Spectator is deze wijze van bevelvoering aan de orde geweest. (Zie o.m. editoriaal en artikel in MS158(1989)(1).

In de Duitse militaire voorschriften is – aldus Oettinger – het begrip in 1977 voor het eerst omschreven, maar *Auftragstaktik* is al ontstaan in het begin van de 19e eeuw als een gevolg van een andere wijze van het voeren van het gevecht. Dit was nodig omdat tijdens de Napoleontische oorlogen, de Pruisen grote nederlagen moesten incasseren: o.a. bij Jena en Auerstedt. Tijdens deze slagen werden de Pruisen geconfronteerd met een ander Frans optreden dan verwacht. Alvorens het gevecht te kunnen aangaan met de in slagorde opgestelde tegenstander, kregen de Pruisen te maken met zelfstandig optredende infanterie (tirailleurs). Deze trad verspreid op en werd gesteund door artillerie. Hierdoor werden de Pruisen geconfronteerd met grote verliezen nog voordat de werkelijke slag was begonnen. Deze

methode bleek zeer effectief te zijn, waarbij het zelfstandig optreden van de Franse tirailleurs zeer goed paste bij de Franse soldaat van na de Revolutie. Alhoewel ook andere redenen voor de nederlagen zijn te noemen, wordt de starre lineaire tactiek, stammend uit de 18e eeuw, gezien als de voornaamste oorzaak. In feite mocht de soldaat geen stap verzetten zonder dat hij daartoe opdracht had ontvangen. Voor het met succes kunnen toepassen van de door de Fransen gevolgde gevechtsmethode was meer zelfstandigheid en initiatief op laag niveau noodzakelijk; een grotere vrijheid van handelen dan men gewend was. Scharnhorst en Gneisenau hebben aan de noodzakelijke vernieuwing in Pruisen leiding gegeven.

De technische ontwikkelingen in de 19e eeuw, zoals de grotere dracht en uitwerking van de wapens, maakten een grotere spreiding van eenheden noodzakelijk. Het was voor commandanten niet meer mogelijk vanaf een *veldheersheuvel* het gehele slagveld te overzien en van daar alle zaken centraal te regelen. Ook werd duidelijker dat tijdens het gevecht vele zaken zich anders ontwikkelen dan gepland.

Deze constatering en ervaringen hebben geleid tot een relatief grote vrijheid van handelen bij ondercommandanten om de opdracht te kunnen uitvoeren. Deze ontwikkeling is in Pruisen een geleidelijk proces geweest en de discussie over de noodzaak, aard, de omvang en het niveau, waarop dit betrekking zou moeten hebben, heeft vrijwel de gehele 19e eeuw geduurd. De schrijver behandelt in de verschillende hoofdstukken de ontwikkelingen tot op de dag van vandaag. Als belangrijke voorwaarden voor een juiste toepassing noemt hij o.m. een grondige kennis van de tactiek, vertrouwen tussen commandant en ondergeschikten, op deze bevelvoering afgestemde opleiding en oefening, initiatief op alle niveaus en commandanten die in hun plannen duidelijk het te bereiken doel moeten aangeven. In de laatste hoofdstukken komen recente ontwikkelingen in de oorlogvoering aan de orde. De technologie maakt het momenteel weer mogelijk, dat ge-

gevens nodig voor de bevelvoering op laag niveau, ook op het hoogste bevelsniveau beschikbaar zijn. Om op alle niveaus toch de nodige vrijheid van handelen te behouden, zal het hogere bevelsniveau terughoudend met deze informatie moeten omgaan. Uiteraard zal uit kwantitatieve overwegingen filtering van gegevens plaatsvinden, maar het blijkt inmiddels niet denkbeeldig, dat ingrijpen vanaf zeer hoog niveau toch gebeurt. Kennelijk is nog niet iedereen van de inhoud en de bedoeling van *Auftragstaktik* op de hoogte.

Het onderwerp is door de schrijver grondig uitgewerkt; kennismaken van de inhoud van dit boek is wenselijk voor een ieder die zich bezighoudt met bevelvoering en besluitvorming. T. DE KRUIJF, genm gn

Het onbekende vaderland

De repatriëring van Indische Nederlanders (1946-1964), o.r.v. W. Willems en L. Lucassen, 184 blz., geïll. Uitg.: Sdu Uitgeverij, Koninginnegracht, Den Haag, 1994. Prijs: f 29,90 ISBN: 90.12.06700.6

Sinds 1989 organiseert het Leidse Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek studiedagen over de geschiedenis van Indische Nederlanders, nakomelingen van Nederlands-Indonesische (voor)ouders. Deze bundel vormt de neerslag van de in 1992 gehouden studiedag. Een van de problemen bij dit onderzoek is dat Indische Nederlanders wel in sociologische termen, maar niet in historisch-juridische termen kunnen worden gedefinieerd. Voor de Nederlands(-Indische) wet waren zij Nederlanders of Indonesiërs, afhankelijk van de nationaliteit van de vader. De overheid kon derhalve in haar beleid, ook v.w.b. de repatriëring, geen onderscheid maken tussen „volbloed” en Indische Nederlanders. Onderzoekers van het overheidsbeleid kunnen dit vaak door gebrek aan gegevens evenmin. Wel konden zij vaststellen dat de overheid de repatriëring naar Nederland in het algemeen poogde te ontmoedigen, om financiële redenen en uit

angst dat „oosterse” Nederlanders zich niet konden aanpassen. Toch kozen van 1946 tot 1964 ca. 255.000 à 285.000 (Indische) Nederlanders voor repatriëring naar het vaak onbekende vaderland, met pieken in 1946, 1950 en 1957. Medisch-sociale redenen, veiligheids- en economische overwegingen lagen hieraan veelal ten grondslag. In de opstellen van P. Drooglever, E. Heijs en G. Beets worden deze achtergronden toegelicht.

Vervolgens behandelen J. Ramakers, L. Lucassen en F. von Winckelmann drie facetten van het opnameproces in de Nederlandse samenleving. Duidelijk wordt dat de Nederlandse overheid de Indische Nederlanders, die zij zo snel mogelijk wilde opnemen in de Nederlandse samenleving, anders behandelde dan bijvoorbeeld de Joodse vluchtelingen voor de Tweede Wereldoorlog en de Molukse gemeenschap die zij aanmerkte als „passanten”. In haar huisvestingsbeleid gaf de overheid met het oog op de gewenste integratie, hoge prioriteit aan de huisvesting van de Indische Nederlanders, wat in die tijden van woningnood ten koste ging van de autochtone bevolking. Of dit rancune opriep die de integratie tegenwerkte, blijft helaas onbesproken. In het onderwijs trof de overheid geen speciale voorzieningen voor de repatrianten. Zij ging er ten onrechte vanuit dat een „onderdompeling” in het Nederlandse onderwijs de assimilatie het beste bevorderde. Desondanks liepen Indische Nederlanders hun achterstand snel in.

Ten slotte blijkt uit gegevens van de Amsterdamse sociale dienst dat van de door de regering gevreesde langdurige massale werkloosheid onder de Indische migranten, geen sprake was. Deze deelonderzoeken rechtvaardigen de conclusie die J.E. Ellemers in zijn bijdrage trekt, namelijk dat ondanks talloze persoonlijke problemen, de integratie van de Indische Nederlanders redelijk succesvol is verlopen. Wel resteert een zekere wrok tegenover de soms benepen reagerende overheid en Nederlandse bevolking in de jaren '50. Dat restje rancune schemert ook door in twee van de drie persoonlijke

impressies die zijn opgenomen in de bundel.

Dat de integratie redelijk succesvol verliep, hing wellicht ook samen met het feit dat een kwart van de Indische migranten, veelal omdat zij weinig economisch perspectief zagen en het sociale klimaat hen niet aanstond, alsnog naar de Verenigde Staten emigreerden. C. Annink concludeert dat deze 60.000 emigranten, ondanks beginproblemen, uiteindelijk goed zijn geïntegreerd in de Amerikaanse samenleving. Ook de naar schatting 6000 Indische Nederlanders die in Indonesië achterbleven, zijn niet zo als veel spijtoptanten vreesden, *afgezakt tot de kampong*. Ondanks (of dankzij?) het maatschappelijke succes lijkt de tweede generatie zich in Indonesië niet geheel geaccepteerd te voelen. Succes was niet weggelegd voor de 5500 Indische Nederlanders die als noodgreep na 1949 in Nieuw-Guinea een nieuw Indisch vaderland poogden op te bouwen en wier lot K. Portier beschrijft. Zij moesten in 1962 ten slotte naar Nederland worden geëvacueerd.

Voor een succesvolle integratie van migrantengroepen, zo leert dit onderzoek, moeten zowel de overheid als de migranten een extra inspanning leveren. Het succes van de Indische migranten was niet alleen het resultaat van het overheidsbeleid, maar was vooral te danken aan hun hoge motivatie relatieve achterstanden weg te werken. Dit hing samen met de wens van de meesten zich blijvend in Nederland te vestigen. Bovendien hadden zij een grote voorgrond op andere migrantengroepen. Zij hadden niet alleen de Nederlandse nationaliteit, maar kenden de taal en cultuur, of hadden daar tenminste affiniteit mee, en ze beleden dezelfde godsdienst. Zoals een van hen zich afvroeg: *wat viel er dan nog te assimileren?* De inzichten die dit onderzoek aandraagt, zijn ook van belang voor de KL. Wie zich bezighoudt met werving, selectie en opleiding van leden uit minderheids-groepen, kan eruit opmaken dat zij die zich blijvend in Nederland willen vestigen en daardoor extra zijn gemotiveerd, aantrekkelijke kandidaten kunnen zijn. Extra opleidingsinspanningen kunnen nodig zijn, maar

die mogen echter zo min mogelijk rancune bij het autochtone personeel oproepen.

dr. P.M.H. GROEN (SMG/KL)

A bridge to victory

The untold story of the Bailey bridge, door Brian Harpur, 137 blz., geïll. Uitg.: HMSO, Londen, 1990. Prijs: f 14,95
ISBN: 0.11.772650.8

In de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog was noch aan Duitse noch aan Britse zijde een brug beschikbaar, die snel kon worden gelegd en bovendien geschikt was de steeds zwaarder wordende voertuigen (m.n. tanks) te dragen. Aanvankelijk probeerden de Britten een bestaand brugtype (INGLIS) te versterken om aan de eisen te voldoen. Dit leidde echter niet tot een bevredigend resultaat. Bailey werkzaam bij de *EBE (Experimental Bridging Establishment)* te Christchurch, Hampshire (GB) komt de eer toe voor de gerezen problemen een oplossing te hebben gevonden met een constructie, die – zoals de schrijver stelt – verwantschap vertoont met Meccano. Nadat het idee was geaccepteerd, kwam in februari 1941 de opdracht per 1 mei een testmodel van de brug gereed te hebben. Dit lukte en de daarna plaatsvindende beproeving verliep succesvol. De productie startte vervolgens op 1 juli 1941 en in december kwamen de eerste brugdelen ter beschikking. Het brugontwerp is zeer eenvoudig, zowel wat betreft de hanteerbaarheid, de bouwwijze als het aantal samenstellende delen. Per brugdeel (veld) zijn slechts 17 onderdelen nodig. Bovendien was de bouwtijd relatief kort. Vergeleken met alle andere militaire bruggen was dit brugtype dus een enorme vooruitgang. Afgezien van het unieke ontwerp van de brug, is ook het opzetten van de productielijn een prestatie, die mag worden genoemd. Daarbij moet worden bedacht, dat de productie van deze brug niet de enige industriële activiteit ten dienste van de oorlogvoering was. In 1943 waren in Groot-Britannië niet minder dan 650 bedrijven

betrokken bij de productie. De schrijver, die zelf oorlogservaring heeft, verhaalt uitgebreid de omstandigheden waaronder soms brugslag moest worden gepleegd. Het brugontwerp is door de Amerikanen overgenomen en gemodificeerd (met gebruikmaking van Amerikaanse maten). Het probleem van uitwisselbaarheid is dus niet van vandaag of gisteren.

De schrijver lijkt een technische achtergrond te missen, of hij veronderstelt de nodige technische achtergrond bij de lezers. De technische merites, zoals afmetingen, toelaatbare gewichtsklassen, bouwwijzen, krachtenverdeling en andere toepassingsmogelijkheden komen niet aan de orde. Ook gaat de schrijver niet in op de besluitvorming, die tot de keuze van dit brugtype heeft geleid.

Uit het boek blijkt zeer duidelijk de grote bijdrage die deze brug heeft geleverd aan de geallieerde successen. Opmerkelijk is dat de Duitsers, die soortgelijke problemen hadden, het brugontwerp niet hebben overgenomen. De schrijver geeft als (eenvoudige) verklaring, dat op het moment van beschikbaar komen van de brug, het initiatief bij de geallieerden was komen te liggen. Hierdoor zou geen enkele brug in handen van de Duitsers zijn gevallen.

Een interessant boek, met name voor degenen, die met deze brug te maken hebben of hadden.

T. DE KRUIJF genm

Biesbosch – Crossings 1994-1945

door P. van den Hoek, 210 blz., geïll. Uitg.: Kok Voorhoeve, Kampen, 1994. Prijs: f 44,90
ISBN: 90.297.11620

In de eerste 4 hoofdstukken van het boek Biesbosch-Crossings 1994-1945 geeft de schrijver een kort overzicht van het ontstaan van het verzet, het ondergrondse leger en het verzamelen van inlichtingen over de vijand. Voorts is het ontstaan van de crossline beschreven als een voortzetting van de activiteiten van de groep Albrecht, waarbij de verzamelde inlichtingen via Rotterdam naar

een zender in de Biesbosch werden gebracht. Nadat deze zender niet meer kon worden gebruikt ontstond een eerste behoefte aan een crossline naar het bevrijde Zuiden. Uiteindelijk ontstonden twee routes, t.w. tussen Werkendam en Drimmelen en tussen Sliedrecht en Lage Zwaluwe. Routes die vanaf november 1944 tot aan de bevrijding vrijwel dagelijks zijn gebruikt.

In de hoofdstukken 5 t/m 24, worden een aantal van de circa 370 crossings beschreven. Deze beschrijvingen geven een overzicht van het linecrossers werk in de Biesbosch in al zijn facetten, zoals het koerierswerk t.b.v. inlichtingen, het verkrijgen van medicamenten en voedsel voor het Noorden, en het in veiligheid brengen van gezochte personen en militairen, met daarbij bijzondere aandacht voor de pilotenhulp. Duidelijk worden de gevaren maar ook soms het geluk van de Crossers beschreven en wie de crossers en helpers waren.

In de laatste twee hoofdstukken (ca. 50 blz.) wordt de balans opgemaakt en een overzicht gegeven van mutaties en onderscheidingen. Voorts zijn in het laatste hoofdstuk een groot aantal foto's van crossers en helpers gegeven.

Het boek is een uniek overzicht van het linecrossers werk in de Biesbosch, geschreven door een van de crossers. Het is zoals ook Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden schrijft in het Ten geleide: „Een monument voor alle verzetstrijders, die zich als „linecrosser” hebben ingezet voor de bevrijding van ons land”.

Luchtmachtstructuren in beweging

80 jaar luchtmachtorganisatie, door drs. R. de Winter en drs. E.H.J.C.M. Doreleijers, 176 blz., geïll. Uitg.: Sectie Luchtmachthistorie van de Staf van de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, 's-Gravenhage, 1994. Prijs: f 45,- (incl. verzendkosten) ISBN: 90.12.06700.6

Nadat bij het 75-jarig bestaan van de Koninklijke luchtmacht een omvangrijk boekwerk was verschenen

(*Vlucht door de tijd*) met voornamelijk aandacht voor vliegtuigen en overig materieel, vliegervaringen en andere gebeurtenissen, is ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan in 1993 een interessant boek verschenen over de organisatorische ontwikkelingen van de Nederlandse luchtstrijdkrachten sedert de oprichting van de Luchtvaartafdeling op 1 juli 1913.

In de beschreven ontwikkelingen zijn in het boek als hoofdstukken behandeld:

- het streven naar zelfstandigheid, dat eerst in 1953 leidde tot het ontstaan van de Koninklijke luchtmacht als zelfstandig krijgsmachtdeel;
- de samenwerking in NAVO-verband en de gevolgen voor de organisatiestructuur;

en

- de departementale inbedding van zowel de Koninklijke luchtmacht als de andere krijgsmachtdelen, waarbij verhitte discussies over verticalisme en horizontalisme werd gevoerd.

In navolging van de Britten heeft aanvankelijk een plan bestaan om een ministerie voor Luchtvaart op te richten, waarin zowel de civiele als de militaire luchtvaartdiensten zouden worden ondergebracht. Dit idee verdween weer tamelijk snel, maar wat bleef vanaf de begin tijd was de regelmatig terugkerende discussie over de eventuele wenselijkheid tot samenvoeging van de militaire Luchtvaartafdeling met de Marine Luchtvaartdienst. Daarvan is het tot dusver niet gekomen, maar wel heeft Nederland vanaf medio '44 tot begin '47 een Directoraat der Luchtstrijdkrachten gekend. De eerste twee commandanten (van de drie) waren vlagofficieren, die niets wilden weten van een verzelfstandiging van het luchtwapen en daarmee ook indirect het gescheiden voortbestaan van de Marine Luchtvaartdienst zeker stelden.

In de jaren dertig doemde een belangrijk probleem op, dat betrekking had op het onderhoud van de vliegtuigen. De gebruiker i.c. de Commandant van de Luchtvaartafdeling was ondergeschikt aan de Chef van de Generale Staf. De directeur van het Luchtvaartbedrijf, verantwoordelijk voor het onderhoud, viel ech-

ter rechtstreeks onder de minister. Als mensen willen samenwerken is dit niet direct een probleem, maar als dit niet het geval is, dan heeft dit onherroepelijk gevolgen voor de operationele inzetbaarheid. „Hoekse en Kabeljauwse twisten” noemen de schrijvers deze episode.

De bezuinigingen van de jaren twintig en dertig hadden ook gevolgen voor de militaire luchtvaart. Alle vliegtuigen en diensten werden geconcentreerd op Soesterberg, zodat het vliegveld overvol was. Vanwege het ontbreken van verharde taxi- en startbanen hing er veel stof in de lucht met uiteraard negatieve gevolgen voor de motoren. Pas vanaf 1936 werd begonnen met spreiding van de vliegende eenheden. Het instituut maandvliegers is - zo blijkt - niet van recente tijd, maar stamt reeds uit 1924.

Voor de prestaties van het Wapen van de Militaire Luchtvaart in de meidagen van 1940 werd op 18 mei 1940 door de opperbevelhebber (generaal H.G. Winkelman) de Militaire Willemsorde, Ridder vierde klasse toegekend.

De organisatorische uitbreidingen in de jaren vijftig, de reorganisaties van de jaren zestig en zeventig, alsook de krimp in het laatste decennium komen uitgebreid aan de orde.

Het boek is afgesloten met een overzicht van het huidige en het (mogelijk) toekomstige materieel, terwijl ook een foto-impressie is gegeven van de open dag op 2 en 3 juli 1993.

In de bijlagen is een fotogalerij opgenomen van staatssecretarissen, alsmede van commandanten en bevelhebbers van de Luchtmacht en een naamlijst van de overige topfunctionarissen van de Koninklijke luchtmacht.

De Sectie Luchtmachthistorie heeft een interessant en zeer waardevol boek doen verschijnen, dat een brede lezerskring verdient.

T. DE KRUIJF genm

